Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Wijsgeerige beschouwingen over de verhouding tusschen staatkunde en zedenleer

https://hdl.handle.net/1874/272615

A° 192, 1920.

Wijsgeerige beschouwingen over de verhouding tusschen staatkunde en zedeleer.

MR. DR. J. S. BARBAS.

WIJSGEERIGE BESCHOUWINGEN OVER DE VERHOUDING TUSSCHEN STAATKUNDE EN ZEDELEER.

Diss Utrecht 1920

WIJSGEERIGE BESCHOUWINGEN OVER DE VERHOUDING TUSSCHEN STAATKUNDE EN ZEDELEER.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE WIJSBEGEERTE

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. H. VISSCHER

Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN

DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 2 JULI 1920

TE DRIE UREN

DOOR

MR. DR. JACOB SEBALD BARBAS

KAPITEIN DER INFANTERIE

GEBOREN TE BEMMEL.

UNIVERSITEITS BIBLIOTHEEK UTRECHT

URBAN SCHMITZ

Electrische Drukkerij

EMMERICH / RHEIN

1 * 9 * 2 * 0

VOORWOORD.

Bij de beeindigung van dit proefschrift gedenk ik in de eerste plaats met dankbare vereering hem, wiens bezielend voorbeeld mij tot de studie der Wijsbegeerte heeft gebracht. De colloquia, die ik gedurende het jaar 1911—1912 met wijlen Professor Ritter te Utrecht mocht houden, waren mij de openbaring van een geheel nieuw geestesleven. Slechts korten tijd heb ik zijn onderricht mogen genieten, niet te kort evenwel om mij voor mijn geheele leven het stempel van zijnen geest te doen dragen.

Hooggeachte Promotor, Professor Ovink, voor Uwe voorlichting en leiding bij mijne studie ben ik U van harte dankbaar. Gedurende vele jaren heb ik mogen genieten van Uwe omvangrijke en diepgaande kennis, die steeds voor mijne moeilijkheden de oplossing wist. Mijne betrekking liet mij, helaas, niet toe Uwe colleges te volgen, doch des te meer waardeer ik de groote welwillendheid, waarmede gij met mijne bijzondere omstandigheden hebt rekening gehouden en Uw tijd voor mij hebt beschikbaar gesteld. De uren in Uw studeervertrek doorgebracht zullen door mij niet worden vergeten.

Grooten dank ben ik ook U verschuldigd, hooggewaardeerde Professor van der Vlugt, voor Uwe hulp bij de bewerking van dit proefschrift. Uwe leiding heb ik ten zeerste op prijs gesteld. Was Uwe critiek streng, zij was steeds opbouwend en werd geoefend op die hoffelijke wijze, die Uw geheele bestaan kenmerkt.

Hooggeachte Hoogleeraren en oud-Hoogleeraren der Rechtsgeleerde faculteiten te Utrecht en te Leiden, het is mij een voorecht thans in de gelegenheid te zijn, uiting te kunnen geven aan mijne gevoelens van dankbaarheid jegens U, die door Uwe tegenmoetkomendheid mij de studie in de Rechts- en in de Staatswetenschap indertijd hebt mogelijk gemaakt. Zeer veel ben ik U verplicht, hetgeen gij voor mij hebt gedaan leeft bij mij in dankbare herinnering voort.

Hooggeachte Vriend, Doctor Wolf, het is thans zestien jaren geleden, dat ik tot U kwam met het verzoek, mij te willen inleiden in de klassieke wetenschap. Gij hebt toen die taak op U genomen en haar volvoerd op eene wijze, die een schitterend getuigenis was, zoowel van Uwe groote gaven als docent als van Uwe diepgaande wetenschap. Geene moeilijkheid is er sedert geweest, die ik niet met U heb besproken, geene schrede heb ik gedaan op wetenschappelijk gebied zonder vooraf Uw raad intewinnen. In mijne verschillende studien hebt gij mij steeds bijgestaan, waartoe Uwe omvangrijke kennis U ruimschoots in de gelegenheid stelde. Hetgeen ik aan U verplicht ben, kan niet in deze weinige regelen ook slechts maar worden aangeduid. Moge het mij vergund zijn nog zeer vele jaren de voorlichting te genieten van Uwe groote scherpzinnigheid en worde daarnaast onze trouwe vriendschap nimmer verbroken.

INHOUD.

Blz.

Inleiding 1

HOOFDSTUK I.

De staatkunde vrij van de zedeleer 11

HOOFDSTUK II.

De staatkunde gebonden aan de zedeleer 61

HOOFDSTUK III.

Verhouding van staatkunde en individueele moraal . . . 103

HOOFDSTUK IV.

Middelen tot verbetering van den bestaanden toestand . 132

Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.
Paul Apost. ad Thess. prima ep.

Wenn die Gerechtigkeit untergeht, so hat es keinen Werth mehr, daß Menschen auf Erden leben.
Kant. Rechtslehre.

INLEIDING.

Er is geen onderdeel der menschelijke wetenschap, dat niet door een of meer wijsgeeren is bewerkt. Eene wijsbegeerte zonder wetenschap is niet bestaanbaar en het behoeft dan ook geene verwondering te verwekken, dat de meeste philosofen de behoefte hebben gevoeld om naast de uiteenzetting van hun stelsel, een bijzonder gebied van menschelijke kennis te bearbeiden, al ware het slechts om hierdoor het verband met de werkelijkheid niet te verliezen en hun geest te bewaren voor te groote afgetrokkenheid. „Le penseur suppose l'érudit et, ne fût-ce qu'en vue de la sévère discipline de l'esprit, il faudrait faire peu de cas du philosophe, qui n'aurait pas travaillé une fois dans sa vie à éclaircir quelque point spécial de la science." [1]). De algemeene staatsleer is voor zeer velen der groote wijsgeeren dit „point spécial de la science" geweest en een geschiedenis dier wetenschap bevat de namen van philosofen van Thales van Milete af, tot op den tegenwoordigen tijd. Het ware dan ook wel eigenaardig, indien eene instelling als de staat, zoo diep ingrijpend in het leven van het individu, niet tot voorwerp van onderzoek strekte van die wetenschap, die den mensch in het middelpunt van hare belangstelling plaatst, terwijl omgekeerd de mensch steeds in meerdere of mindere mate, afhankelijk van zijne verstandelijke ontwikkeling, maar in eenige mate zeker, zijn geest met wijsgeerige bespiegelingen bezig houdt en deze, meestal onbewust, tot richtsnoer van zijne daden maakt.

Maar omgekeerd is eene wetenschap zonder wijsbegeerte niet mogelijk en ook de ontwikkelde mensch moet er voordurend aan herinnerd worden dat het bijzondere alleen beteekenis en waarde heeft als deel van het geheel. Het gevaar.,

1) E. Renan. Fragments philosophiques. pag. 292.

dat zulks uit het oog wordt verloren, is niet denkbeeldig en de menschelijke gemakzucht en bekrompenheid hebben te allen tijde den strijd tegen dit kwaad noodig gemaakt. Zoo vraagt reeds de meest verlichte onderwijsminister, dien Pruissen ooit bezeten heeft, den grootsten Duitschen wijsgeer om raad, welke voorschriften hij moet uitvaardigen, opdat de studenten zich niet alleen bezig zullen houden met de studie voor hun eigen beperkte speciale examenwetenschap, maar ook vrijwillig de niet-verplichte colleges in de wijsbegeerte zullen volgen en zijn betoog voor het wenschelijke van dit laatste steunt op het begrip van de juiste beteekenis der wetenschap. „..... dass das bischen Richterei, ja selbst Theologie und Arznei-Gelahrtheit unendlich leichter und in der Anwendung sicherer wird, wenn der Lehrling mehr philosophische Kenntnis hat, dass man doch nur wenige Stunden des Tages Richter, Advocat, Prediger, Arzt und in so vielen Mensch ist, wo man noch andere Wissenschaften nötig hat." (Brief van 1 Augustus 1778 door Freiherr von Zedlitz aan Kant geschreven.)

Ook van dit standpunt beschouwd, moet de algemeene staatsleer wijsgeerig worden bewerkt, zal zij inderdaad zijn, wat haar naam aanduidt.

De beschouwingen omtrent de verhouding van staat en individu en der staten onderling in het internationale verkeer bevatten alle een wijsgeerig element en kunnen aan een philosophisch onderzoek onderworpen worden, doch zeer in het bijzonder is zulks het geval met de verhouding van staat en zedeleer,[1]) mede een van de oudste deelen der wijsgeerige wetenschap, ja vaak beschouwd als de wijsgeerige wetenschap *κατ' ἐξοχήν*. Thans heeft de wereldoorlog van 1914—1918 het probleem van de staatkunde en moraal weder in zijn vollen omvang op den voorgrond gebracht en de vraag doen stellen, wat de oorzaak is van het oneindige leed, dat over de wereld is uitgestort en welke de middelen zijn om eene herhaling te voorkomen.

---

[1]) Die eigentlich systematische Aufgabe der Ethik ist eine doppelte. Sie hat erstens auf der gegebenen Grundlage die Principien zu entwickeln, auf welchen alle sittlichen Werthurtheile beruhen, und dieselben in Bezug auf ihren Ursprung und ihren wechselseitigen Zusammenhang zu prüfen; und sie hat sodann die Anwendungen der ethischen Principien auf die Hauptgebiete des sittlichen Lebens, auf Familie, Recht, Staat und Gesellschaft, ihrer Betrachtung zu unterwerfen. Wilhelm Wundt: Ethik. Einleitung Nr. 3.

„Ein grosser Teil der politischen Leiden liegt in den internationalen Verhältnissen der Staaten und in dem völligen Mangel eines ausgebildeten und anerkannten Völkerrechts." [1]) Het moge zoo zijn, dat een groot deel van de rampen, die de menschheid in de jaren 1914—1918 hebben getroffen, door bovenstaande uitspraak voldoende wordt verklaard, een belangrijk deel is een uitvloeisel van de miskenning der zedewetten en het stellen van andere ethische normen voor den staat dan die voor de individuen algemeen geldend worden geacht.

Er is in den jongsten oorlog ontzettend tegen de zedewet gezondigd en dat niet alleen door ondergeschikte organen van den staat of door mindere goden in de militaire hierarchie. Het is gebleken, dat de staatkunde ook thans nog, evenals vroeger, het staatsbelang boven alles stelt — tenminste wat door de staatslieden van een bepaald land als zijne hoogste belangen wordt beschouwd, waarbij vaak persoonlijke en standenbelangen met het staatsbelang worden vereenzelvigd — en dat men in de keuze der middelen weinig nauwgezet is. Aan dit optreden ligt eene theorie ten grondslag, die, hoe vaak aangevochten en theoretisch verslagen, toch voldoende kracht overhield om de eeuwen door te blijven bestaan, geworteld in de beide grondtrekken van het menschelijk karakter, eerzucht en egoisme, de theorie, dat de staat niet, zooals het individu, onderworpen is aan de voorschriften der moraal, doch geheel vrij is in de keuze der middelen, mits deze slechts voeren tot het beoogde doel. Toch is het een bekend verschijnsel, dat deze theorie in den tegenwoordigen tijd moeilijker wordt verdragen dan zulks vroeger het geval was. Een bewijs hiervoor ligt in het feit, dat de staatslieden thans meer dan ooit gedwongen zijn den schijn van het recht te handhaven; meer dan den schijn is vaak niet mogelijk, want nog steeds is praktisch het recht van den overwinnaar een geheel ander dan dat van den overwonnene. In het algemeen waagt men het thans niet meer, openlijk zijne machiavellistische grondbeginselen te verkondigen en van zijne staatkunde even openhartig getuigenis af te leggen, als Frederik de Groote dit deed, die er geen bezwaar in zag te verklaren, dat voor hem de politiek vaak het tegendeel was van het geen de individueele ethiek voorschrijft en zijne meening aldus verdedigt: dat de vorsten nu

[1]) Hermann Lotze: Mikrokosmus. [2]III pag 447.

eenmal voor de verwezenlijking hunner plannen zich niet houden kunnen aan hetgeen zij zelven van hunne onderdanen eischen, al wil hij deze gewoonte ook niet verdedigen. „Diese Kunst (d. h. die Politik) erscheint, wie ich gestehe, vielfach als das Gegenteil der Privatmoral. Sie ist aber die Moral der Fürsten, die sich auf Grund eines stillschweigenden Uebereinkommens und zahlloser geschichtlicher Beispiele leider gegenseitig das Vorrecht verliehen haben, ihren Ehrgeiz um jeden Preis zu befriedigen immer nur das zu tun, was ihr Vorteil erheischt. Zu diesem Zweck brauchen sie entweder Feuer oder Schwert oder Ränke, Listen und Verhandlungen. Sie spotten selbst der gewissenhaften Beobachtung der Verträge, die, um die Wahrheit zu sagen, nichts als falsche und treulose Schwüre sind. Nicht verteidigen will ich hier die Staatskunst, die durch den steten Brauch der Völker bis auf die Gegenwart sanktioniert worden ist. Ich setze einfach die Gründe auseinander, die jeden Fürsten nach meiner Meinung zwingen, der Praxis zu folgen, die den Betrug und den Missbrauch der Macht autorisiert." [1])

Zulk eene uitspraak is thans onder den drang der publieke meening ondenkbaar in den mond van een verantwoordelijk staatsman. Maar in de practijk heeft de z. g. „moralfreie Politik" steeds hare aanhangers gehad en heeft zij deze nog thans, zoowel binnen de grenzen van den staat in de verhouding tusschen volk en overheid, als in het verkeer der staten onderling. Zij, die staatkundige en individueele moraal in wezen gelijk achten, hebben steeds de zeer kleine minderheid gevormd en er zijn teekenen, dat, naarmate deze theorie in schijn toeneemt in gezag en invloed, haar tegenstandster in het verborgen des te krachtiger is. Men heeft geleerd, de openbare meening te ontzien, maar is het mogelijk, buiten haar om zijn doel te bereiken, dan behoeven de middelen den toets der individueele moraal niet te kunnen doorstaan. Om hierin verandering te brengen ware noodig verandering van den mensch en al is deze niet uitgesloten, het is een lange weg, die tot dit doel leidt. De menschheid, aan zich zelve overgelaten komt slechts moeizaam voorwaarts op den weg der ontwikkeling. „Von einem höheren, metaphysischen Stand-

---

[1]) Vorwort zur „Geschichte meiner Zeit" 1746. De Fransche uitgave van 1775 is beknopter en bevat o. a. het boven aangehaalde niet.

punkte gesehen, stellt sich diese Entwicklung dar als eine Selbsterziehung der Menschheit. Nicht von aussen, nicht durch blinde Naturkräfte, und ebensowenig durch einen ausserweltlichen Gott wird diese Menschheit auf ihrer Bahn vorwärts geschoben, sondern in ihr selbst leben, durch ihre eigene Arbeit erstarken die Kräfte, welche sie dereinst vom Bösen erlösen sollen. So wie das Individuum, ist auch die Menschheit für die Bekämpfung der in ihr waltenden unsittlichen Neigungen auf die in ihr waltenden sittlichen Neigungen angewiesen; so wie dort, können auch hier äussere Hilfen vielleicht die Arbeit erleichtern, auf keinen Fall aber dieselbe übernehmen. Der endgültige Sieg der guten über die bösen Neigungen ist das höchste für uns erkennbare Ziel der individuellen wie der Weltgeschichte." [1])

De snelheid van de ontwikkeling in eene bepaalde richting staat in omgekeerde verhouding tot de moeilijkheid van het probleem. En nu valt het niet te ontkennen, dat juist ons probleem zeer bijzondere moeilijkheden aanbiedt. De verhoudingen van het staatkundige leven zijn van zulk een bijzonderen aard, dat staatsmanswijsheid en moraal elkander inderdaad vaak schijnen uit te sluiten. Zelfs ethici met zeer hooge zedelijke idealen noemen de plicht der gemeenschap, om zich zelve in stand te houden, haar eerste en bijna eenige plicht, [2]) waaruit voortvloeit, dat de eischen der zedewet minder streng zijn voor den staat dan voor de individuën wier hoogste plicht de zelfinstandhouding niet is. Want aldus beschouwd, is de zelfinstandhouding de eerste wet van den staat en maakt deze wet een integreerend deel van zijn wezen uit. Deze beschouwnig vindt steun bij Spinoza, waar hij verklaart, dat de deugd niets anders is dan het handelen volgens de wet van de eigen natuur en er niets is, dat hooger in waardigheid en in waarde gaat dan dit handelen. „Quo magis unusquisque suum utile quaerere, hoc est suum esse conservare, conatur et potest, eo magis virtute praéditus

---

[1]) Prof. Dr. G. Heymans. Einführung in die Ethik auf Grundlage der Erfahrung. Leipzig 1914. pag 317.

[2]) Sie (d. h. die Gesammtheit) hat ein Recht zu zwingen und zu strafen, weil sie ein Recht hat, sich selbst zu erhalten. Und dieses Recht ist zugleich Pflicht, weil für die Gesammtheit Selbsterhaltung die erste und beinahe auch die einzige Pflicht ist. Fr. Paulsen System der Ethik mit einem Umrisse der Staats- und Gesellschaftslehre. Drittes Buch, achtes Kapitel. Ausgabe 1889 pag. 480.

est; et contra, quatenus unusquisque suum utile, hoc est suum esse, conservare negligit, eatenus est impotens." [1]) Eene vraag blijft het evenwel — en ook deze is door de jongste wereldgebeurtenissen meer en meer op den voorgrond gebracht, waar de verderfelijke gevolgen der zuivere machtspolitiek zoo duidelijk aan den dag zijn getreden — of in deze redeneering niet eene fout schuilt, doordat eene staatkunde die het streng zedelijk standpunt verlaat, op den duur niet werkelijk tot heil van den staat strekt. Het naaste in het oog gevatte doel moge bereikt worden, zoo noodig door onrecht en geweld, de toekomst leert, dat dit schijnbare succes de eerste schrede is geweest op den weg naar den ondergang. Het woord, twintig eeuwen geleden gesproken: *πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται* wordt nog steeds bewaarheid. Wanneer wij voor ons zelven de vraag trachten te beantwoorden, of het bestuur van den staat aan de zedewet onderworpen is, dan wel eigen wetten bezit en mitsdien handelingen bestaanbaar zijn, die in de staatkunde geoorloofd zijn, doch in de moraal ontoelaatbaar worden geacht en omgekeerd, dan zal ons natuurlijk gevoel zonder aarzelen in eerstgenoemden zin beslissen. Maar bij dieper nadenken zal bij velen de tweede oplossing niet geheel worden verworpen. Men is toch in het algemeen geneigd die mannen te prijzen, die hun volk uit de vernedering hebben opgeheven, of tot grooter macht en welvaart hebben gebracht, zonder daarbij uit het oog te verliezen, dat de door hen gebruikte middelen vaak niet zonder bedenking waren. Omgekeerd is men geneigd den vorst te misprijzen, die eene gunstige gelegenheid om zijn volk te verheffen, ongebruikt liet voorbij gaan, omdat zulks langs den rechten weg niet mogelijk was, al zal men hem als mensch hoogachten.

Volkomen begrijpelijk is dan ook, dat een staatsman theoretisch de algemeengeldigheid der zedewet onderschrijft, doch zich in de practijk voortdurend voor conflicten ziet gesteld, waarbij hij telkens weer afstand moet doen van zijne hooge zedelijke idealen. Men kan in deze dan ook geene splitsing maken aldus, dat aan de eene zijde de staatslieden en schrijvers over staatkunde staan en aan de andere zijde de wijsgeeren en zedeleeraren, waarbij de eerstgenoemde groep op-

[1]) Ethica: Pars IV. Propositio XX.

komt voor het eigen recht der staatkunde en de tweede groep vasthoudt aan eene zedewet, die zonder uitzonderingen heerscht. Zoo heeft Frederik de Groote, zonder twijfel een staatsman van beteekenis, zich, althans aanvankelijk, verzet tegen de leer van Machiavelli en gestreden voor de alleenheerschappij der moraal,[1]) terwijl tezelfder tijd een wijsgeer van onaantastbare zedelijkheid, Christian Garve[2]) met nadruk is opgetreden voor een eigen afzonderlijk recht der staatkunde en zijne bewering staaft door te wijzen op de grootere belangen, die op het spel staan voor den staat dan voor het individu. „Der Privatmann muss die Strafe seines Unverstandes oder seiner wenigen Kenntnisse, vermöge welcher er Verträge eingegangen ist, die ihm in der Folge schädlich werden, mit Recht dadurch tragen, dass er zur Erfüllung derselben gezwungen wird..... Sein Wohl, sein Vermögen, selbst sein Dasein ist nicht etwas so wichtiges, dass darüber der Heiligkeit der Verträge Eintrag geschehen sollte, die immer leidet, wenn viele Fälle vorkommen, wo dieselben gebrochen werden. — Aber eine ganze Nation..... darf unter gleichen Umständen sich von der Pflicht, ihr Wort zu halten, freisprechen. Vorausgesetzt, dass der aus der Haltung desselben für den Staat entspringende Schaden so gross ist, dass er dessen Erhaltung in Gefahr setzt..... Würde der Vorteil, den das Beispiel einer solchen Treue (dem Menschengeschlecht) verschaffte..... wohl dem Elende und dem Untergange vieler Tausenden gleich wiegen, welche dadurch aus der Zahl seiner Glieder..... ausgetilgt würden."[3])

„Wenn ganze Gesellschaften von Menschen Vorrechte vor einzelnen Menschen haben, so haben auch grosse Gesellschaften Vorrechte vor kleinen."[4])

„Der Schaden und selbst der Ruin, den die Ausübung der strengen Gerechtigkeit zuweilen über den einen Bürger..... bringt, ist doch ein sehr kleiner Gegenstand gegen den Nutzen einer gesetzmässigen Ordnung..... Aber wenn über der

---

[1]) In de practische staatkunde heeft ook hij zich wel schuldig gemaakt aan handelingen, door den schrijver van den Anti-Machiavel ten strengste afgekeurd.

[2]) Kant achte hem hoog en onderhield briefwisseling met hem.

[3]) Abhandlung über die Verbindung der Moral mit der Politik. Noch einige Betrachtungen über die Frage: inwiefern ist es möglich, die Moral des Privatlebens bei der Regierung der Staaten zu beobachten? 1792. pag. 31.

[4]) Ibidem: pag. 38.

gleich pünktlichen Beobachtung ähnlicher Pflichten eine Nation zu Grunde geht, oder ein unabhängiger Staat die Provinz eines anderen wird; — wenn wenigstens Millionen von Menschen in ihrem Wohlstande leiden oder durch Mangel umkommen; — ersetzt dann noch dem menschlichen Geschlecht der Nutzen, der aus der Gesetzmässigkeit als einem allgemeinen Principio für dasselbe entsteht, den Schaden, welchen das Gesetz selbst in diesem Falle brachte?" [1])

Bij de beoordeeling van in de staatkunde op den voorgrond tredende persoonlijkheden dient wel in het oog te worden gehouden, dat het niet mogelijk is, uit hunne staatkundige daden eene gevolgtrekking te maken betreffende hun karakter en gezindheid als mensch. Slechts enkelen van hen hebben uiting gegeven aan hun innerlijken strijd; men mag echter aannemen, dat allen dien gehad hebben. Bismarck heeft eenmaal hun, die hem van gewetenloosheid beschuldigden geantwoord: „Als Staatsmann bin ich noch nicht einmal hinreichend rücksichtslos, meinem Gefühl nach eher feige, und das, weil es nicht leicht ist, in den Fragen, die an mich herantreten, immer die Klarheit zu gewinnen, auf deren Boden das Gottvertrauen wächst. Wer mich einen gewissenlosen Politiker schilt, tut mir Unrecht und soll sich sein Gewissen auf diesem Kampfplatze erst selbst einmal versuchen." [2])

Niet velen der staatslieden hebben aldus hunne gevoelens blootgelegd; van de wijsgeeren hebben een aantal ook de staatkunde en hare verhouding tot de ethica in den kring hunner beschouwingen getrokken en zijn daardoor leermeesters en leidslieden van de practici geworden. Omgekeerd spiegelen zich de geldende begrippen van een tijdperk af in hunne geschriften.. Voor den wijsgeer is het echter dringend noodig, steeds het oog gericht te houden op de practische staatkunde; verzuimt hij dit, zoo leveren de theoretische beschouwingen ten slotte een theoretisch resultaat, dat buiten verband staat met de practijk. „So hält denn der stete Hinblick auf die Realität des politischen Lebens, die staatsrechtliche Theorie von Abirrungen frei." [3])

---

[1]) Ibidem: pag 45 sq.

[2]) O. Baumgarten: Bismarcks Glaube. Tübingen 1915. pag. 142.

[3]) G. Jellinek. Allgemeine Staatslehre. Berlin 1905. pag. 19.

Doel van dit geschrift is, om met inachtneming van de boven ontvouwde beginselen, de verhouding na te gaan, die er bestaat tusschen staatkunde en moraal. Oogenschijnlijk is deze verhouding zeer eenvoudig, daar de algemeene geldigheid der zedewet voor den oppervlakkigen denker een axioma is en het hem niet mogelijk is, zich eene groep van personen of van menschelijke handelingen voor te stellen, die buiten of zelfs boven de zedewet zouden staan. Ook de staatkunde is, als werk van menschen, aan het oordeel van het menschelijk geweten onderworpen; de staatsman kan niet in twee deelen worden gesplitst, waarvan het eene deel een geweten heeft en het andere niet. Het tegendeel is veelmeer waar; hij, die optreedt ter behartiging van zaken, die ook en wel voornamelijk anderen betreffen, is onderworpen aan de bepalingen eener strengere zedewet, dan die uitsluitend eigen belangen waarneemt. Maar deze overweging geldt alleen voor den staatsman, niet voor zijne staatkunde. De staatsman is gehouden zijne plichten met de meeste nauwgezetheid waar te nemen, maar hiermede is nog niets gezegd met betrekking tot den inhoud dier plichten. De beschouwingen van den leek zijn onaantastbaar, maar zij brengen ons niet verder. Voor ons doel is noodig een onderzoek naar de bestaande meeningen omtrent de al — of niet gebondenheid van de staatkunde aan de moraal, aan welk onderzoek de beide eerste hoofdstukken zijn gewijd, waarin eerst wordt behandeld de staatkunde, geheel vrij van de zedewet beschouwd, en daarna de staatkunde, aan die wet gebonden gedacht.

De beschouwingen worden beperkt tot de staatkunde van het internationale verkeer der volken. Ook de inwendige politiek, de verhouding van den staat tot zijne onderdanen, kan in hare betrekking tot de zedewet worden beschouwd, doch in den modernen staat heeft deze kwestie hare beteekenis verloren, waar de staat zich vrijwillig onderworpen heeft aan de regelen, die voor het verkeer der burgers gelden.

Op grond van de resultaten der eerste twee hoofdstukken zal getracht worden de grenslijn te trekken tuschen staatkunde en moraal en het verschil dat tusschen beide bestaat, worden uiteengezet, waarbij de vraag zal worden beantwoord, of en in hoeverre de staatkundige moraal minderwaardig is

dan de individueele moraal en de gevolgen, die hieruit voortvloeien, dan wel of er een wezenlijk onderscheid is tusschen beide, zoodat eene vergelijking niet mogelijk is. Het laatste hoofdstuk zal zijn gewijd aan de poging om middelen aan te geven, waardoor het verschil in peil tusschen beide, zij het ook geleidelijk en in de toekomst, verdwijne.

Doel van het geheele geschrift is, de overtuiging te vestigen van de waarheid der stelling, dat de onvoorwaardelijke geldigheid der zedewet in de staatkunde moet worden geëischt, zoodat ook het volkenrecht geregeerd worde door de grondbeginselen der ethica, welker grondslag de eenheid van wetgeving is, door Kant aldus uitgedrukt: „Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne." [1]) én welker grondwet is de billijkheid, de „aequitas" [2]) der Romeinsche juristen, die bij hen eene kracht had, waarnaar de rechtsinstituten zich moesten voegen. „ In omnibus rebus quidem, maxime autem in jure aequitas spectanda est" [3]) en zeer zeker in jure publico.

De bereiking van dit doel is wellicht eerst in eene verwijderde toekomst te hopen; de teekenen van dezen tijd wijzen nog slechts in die richting. Hoopvol is het voorbeeld der inwendige staatkunde; hier heeft ten slotte de machtsstaat bijna geheel plaats moeten maken voor den rechtsstaat. Men late zich niet afschrikken om mede te werken aan de verwezenlijking van hetgeen thans nog slechts als ideaal in de gedachte bestaat, omdat de vervulling niet in het heden zal liggen. „si quis tota die currens pervenit ad vesperam satis est." [4])

---

[1]) Kritik der praktischen Vernunft. § 7 Grundgesetz der reinen praktischen Vernunft.

[2]) De aequitas, hier bedoeld, is het nieuwe recht, door den praetor gegeven, ingevolge de eischen der nieuwe omstandigheden.

[3]) L. 90 Dig. de diversis regulis juris antiqui (50. 17).

[4]) Petrarca: De vera sapientia.

Remota itaque iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia?
Augustinus De civitate Dei.

HOOFDSTUK I.

DE STAATKUNDE VRIJ VAN DE ZEDELEER.

De meening, dat de staatkunde niet gebonden is aan de voorschriften der zedewet, heeft eeuwen lang bestaan en heeft in ruimen kring aanhangers gevonden tot op den jongsten tijd toe. Zij vindt instemming zoowel bij hen, die, als gevolg hunner wijsgeerige stelsels, het bestaan eener zedewet ontkennen, als bij velen, die de geldigheid eener zoodanige wet boven allen twijfel verheven achten. De laatstgenoemden immers beperken de zedelijke gebondenheid tot het individueele leven en onderscheiden eene 'dubbele pesoonlijkheid' in den staatsman; voor die handelingen, die hij als burger verricht, is hij gebonden aan de voorschriften der moraal; voor zoover zij gelegen zijn op staatkundig gebied, worden zij uitsluitend getoetst aan het staatsbelang.

Het vraagstuk der verhouding van staatkunde en moraal bestond niet in de Oudheid.. De Grieken kenden geene zedewet anders dan in en door de volksgemeenschap; de staatkunde was een deel — en wel het gewichtigste deel — hunner ethica. Datgene wat nuttig was voor den staat, was reeds daarom van zedelijke waarde. De tyrannenmoord werd door hen geprezen, want wie schadelijk was voor de gemeenschap, moest worden verwijderd, indien noodig, ook op onwettige wijze.

Ook bij de Israëlieten was de instandhouding van de volksgemeenschap een gebod der zedewet; ook voor hen sprak het van zelf, dat de vijand des volks uit den weg mocht worden geruimd.. Tegenover den vreemdeling is zelfs de, voor het eigen volk zoo streng verboden, woeker geoorloofd. "Non foenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges, nec quamlibet aliam rem; sed alieno." [1]) „Der antike Heide wie der Jude ist, christlich gesprochen, gewissenlos, insofern als er kein individuelles Gewissen hat; immer ist es die Volksgesammtheit, deren Kollektivgewissen dem Einzelnen die unverbrüchlichen Regeln gibt." [2]) In de boeken van het Oude

[1]) Deut. Capt. XXIII: 19, 20. De Latijnsche vertaling schijnt de voorkeur te verdienen.
[2]) H. von Treitschke. Politik. [3] I pag 88.

Testament wordt nergens gesproken over het geweten — alleen het Nieuwe Testament kent het begrip der *συνείδησις* — — en bij de Grieken zijn het eerst de Sophisten, die beginnen te gewagen van een persoonlijken wil tegenover dien van den staat, terwijl eerst de Stoici uitdrukkelijk van een geweten spreken, waarbij zij voor handelingen, die overeenkomstig de zedewet zijn, het begrip van het *καθῆκον* (Cicero: officium) hebben ingevoerd. *„Πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ καθῆκον ἐν λογικῷ γενόμενον ἁμάρτημα εἶναι· τὸ δὲ καθῆκον τελειωθὲν κατόρθωμα γίνεσθαι".* [1])

Waar aldus de persoonlijkheid aan het staatsbelang was gebonden, kon van eene verhouding tusschen staatkunde en moraal geen sprake zijn.

In de Middeleeuwen beheerschte het Christendom te zeer het openbare leven dan dat de theorie der ongebonden staatkunde zou kunnen ontstaan. Door het gezag van den Paus vormde de christelijke wereld één groot rijk, dat uit den mond van den Stedehouder van Christus zijn zedelijke wetten ontving. Ook de oud-Germaansche zede verzette zich tegen zulk eene theorie. „Germanische und kirchliche Auffassung vereinigten sich in dem Satz, der bis zum Jahrhundert Machiavellis keinen Widerspruch gefunden hat. Der Staat ist da zur Verwirklichung des Rechts; die Staatsgewalt ist Mittel, Selbstzweck ist das Recht; der Herrscher ist nicht unumschränkt, sondern abhängig vom Recht, welches über ihm steht und auf welchem sein eigenes Dasein beruht." [2]) En zoo vraagt ook volgens de kroningsregelen der 10e eeuw de Aartsbisschop, die den koning wijdt aan dezen: „Willst du das Königreich, das dir von Gott gewährt ist, nach der Gerechtigkeit deiner Väter regieren?" [3]) Dit had niet alleen betrekking op de verhouding tot de onderdanen, maar gold ook voor de buitenlandsche staatkunde. „Der König, der dem mittelalterlichen Ideal am meisten entsprach, war nicht der grenzerweiternde, sondern der gerechte und heilige Fürst, der nicht nur für seine Person uneigennützig, sondern auch genügsam für den Staat regierte." [4])

---

[1]) Stob. ecl. II 86, 10 W.

[2]) F. Kern. Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Mittelalter. Leipzig 1915. pag. 142.

[3]) Ibidem. pag. 142.

[4]) Ibidem. pag. 162.

Nog in de 16e eeuw ging een storm van verontwaardiging door Europa, toen koning Frans I van Frankrijk een verbond sloot met Sultan Soliman tegen keizer Karel V van Duitschland. De geboden der zedewet golden aldus voor de geheele gemeenschap der Christenen en zulks niet als gevolg van individueel inzicht, maar opgelegd door de Kerk.

De Hervorming maakte aan dezen toestand een einde. Op elk gebied van het leven breekt het verlangen zich baan om de voogdij der kerk af te schudden. Dit geldt van wetenschap, kunst, handel en nijverheid en niet in de laatste plaats van de staatkunde. „Das Christentum hat das persönliche Leben mit seinen überweltlichen Zwecken zum Massstab alles Lebens gemacht und dadurch mit vielen anderen Spannungen auch den Konflikt von Politik und Moral in seiner ganzen Herbheit entfesselt. Der moderne Personalismus ist hier der Erbe des Christentums geworden und hat mit der Vertiefung des persönlichen Selbstbewusstseins eine Verschärfung des persönlichen Gewissens erzeugt, die den Konflikt von Politik und Moral in grellstem Lichte erscheinen lässt." [1])

De theorie wordt voor het eerst, reeds voor de Hervorming volledig ontwikkeld door Machiavelli, levende in een tijd en in eene omgeving, waarin staatkunde en zedelijkheid verder dan ooit van elkander verwijderd waren. De grondslag van zijne leer is de alles beheerschende wil om tot de macht te geraken. De staatkunde wordt beschouwd als uitsluitend dienende om dit doel te verwezenlijken en geen middel wordt daartoe verboden. De echte staatsman moet geen heilige willen zijn en voor geene daad terugschrikken, die tot het doel kan leiden. Voor den gewonen mensch moge de theorie van Machiavelli afschrikwekkend zijn, haar invloed is tot op den tegenwoordigen tijd bemerkbaar. De staatsgreep van Napoleon III is naar het voorschrift van Machiavelli voorbereid en uitgevoerd. In de practijk is zijn werk steeds weer de leermeester geweest van een aantal vorsten, zoodat eene korte uiteenzetting van de hoofdpunten dus hier niet mag ontbreken.

Machiavelli beschouwt den godsdienst — vóór hem de bron, waaruit alle staatsinrichtingen voortkwamen en waarmede zij één geheel vormden — slechts als een middel om het volk tot gehoorzaamheid te brengen en den staat in stand te hou-

[1]) H. Scholz. Politik und Moral. Gotha 1915. pag. 1.

den.[1]) In stede van een ethisch beginsel te zijn, wordt hij verlaagd tot een politiemiddel ter handhaving der openbare orde. Wat betreft de waarheid van den godsdienst, daarom bekommert Machiavelli zich allerminst; zelfs al ziet men de onwaarheid er van in, zoo moet men toch zijne instellingen handhaven om het nut, dat zij hebben voor de regeering.[2]) Wel is waar bespreekt hij hier de instellingen van heidensche godsdiensten, maar het vervolg zijner Discorsi oonttaan, dat hij over den christelijken godsdienst weinig meer verheven gedachten koesterde. De leeringen van het christendom verzwakken den mensch en maken hem tot prooi van de gewetenlooze lieden, die weten, dat zij zonder vrees hen kunnen terroriseeren, die, om den Hemel te verwerven, liever onrecht verdragen dan zich wreken.[3]) De conclusie ligt dus voor de hand: de godsdienst is goed, wanneer men staat tegenover de onderdanen om hen aan hun plicht te houden, maar nadeelig, wanneer men zelf aan zijne voorschriften zou gebonden zijn. Tot welke gevolgen zulk eene moraal leidt, heeft men — behalve in het Italië na Machiavelli zelf — kunnen zien in het Frankrijk der 18e eeuw, waar het voor dertig eeuwen gesproken woord: Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus, in vervulling is gegaan.

Zijn de moreele beginselen, door Machiavelli ontwikkeld in zijne Discorsi — het werk, waarin hij beschrijft, hoe een staat in stand blijft en machtig wordt — niet hoogstaande, nog geheel anders wordt dit, waar hij de vraag gaat bespreken, hoe een vorst de heerschappij moet verkrijgen en behouden, in den Principe. De basis zijner moraal is de minderwaardigheid der menschen in het algemeen, welke laatste hij herhaaldelijk verkondigt en tot uitgangspunt zijner beschouwingen neemt. Zoo beantwoordt hij de vraag, of het voor een vorst voordeeliger is om gevreesd dan om bemind te worden, in eerstgenoemden zin, wijl: perche degli nomini, si puo dir questo generalmente, che siono ingrati, volubili, simulatori, fuggitori de'pericoli, cu-

---

[1]) Il quale trovando un popolo ferocissimo, e volendolo ridurre nelle ubbidienze civili con le arti della pace, si volse alla religione, **come cosa al tutto necessaria a volere mantenere una civilita.** Discorsi I, c. XI.

[2]) E debbono, tutte le cose che nascono in favore di quella, **come che le guidicassino false.** favorirle ed accrescerle. Ibidem I c. XII.

[3]) Questo modo di vivere, adunque, pare che abbi renduto il mondo debole, e datolo in preda agli uomini scellerati; i quali sicuramente lo possono maneggiari, veggendo come la universita degli uomini, per andare in paradiso, pensa piu a sopportare le sue battiture, che a vendicarle. Ibidem II c. II.

pidi di guadagno" [1]) en sprekend over den invloed van het geluk (fortuna) op het bestuur der staten, beschrijft hij de wegen, waarlangs de menschen hun doel willen bereiken, als verschillend, maar het doel onveranderlijk hetzelfde: n. l. roem en rijkdom. „Perche si vede gli uomini, nelle cose che li conducono al fine, quale ciascuno ha innanzi, cive gloria e ricchezze," etc. [2]) En elders verklaart hij, dat de menschen slecht zijn, tenzij zij gedwongen worden om goed te wezen. „.....perche gli uomini sempre ti riusciranno tristi, se da una necessita non sone fatti buoni." [3]) Kort samengevat, is zijne philosophie: de menschen zijn slecht en alle middelen zijn goed, mits men zijn doel bereike. Het is duidelijk, dat op deze basis geene hoogstaande moraal kan worden opgebouwd. De beide middelen, die hij den vorst aanbeveelt, om zijn gezag te handhaven, zijn: wreedheid en trouweloosheid. Hij stelt den vorst, die door verovering nieuwe stukken aan zijn land heeft toegevoegd, voor het dilemma: òf deze nieuwe bevolking ongemoeid te laten òf haar geheel uit te roeien, aangezien geringe beleedigingen op wraak doen zinnen, maar de grootste beleediging (d. w. z. vernietiging) daarvoor geene gelegenheid laat. Men doe dus niemand kwaad, tenzij men hem tevens de gelegenheid om zich te wreken ontneme. [4] Hij verklaart uitdrukkelijk, dat een vorst niet aan zijn eenmal gegeven woord gebonden is, wanneer daardoor schade voor den staat wordt voorkomen; de menschen toch zijn schavuiten en breken voortdurend hun woord, zoodat de vorst niet beter behoeft te zijn dan een ander. „Non puo, pertanto, un signor prudente ne debbe osservar la fede, quando tale osservanzia gli torni contro, e che sono spente le cagioni che la feciono promettere. E si gli uomini fussero tutti buoni, questo precetto non sarici buono; ma perche son tristi, e non l'osserverebbono a te, tu ancora non l'hai da osservare a loro." [5]) De vorst moet soms nog verder gaan in trouweloosheid en zich door geheime middelen eenige vijanden zien te maken, opdat hunne nederlaag zijne grootheid vermeerdere. [6]) In het kort: Waar het gaat om het welzijn van

[1]) Il Principe c. XVII.
[2]) Ibidem c. XXV.
[3]) Icidem c. XXIII. in fine.
[4]) Ibidem c. III.
[5]) Ibidem c. XVIII.
[6]) Ibidem c. XX.

het vaderland, daar geldt geene andere overweging, geen recht en geen onrecht, geen medelijden noch hardvochtigheid, geen roem noch smaad, maar met terzijdestelling van alles moeten die maatregelen worden genomen, die zijn leven redden en zijne onafhandelijkheid handhaven. „Perche dove si dilebera al tutto della salute della patria, non vi debbe cadere alcuna considerazione ne di giusto ne d'ingiusto, ne di pietoso ne di crudele, ne di laudabile ne d'ignominioso, anzi, posposto ogni altro rispetto, seguire al tutto quel partito che gli salvi la vita, e mantengale la liberta." [1])

Vat men het bovenstaande samen, dan kan het oordeel van Pollock niet bevreemden, die verklaart: „Machiavelli takes no account of morality..... Religion and morality are in his assumed point of vieuw simply instruments in the hand of the ruler; not masters, not always even safe guides, but useful servants and agents. The art of politics depends on the constant principles and motives of human self-interest." [2])

Intusschen, men zij niet te haastig met zijn oordeel over Machiavelli; tegenover de meening van Pollock staan de beschouwingen van gezaghebbende personen, zoodat Rümelin van eene „Machiavellfrage" spreekt. Rümelin zelf behoort niet tot de voorstanders en in schampere woorden laat hij zich uit over hen, die de neiging vertoonen, „das Schwarze weiss zu waschen oder zu brennen, und die in der Geschichte mit irgend einem Flecken oder Brandmal behafteten Personen in eine so günstige Beleuchtung zu stellen, dass sich das überlieferte Bild in das Gegenteil verkehren müsste. So ist es schon lange und nach dem Vorgange grosser Autoritäten üblich geworden, den Verfasser des berühmten Buches vom Fürsten zum nationalen Patrioten zu erklären", etc. [3]) „Man kann Machiavellis Lehren das Prädikat der Verruchtheit und seinem Charakter das der Unlauterkeit nicht ersparen." [4])

Daarentegen haalt Scholz [5]) met instemming de woorden van Baco aan, dat wij Machiavelli dank schuldig zijn, wijl hij

---

[1]) Discorsi III. c. 41.

[2]) History of the science of politics. pag. 42 sq.

[3]) Ueber das Verhältniss der Politik zur Moral. Reden und Aufsätze Freiburg 1875. pag 157.

[4]) Ibidem. pag. 159.

[5]) L. c. pag. 35.

ons openlijk en zonder omwegen gezegd heeft, hoé de menschen gewoonlijk handelen, en niet, hoe zij moeten handelen.

Een krachtig voorstander is Fichte, die een afzonderlijk geschrift aan Machiavelli heeft gewijd en bij den aanvang reeds verklaart hij, vastknoopende aan de klacht van den onbegraven Archytas (Horatius, Od I. 28. 23.) eene bijdrage te willen leveren tot eene eerlijke begrafenis van een eerlijk, verstandig en verdienstelijk man.[1]) En niet alleen de persoon, maar ook zijn werk wordt door hem hooggeschat.. „Wer aber Sinn hat für die in einem Werke ohne Willen des Verfassers, sich abspiegelnde sittliche Natur desselben, der wird nicht ohne Liebe und Achtung, zugleich auch nicht ohne Bedauern, dass diesem herrlichen Geiste nicht ein erfreulicherer Schauplatz für seine Beobachtungen zuteil wurde, von ihm hinweggehen.[2])

Men heeft zich verwonderd, dat Fichte, de strenge zedemeester, die, zelfs niet om het leven van een mensch te redden, de geringste onwaarheid voor geoorloofd hield, aldus de verdediging van Machiavelli op zich heeft genomen. Meinecke[3]) geeft hiervoor als redenen op het karakter van Fichte, zelf een man van groote wilskracht, die in Machiavelli eene aan de zijne verwante natuur vond en daarnaast de omstandigheden van Duitschland, die toen veel overeenkomst vertoonden met het Italië der 16e eeuw; beide landen konden slechts door de toediening van vergift genezen worden. De diepste grond was gelegen in de tegenstelling tuschen de levensidealen van Fichte en de werkelijkheid, die hij om zich heen zag. Zijn doel was de algeheele verheffing in zedelijken zin der menschen en hij zag niets anders dan eene in zonde verzonken wereld, gelijk hij in 1804 in de „Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters" schrijft. Een zoo voor de toekomst van geestdrift gloeiende optimist moest noodzakelijkerwijze pessimist zijn ten opzichte van zijn eigen tijd, zoodat hij tot de gevolgtrekking komt, dat er niets anders overblijft dan het beheerschen en dwingen der menschen, juist de kunst, die door Machiavelli geleerd werd.

Bij de beoordeeling van Machiavelli moet men scherp onderscheiden tusschen persoon en leer. In menig belangrijk

[1]) Ueber Machiavelli als Schriftsteller, und Stellen aus seinen Schriften. Nachgelassene Werke III Bonn 1835 pag. 404.
[2]) Ibidem pag. 408.
[3]) Weltbürgertum und Nationalstaat. Berlin 1908. pag. 95—100.

opzicht heeft hij zich een man van karakter betoond — zelfs door de pijnbank heeft men geene bewijzen van schuld tegen hem kunnen verkrijgen —, maar zijne leer is te eenen male verwerpelijk en heeft in de 17e eeuw de verderfelijkste gevolgen gehad, toen de staatkunde tot een graad van zedeloosheid was gekomen, die ons thans niet meer mogelijk schijnt en die aan het woord „politiek" de ongunstige beteekenis heeft gegeven, die het nog thans in geringe mate bezit.

De „Principe" heeft een stroom van geschriften ter bestrijding in het leven geroepen. Het meest beteekende hiervan is de beroemde „Antimachiavell" van Frederik II, geschreven in 1739, toen hij nog kroonprins was, waarin hij de denkbeelden van den Florentijnschen staatsman met verontwaardiging wederlegt. Diens boek is hem een leerboek tot de misdaad, één der gevaarlijkste werken, die in de wereld verspreid zijn, bevattende eene gewetenlooze moraal, waarvoor men niet genoeg op zijne hoede kan wezen. Terwijl het reeds een misdaad is, een particulier, die slechts geringen invloed op het wereldgebeuren heeft, te verleiden, hoeveel te verachtelijker is het dan, het karakter van vorsten te bederven, die aan hunne onderdanen een voorbeeld van rechtvaardigheid moeten geven en een beeld der godheid moeten zijn.[1]) „Die Ueberschwemmungen, die Länder verwüsten, der Blitz, der Städte einäschert, die Pest, die Provinzen entvölkert, sind nicht so verderblich für die Welt, als die schlechte Moral und die entfesselten Leidenschaften der Könige."[2]) Den „Principe" op den voet volgend, schildert hij met aanhalingen uit Voltaire's „Henriade", Marcus Aurelius' *„Εἰς ἑαυτόν"* en Fenelon's „Télémaque" het beeld van den idealen vorst, die in alles het tegendeel is van Machiavelli's voorbeelden, Cesar Borgia en paus Alexander VI.

Als koning evenwel heeft Frederik de Groote de door hem als kroonprins bestreden leer van Machiavelli in practijk gebracht. Deze verandering is niet geleidelijk doch in eens en bewust geschied. De dood van keizer Karel VI in 1740 opent voor hem staatkundige vooruitzichten, die evenwel alleen met verloochening der beginselen van den Antimachiavell te verwezenlijken waren. „Der Tod des Kaisers macht aus mir

[1]) Antimachiavell, uitgave van Dr. L. B. Förster. Berlin 1870. Vorwort. pag. 2.
[2]) Ibidem.

einen sehr schlechten Textverbesserer. Er ist verhängnisvoll für mein Buch, vielleicht aber glorreich für mich selbst." [1]) schrijft hij 20 October 1740 aan Voltaire naar aanleiding van zijn plan tot eene nieuwe uitgave. In de voorrede zijner „Histoire de mon temps" somt hij later vrijmoedig de beweegredenen zijner staatkunde op en geeft Machiavelli toe, dat de staatkunde niet steeds in overeenstemming is te brengen met de zedewet en dat het breken van verdragen soms noodzakelijk is en in de politiek anders beoordeeld moet worden dan in het verkeer der individuen onderling. „Le vrai mérite d'un bon prince est d'avoir un attachement sincère au bien public, d'aimer sa patrie et la gloire." „L'intérêt de l'Etat doit servir de règle aux souverains. Les cas de rompre les alliances sont ceux: 1° où l'allié manque à remplir ses engagements", etc. „Les princes sont les esclaves de leurs moyens; l'intérêt de l'Etat leur sert de loi, et cette loi est inviolable." „Il me paraît clair et évident qu'un particulier doit être attaché scrupuleusement à sa parole, l'eut-il même donnée inconsidérément. Si on lui manque, il peut recourir à la protection des lois, et quoi qu'il en arrive, ce n'est qu'un individu qui souffre; mais à quels tribunaux un souverain prendra-t-il recours, si un autre prince viole envers lui ses engagements? La parole d'un particulier n'entraîne que le malheur d'un seul homme, celle des souverains des calamités générales pour des nations entières. Ceci se réduit à cette question: vaut-il mieux que le peuple périsse ou que le prince rompe son traité? Quel serait l'imbécile qui balancerait pour décider cette question?[2]")

Een verschil tusschen Frederik II en Machiavelli bestaat hierin, dat de laatste den vorst beschouwt als absoluten heerscher en meester van den staat,[3]) terwijl de eerste hem in het algemeen den eersten dienaar noemt. „.....dass der Souverän, weit entfernt, der absolute Herr der Völker zu sein, welche unter seiner Herrschaft stehen, vielmehr an und für sich nur ihr oberster Diener ist." [4]) Het doel van zijn vorst is

[1]) Die Werke Friedrichs des Großen. Berlin 1912/14. Band VII. Herausgegeben von G. B. Volz, Einleitung des Herausgebers, pag VI.

[2]) Mémoires de Fréderic II. publiés par E. Boutaric et E. Campardon, Paris 1866 I. pag 4. sq q.

[3]) In één bepaald opzicht beschouwt Machiavelli den vorst als dienaar. n. l. in zoover hij hem tot eisch stelt mede te werken aan de verwezenlijking van het aan het slot van den „Principe" ontvouwde doel.

[4]) Antimachiavell C. I.

niet in de eerste plaats het verkrijgen van eigen macht en recht maar de bevordering van het welzijn van den staat. Zoo is het althans een ideeël goed, waaraan hij de zedewet ten offer brengt.[1])

In het staatkundige leven der 19e en 20e eeuw zijn het voornamelijk twee factoren, die steun verleend hebben aan de theorie, dat de staatkunde niet aan de moraal gebonden is. De eerste is de steeds toenemende beteekenis van den staat, waardoor de staatkunde een doel krijgt, dat hooger reikt dan het persoonlijk belang der vorsten en waardoor een ter zijde stellen der zedewet meer gerechtvaardigd schijnt. De tweede factor is de steeds toenemende versterking van het nationale gevoel, waardoor de grootte, macht en welvaart der natie tot het hoogste goed wordt, dat met alle middelen moet worden nagestreefd. Zoo wordt thans het ontwerp van den komenden vrede in zeer belangrijke mate getoetst aan de nationale belangen. Waar eene natie of een deel daarvan geen eigen staatkundig bestaan heeft, daar streeft het moderne nationalisme er naar, dit ideaal door omverwerping der bestaande staatsorde te bereiken. Is dit doel bereikt, zoodat eene natie de staatkundige zelfstandigheid heeft verkregen, dan streeft zij er naar den bestaanden toestand te bestendigen en den staat in stand te houden. Deze overeenstemming met de nationale belangen geeft aan de staatkunde, ook waar zij in strijd met de zedewet mocht geraken, eene groote kracht en vastheid.

Ook de wijsbegeerte van den nieuweren tijd heeft aan deze theorie steun gegeven. In de eerste plaats moet hier die theorie genoemd worden, die het bestaan eener objectieve, van de door menschen geschiedende vaststelling en erkenning onafhankelijke, rechtsorde loochent en het verschil tusschen recht en onrecht door menschelijke instelling, in het bijzonder door staatswetgeving, doet ontstaan. Hierdoor toch wordt de staat boven de zedewet gesteld. Hobbes heeft deze leer op consequente wijze ontwikkeld. Hij gaat uit van een natuurtoestand, waarin ieder op zich zelven is aangewezen en zijn eigen belangen zuiver egoistisch behartigt. Alle menschen

[1]) Frederik II. is niet de eerste geweest, die het begrip, dat de vorst de eerste staatsdienaar is, heeft opgesteld. Voorgangers in deze waren Jacobus I. van Engeland, Swift, Fénélon, Massilon en Bolingbroke. Werke Friedrichs des Großen. Band VII. Einleitung des Herausgebers.

zijn in dezen oertoestand gelijk en hebben een gelijk recht op alles om zich in stand te houden;[1]) recht en macht zijn gelijk. Daar ieder zich zelven zal trachten te bevoordeelen ten nadeele van een ander, onstaat oorlog en wel, daar allen gelijke rechten en behoeften hebben, een oorlog van allen tegen allen: bellum omnium contra omnes.[2]) Om aan dezen toestand een einde te maken, sluiten de menschen een verdrag tot het vormen eener gemeenschap, dat is de staat.[3]) De staat bepaalt nu op elk gebied, wat recht en wat onrecht, goed en kwaad is, en beschermt door zijne macht de bestaande rechtsorde. Zoo wordt de staatswil de bron van alle rechten en plichten. Wat de staat beveelt is voor iederen burger plicht; wel moet de staat een billijk gezag voeren, maar in beginsel is hij, ook met betrekking tot de zedewet, geheel vrij. Nog radicaler dan deze theorie is die, welke niet slechts met Hobbes voor den oertoestand, maar ook voor den tegenwoordigen tijd het recht van den sterkste beweert en recht en macht gelijk stelt. De krachtigste voorstanders hiervan zijn Max Stirner en Friedrich Nietzsche. Het scherpst heeft Stirner zich geuit; hij is de woordvoerder van het door geen wet gebonden egoïsme. Den grond zijner levenbeschouwing geeft hij aldus weer: „Meine Sache ist weder das Göttliche noch das Menschliche, ist nicht das Wahre, Gute, Rechte, Freie u. s. w. sondern allein das Meinige, und sie ist keine allgemeine, sondern einzig, wie ich einzig bin. Mir geht nichts über mich."[4]) Er bestaat geen ander recht dan dat van den sterkste. „Der Tiger, der mich anfällt, hat recht, und ich, der ihn niederstösse, habe auch recht."[5]) „Ich fordere kein Recht, darum brauch' ich auch keins anzuerkennen. Was ich mir zu erzwingen vermag, erzwinge ich mir, und was ich nicht erzwinge, darauf habe ich kein Recht..... Berechtigt oder unberechtigt — darauf kommt mir's nicht an; bin ich nur mächtig, so bin ich schon von selbst ermächtigt und bedarf keiner anderen Ermächtigung oder Berechtigung. Recht — ist ein Sparren, erteilt von einem Spuk; Macht — das bin ich selbst, ich bin der Mächtige und

---

[1]) De cive C. I: VII. X.
[2]) Ibidem C. I: XII.
[3]) Leviathan C. XVII.
[4]) Der Einzige und sein Eigentum. Reclamausgabe. pag 14.
[5]) Ibidem. pag 223.

Eigner der Macht."[1]) Stirner denkt bij het opstellen zijner grondstellingen niet aan den staat. In den staat ziet hij slechts, evenals in iedere autoriteit, een vijand van zijne persoonlijkheid: „Darum sind wir beide, der Staat und ich, Feinde." Toch heeft hij een grooten invloed geoefend op de staatslieden, zoo dat een staatsman zijn' zoon de bestudeering van Stirner aanbeveelt met de woorden: „Ehe du den Stirner nicht in Grund und Boden gelesen hast, darfst du auf deinen Kopf nicht zählen,"[2]) terwijl de Russische nihilisten hem onder hunne leermeesters rekenen. Eerst na zijn dood is zijn werk meer bekend geworden; hij overleed onbekend in groote armoede; eerst E. von Hartmann heeft op zijn werk weder opmerkzaam gemaakt. Een veel machtiger invloed dan Stirner heeft Fr. Nietzsche geoefend, hoewel ook deze sterk aan het afnemen is en zich thans voornamelijk beperkt tot de „halbgebildete Jugend."[3]) Toch heeft, vooral in Duitschland, zijne de macht verheerlijkende, wijsbegeerte, tot voor korten tijd veel bijval gevonden en aan den goeden naam der Duitsche staatkunde in het buitenland, veel afbreuk gedaan. „Die in manchen Kreisen so stark hervorgetretene Nietzscheschwärmerei z. B., welche gar zu leicht in das Fahrwasser einer Verherrlichung blosser Machtpolitik einmündet, hat unserm politischen Ruf im Ausland, wie man weiss, sehr geschadet" schrijft prof. Dr. W. Koppelmann nog in 1916.[4]) Voor Nietzsche is het hoogste de onbeperkte ontplooiing van de macht. Het eerste gebod zijner ethica is daarom de wil tot de macht „Was ist gut? Alles, was das Gefühl der Macht, den Willen zur Macht, die Macht selbst im Menschen erhöht. Was ist schlecht? Alles, was aus der Schwäche stammt. Die Schwachen und Missratenen sollen zu Grunde gehn." „Das Leben selbst gilt mir als Instinkt für Wachsthum, für Dauer, für Häufung von Kräften, für Macht; wo der Wille zur Macht fehlt, giebt es Niedergang" „Wo in irgend welcher Form der Wille zur Macht niedergeht, giebt es jedesmal auch einen physiologischen Rückgang, eine décadence." „Die Menschheit wird am besten genasführt mit der Moral."[5]) De wil tot de macht moet zich

[1]) Ibidem. pag. 244. sq.
[2]) Inleiding van den uitgever der Reclamuitgave. pag. 5.
[3]) Vorländer: Geschichte der Philosophie [2]II pag. 468.
[4]) Heiliger Egoismus und christliche Ethik. Die christliche Welt 1916. pag. 187.
[5]) Der Antichrist. Leipzig 1904. pag. 218, 221, 233, 275.

onvoorwaardelijk doorzetten, zonder rekening te houden met hoogere wetten, of de rechten van anderen, want het is de grondwet van het leven, dat men slechts ten koste van anderen vooruit kan komen. „Leben selbst ist wesentlich Aneignung, Verletzung, Ueberwältigung des Fremden und Schwächeren, Unterdrückung, Härte, Aufzwängung eigner Formen, Einverleibung und mindestens, mildestens Ausbeutung..... Die „Ausbeutung" gehört nicht einer verderbten oder unvollkommnen und primitiven Gesellschaft an, sie gehört in's Wesen des Lebendigen, als organische Grundfunktion, sie ist eine Folge des eigentlichen Willens zur Macht, der eben der Wille des Lebens ist." [1])

Nietzsche denkt bij dit alles evenmin als Stirner aan den staat, doch aan de individuen. Maar zijne leer heeft toch grooten invloed geoefend op het staatkundige leven. Zijne verheerlijking van den wil tot de macht met terzijde stelling van de christelijke moraal, heeft sluimerende krachten wakker gemaakt en een weg aangewezen tot het doel n. l. dat macht het recht primeert, die anders niet betreden zou zijn. In zoover zulks het geval is geweest, is men hierbij verder gegaan dan Nietzsche zelf heeft bedoeld, gelijk door Scholz wordt opgemerkt: „Nietzsche selbst hat eingesehen, dass er mit seinen Kraftanpreisungen nicht den Kern der Moral entdeckt, sondern eine neue Moral gepredigt und eine Umwertung aller moralischen Werte vollzogen habe." [2])

Naast Nietzsche moet Darwin genoemd worden, die op Nietzsche invloed geoefend heeft. Volgens Darwin bestaat in de natuur een voortdurende strijd om het bestaan, waarin het recht van den sterkste tot uiting komt. Het gevolg van dezen strijd is eene natuurlijke selectie, die het zwakke doet ondergaan en alleen datgene in stand doet blijven, dat voldoende levenskracht bezit. Darwin heeft hiermede slechts een biologisch beginsel willen uitspreken en een feit vaststellen. Men heeft dit beginsel ook overgebracht op het menschelijke leven en op de maatschappelijke toestanden en op de verhouding der staten onderling. Zoo zegt de Zweedsche schrijver R. Kjellén, die in den laatsten tijd groote bekendheid heeft verkregen door zijne beschouwingen op het gebied der inter-

---

[1]) Jenseits von Gut und Böse. Leipzig 1905. pag. 237, 238.

[2]) Politik und Moral. pag. 16 sq.

nationale politiek: „So wie wir Grossmächte haben entstehen und wachsen sehen, in natürlichem Wachstum und durch natürliche Auslese im Kampf ums Dasein, so sahen wir sie bereits dahinwelken und sterben; sie stehen also wenigstens zum Teil unter den Gesetzen des Lebens und können folglich auch zum Gegenstand eines biologischen Studiums gemacht werden."[1]) Ook E. Troeltsch bespreekt met instemming de materialistische geschiedenisopvatting, die Darwin's „struggle for life" en „survival of the fittest" eene voorname plaats inruimt bij hare bewijzen,[2]) en zelf maakt hij ook van deze theorie gebruik. „Oft muss er (d. h. der Staat) in seinem Kampfe um die Existenz sogar all das (d. h. geistige Kultur) opfern." etc.[3])

En om daarnaast eene stem uit de practijk aan te halen, moge herinnerd worden aan de rede van Bismarck te Olmütz gehouden op 3 December 1850, waarin hij o. a. zeide: „Die einzige gesunde Grundlage eines grossen Staates, und dadurch unterscheidet er sich wesentlich von einem kleinen Staate, ist der staatliche Egoismus und nicht die Romantik, und es ist eines grossen Staates nicht würdig, für eine Sache zu streiten, die nicht seinem eigenen Interesse angehört."[4])

Overeenkomstig deze materialistische opvatting loochenen ook een aantal schrijvers over staatsrecht de gebondenheid van den staat aan de zedewet. Zoo zegt E. von Hartmann: „Die reservatio mentalis, die jeder Staat macht, dass er alle Verträge nur so lange hält, als es ihm vorteilhaft erscheint, ist das allein richtige und allein praktische Verhalten der Regierungen, da zwischen souveränen Nationen nur der Naturzustand, d. h. der Krieg aller gegen alle mit Waffenstillständen aus Opportunitätsrücksichten, besteht."[5]) De strijd om het bestaan is dus het eenige richtsnoer, waarnaar in den omgang der staten onderling, moet worden gehandeld.

De Hegeliaansche rechtsphilosoof A. Lasson stelt zich op hetzelfde standpunt. „Zwischen den Staaten als souveränen Wesen ist zwar ein eigentlicher Rechtszustand nicht möglich; aber da die Staaten zugleich klug sind und das Nützliche

---

[1]) Die Großmächte der Gegenwart. [16] Leipzig 1917. pag. 3.
[2]) Politische Ethik und Christentum. Göttingen 1904 pag. 6 sq.
[3]) Ibidem. pag. 10.
[4]) Meinecke: Weltbürgertum und Nationalstaat. pag. 307.
[5]) Phänomenologie des sittlichen Bewußtseins. 1879 pag. 361, 498.

suchen, so stellt sich auf Grund der Gemeinsamkeit der Interessen ein Zustand her, der mit einem Rechtszustand eine gewisse Aehnlichkeit hat."[1]) „Der Staat behält sich vor, das Völkerrecht zu beobachten oder nicht, je nachdem er es in seinem Interesse findet."[2] „Nach alledem gibt es für die Verhältnisse zwischen den Staaten ein eigentliches Recht von formellem und positivem Charakter nicht."[3]) „Der Staat ist nach aussen ein ungebändigter, ungezügelter Wille der Selbstsucht. Da es für ihn keine sittliche Pflicht, keine Rechtsordnung gibt, der er zu gehorchen hätte, so dient er nur seinem Nutzen, und weil jeder Staat das tut, so geraten die Staaten notwendig in einen unablässigen und auch nach scheinbarer Unterbrechung doch immer sich erneuernden Streit."[4]) Ook volgens hem bestaat er tusschen de staten een strijd om het bestaan en is het volkenrecht niets anders dan eene toepassing van de regelen van het egoisme.

Volgens von Liszt geldt het volkenrecht alleen voor die staten, die zich vrijwillig aan dit recht onderwerpen: „Den schärfsten Ausdruck findet dieser grundlegende Satz in der unbestrittenen Tatsache, dass völkerrechtliche Vereinbarungen nur diejenigen Staaten binden, die sich binden wollen."[5]) Jellinek erkent wel het bindende van de regelen van het volkenrecht voor de leden der statengemeenschap,[6]) maar komt toch tot de slotsom, dat, waar het bestaan van den staat op het spel staat, deze gebondenheid een einde neemt, wijl de staat boven den rechtsregel verheven is. „Da, wo Beobachtung des Völkerrechtes mit der Existenz des Staates in Konflikt kommt, tritt hingegen die Rechtsregel zurück, weil der Staat höher steht als jeder einzelne Rechtssatz, wie ja schon die Betrachtung der innerstaatlichen Rechtsverhältnisse gelehrt hat: das Völkerrecht ist der Staaten, nicht aber sind die Staaten des Völkerrechtes wegen da."[7]) Volgens Paulsen geldt in het verkeer tuschen staten de stilzwijgende voorwaarde: „Jeder Staat wird in seinem Verhalten lediglich durch

---

[1]) System der Rechtsphilosophie. pag. 394.
[2]) Ibidem pag. 402.
[3]) Ibidem pag. 405.
[4]) Prinzip und Zukunft des Völkerrechts. pag. 31.
[5]) Das Völkerrecht. [5] pag. 7.
[6]) Allgemeine Staatslehre [2] pag. 365.
[7]) Ibidem. pag. 366.

die Rücksicht auf die eigenen Lebensinteressen bestimmt, er wird diese, soweit er es mit Sicherheit tun kann, auch mit Gewalt auf Kosten der andern durchsetzen. Es gibt zwischen Staaten keinen Rechtszustand, der jedem Sicherheit gegen Uebergriffe bietet....., zwischen den Staaten besteht daher ein beständiger potentieller Kriegszustand." [1]) Zelfs Rümelin acht den staat niet onvoorwaardelijk aan een gesloten verdrag verbonden: „Eine unbedingte Pflicht des Staates, die von ihm eingegangenen oder anerkannten Verträge zu halten, lässt sich nicht behaupten." [2]) Jerusalem wordt niet moede te verzekeren, dat de staat vóór alles georganiseerde macht is. „Der Staat ist vor allem Machtsorganisation....." „Die ursprünglichste, die bedeutsamste und die bleibendste Funktion des Staates ist die Gewinnung, die Ausübung und die Erhaltung der Macht." [3])

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat het Duitsche volk, op deze wijze voorgelicht, bij zijne beschouwingen over de staatkunde de moraal buiten rekening heeft gelaten en van zijne staatslieden eene krachtpolitiek heeft geeischt, die ten slotte op de algeheele ineenstorting is uitgeloopen. Het drietal von Bernhardi, Treitschke en Nietzsche wordt als de geestelijke voorbereiders van den oorlog genoemd, zooals de Engelsche hoogleeraar in de geschiedenis aan Queens College te Londen, Cramb, hen heeft aangeduid in zijne voorlezingen in 1913, waarin hij Engeland op den oorlog met Duitschland heeft voorbereid. [4]) De Duitsche generaal von Bernhardi heeft in 1911 een werk in het licht gegeven: „Deutschland und der nächste Krieg", dat ook in het buitenland in honderdduizenden van exemplaren verspreid, het Duitsche volk ontzaglijk veel nadeel heeft gedaan en verzet heeft gekweekt tegen den Duitschen geest, dien het in zijne onaangenaamste eigenschappen op ruime schaal heeft bekend gemaakt.

Aanleiding tot het schrijven van dit boek was de akte van Algeciras, waar eene nieuwe verdeeling der aarde werd gemaakt, bij welke Duitschland, volgens Bernhardi, te kort was gekomen: zelfs het kleine, neutrale België had meer van

[1]) System der Ethik II [5] pag. 198.

[2]) Ueber das Verhältniss der Politik zur Moral, pag. 155.

[3]) Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre. Stuttgart 1915. pag. 18, 19, 64, 65, 66, 71, 72, 98, 101, 105.

[4]) Meinecke. Probleme des Weltkrieges. Berlin 1917. pag. 15.

den buit gekregen dan Duitschland, om van Engeland en Frankrijk maar te zwijgen.[1]) En dat heeft Duitschland zich moeten laten welgevallen, het grootste cultuurvolk der wereld, dat de geschiedenis kent, groot geworden in den oorlog, erf genaam van een roemrijk verleden.[2]) Van hun eerste optreden in de geschiedenis af, hebben de Germanen bewezen een cultuurvolk van den eersten rang te zijn; naast het Christendom waren zij het, die, na den val van het Romeinsche rijk, de toekomst van het Avondland hebben bepaald en wel zóó, dat, hoe krachtiger een volk met Germaansch bloed vermengd werd, des te hooger trap van beschaving dit volk heeft bereikt.[3]) En niet minder gewichtig is de rol, die Duitschland heeft gespeeld in de wetenschap en de kunst, waarin het steeds de eerste plaats heeft bekleed.[4]) Het spreekt dan ook van zelf, dat het Duitsche volk van de grootste beteekenis is voor de ontwikkeling der menschheid; deze overtuiging berust bij Bernhardi op de geestelijke voortreffelijkheden van zijn volk, dat, als geen ander, de vrijheid van het geestelijke leven weet te verbinden met de gebondenheid van het practische tot een harmonisch geheel, dat de Duitschers gemaakt heeft tot banierdragers der vrije gedachte en tegelijk tot een hechte wal tegen omwenteling en ontwrichting.[5]) Geen volk der aarde is zóó als het Duitsche in staat, om alle elementen der beschaving samen te vatten, zich deze eigen te maken en te ontwikkelen, zoodat zij aan de menschheid rijker worden teruggegeven, dan zij ontvangen zijn. Eene vernietiging van Duitschland zou eene belemmering zijn voor de ontwikkeling der menschheid, zoodat de hoogste goederen van het menschdom bij eene worsteling van Duitschland om zijn bestaan, op het spel zouden worden gezet.[6]) Dit alles is in den oorlog verworven en kan slechts door het zwaard worden behouden en ontwikkeld. Het verlangen naar vrede is als eene bleekzucht over de volken gekomen en dreigt ook Duitschland aan te tasten, de ergste ramp, die het zou kunnen treffen.

---

[1]) Deutschland und der nächste Krieg [6] pag. 71
[2]) Ibidem pag. 7, 31.
[3]) Ibidem pag. 61, 62.
[4]) Ibidem pag. 75.
[5]) Ibidem pag. 77.
[6]) Ibidem pag. 79, 181, 182.

De strijd om het bestaan — hier doet de schrijver zijne beschouwingen steunen op de theorie van Darwin — is de grondslag van alle gezonde ontwikkeling. Ook in het leven der menschen en der volken is de strijd niet alleen het vernielende, maar ook het levenwekkende beginsel.[1]) Ieder volk heeft het recht en den plicht, zich zelf in stand te houden. Daartoe behoort niet alleen de verdediging van hetgeen men bezit, maar ook de verkrijging van datgene, dat voor de ontwikkeling noodig is. Niet alleen de verdedigingsoorlog, maar ook die, welke ter verovering wordt ondernomen, is geoorloofd. Wie sterk genoeg is, mag en moet zijn wil aan de anderen opleggen." Recht hat in solchen Fällen, wer die Kraft hat zu erhalten oder zu erobern. Die Kraft ist zugleich das höchste Recht, und der Rechtsstreit wird entschieden durch den Kraftmesser, den Krieg, der zugleich immer biologisch gerecht entscheidet, da seine Entscheidungen aus dem Wesen der Dinge selbst hervorgehen."[2]) „Ohne den Krieg würden nur allzuleicht minderwertige oder verkommene Rassen die gesunden, keimkräftigen Elemente überwuchern, und ein allgemeiner Niedergang müsste die Folge sein."[3])

Het staatkundige idealisme eischt den oorlog; alleen het materialisme kan hem verwerpen.[4]) Zoo voert het inzicht, dat de oorlog noodzakelijk is tot de overtuiging, dat elke poging om hem in de toekomst te voorkomen, tot mislukking gedoemd is. Deze omstandigheid acht Bernhardi zeer gelukkig, daar hij den oorlog als een' onontbeerlijken beschavingsfactor beschouwt.[5]) Daarnaast is de oorlog de grootste levenwekkende kracht, die de geschiedenis der menschheid kent. Wel is waar heeft hij materieele ellende ten gevolge, maar van veel meer gewicht zijn de edele gevoelens en daden, die hij wakker roept en die verhinderen, dat de menschen in een al het hoogere vernietigend egoisme verzinken.[6]) „Nichts Schlimmeres kann einem begabten und kräftigen Volke widerfahren, als wenn es in unbestrittenen Ge-

---

[1]) Ibidem pag. 10, 11, 12.
[2]) Ibidem pag. 17.
[3]) Ibidem pag. 14.
[4]) Ibidem pag. 21.
[5]) Ibidem pag. 19.
[6]) Ibidem pag. 22.

nüss des Friedens einem beruhigten Phäakentum verfällt."[1]) Hij aarzelt dan ook niet, om het streven, dat de afschaffing van den oorlog tot doel heeft, als „unsittlich" en „menschenunwürdig" te brandmerken en met verontwaardiging wijst hij de veronderstelling af, dat geschillen van volken en staten door scheidsgerechten zouden beslist worden, zoodat eenzijdig, beperkt en formeel recht in de plaats zou treden van de beslissingen der geschiedenis, ja zelfs „dem schwachen soll die gleiche Daseinsberechtigung zugesprochen werden wie dem starken, lebenskräftigen Volke." Dit zou een ongeoorloofd ingrijpen zijn in de natuurlijke ontwikkelingswetten, dat de meest schadelijke gevolgen voor de menschheid na zich zou sleepen en zou uitloopen op eene „sittliche und geistige Versumpfung, die eine Entartung zur Folge haben müsste."[2]) Dit alles wil niet zeggen, dat Bernhardi zonder geldige redenen oorlogen wil voeren, als opvoedingsmiddel voor het volk. Uitdrukkelijk verklaart hij den oorlog te zijn de ultima ratio der staatkunde, die alleen dan mag worden aangewend, wanneer door de politiek van andere staten de macht van den eigen staat bedreigd wordt en met vreedzame middelen niet in stand kan worden gehouden.[3]) Maar hij beschouwt deze noodzaak niet als een ramp, doch alleen als eene tijdelijke, materieele onaangenaamheid, die ruimschoots wordt opgewogen door de aanwinst van ideeële goederen.

De hoogste taak van den staatsman bestaat hierin, de macht van den staat in stand te houden en naar vermogen te vergrooten. Dit is de norm, waaraan al zijne handelingen moeten getoetst worden. De verplichting, den staat in stand te houden, volgt uit de algemeene natuurwet, dat het opgeven van zich zelven eene ontkenning van het leven is, de instandhouding de hoogste wet.[4]) De verplichting tot uitbreiding der macht wordt opgelegd door de hoogere beschaving: „Die höhere Kultur und die dementsprechend grössere Macht begründen das Recht zur Besitzergrei-

---

[1]) Ibidem pag. 24.
[2]) Ibidem pag. 33.
[3]) Ibidem pag. 52.
[4]) Ibidem pag. 15.

fung."[1]) Voor wie zich op dit standpunt stelt staan doel en middel in nauw verband en ondersteunen zij elkander beurtelings: de grootere macht voert tot hoogere beschaving en deze legt weder de verplichting tot machtsuitbreiding op. Alleen de groote staten, die volgens dit systeem werken kunnen, acht Berhardi gelukkig; de kleine staten, zonder uitzondering, wekken zijn medelijden. „Die Erbärmlichkeit des Lebens aller Kleinstaaten beweist das zur Genüge, und dem gleichen Fluch verfällt auch jeder Grossstaat, der sich bescheidet." [2])

Bernhardi is des te vaster overtuigd an de juistheid zijner beginselen, wijl hij deze in overeenstemming acht met de leerstellingen van het christendom. De christelijké moraal is wel is waar gebouwd op de wet der liefde — *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν* — maar deze wet geldt niet voor de verhouding der staten tot elkander, daar zulks tot een conflict van plichten zou voeren. De liefde toch, die men een anderen staat bewees, zou meestal ten nadeele komen van de eigen volksgenooten. De christelijke moraal is eene persoonlijke en maatschappelijke en kan nooit eene staatkundige zijn.. Zij leert wel den individueelen vijand liefhebben, maar heft het begrip der vijandschap niet op. Immers, Jezus zelf heeft gezegd: *Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν.* Er is geen godsdienst, die meer een godsdienst van strijd is dan de christelijke. De zedelijke strijd is zijn eigenlijke inhoud. Wil men de christelijke opvatting op de staatkundige verhoudingen der staten toepassen, dan kan slechts de eisch gesteld worden, de macht van den staat, en dat niet alleen in materieelen zin, zoo hoog mogelijk op te voeren, om haar dienstbaar te maken aan de zedelijke ontwikkeling der menschheid, zelfs door het voeren van oorlogen. [3]) Het behoeft geen betoog, dat Bernhardi hier, al moge hij naar de letter gelijk hebben, den g e e s t van het Christendom niet heeft begrepen, dat allerminst aardsche macht als hoogste doel stelt maar gelijkheid en vrede, wanneer het zal zijn *„μία ποίμνη, εἷς ποιμήν,"* waarmede tevens alle reden tot strijd vervallen zal zijn.

---

[1]) Ibidem pag. 16.
[2]) Ibidem pag. 21.
[3]) Ibidem pag. 24 sq.

Het is duidelijk, dat de machtsstaat van Bernhardi niet gebonden is aan de voorschriften der individueele moraal. De schrijver geeft dit uitdrukkelijk toe. Wel is waar moeten, daar de staat tot taak heeft de geestelijke en zedelijke ontwikkeling der burgers mogelijk te maken en aan de verheffing van de menschheid mede te werken, de handelingen van den staat aan eene zedewet onderworpen zijn. Maar deze zedewet verschilt zeer van die, welke voor de individuen geldt. De staatsmoraal moet uit het eigen wezen van den staat ontwikkeld worden en dit wezen is niet recht, maar macht. De staatsman mag zich niet laten beinvloeden door overwegingen, die niet op politieke noodzaak berusten; alleen deze hebben voor hem beteekenis. Indien de Duitschers naar zijne voorschriften handelen, spiegelt Bernhardi hun een schitterende toekomst voor: de doordringing der menschheid met den Duitschen geest, het hoogste ideaal, dat hij zich kan voorstellen. „Nur wenn es uns gelingt, in unserem Volk den einheitlichen Willen zur Macht in diesem Sinne zu erwecken zugleich mit dem Entschluss, nicht nur Gut und Blut, sondern auch besondere Ansichten und Wünsche im Interesse des Allgemeinwohls auf dem Altar des Vaterlandes zu opfern, werden wir den grossen Aufgaben der Zukunft gerecht werden, zur Weltmacht heranwachsen und einen grossen Teil der Menschheit den Stempel des deutschen Geistes aufdrücken."[1]

De geschiedenis heeft aangetoond, dat de door Bernhardi aangewezen weg, niet de juiste is geweest om tot het doel te geraken. De Duitsche geest is in den strijd ondergegaan, juist omdat die geest het verzet der geheele wereld heeft opgewekt en het werk van Bernhardi heeft dien ondergang verhaast door de tegenstelling tusschen recht en macht op de spits te drijven. Al is dus het resultaat van zijn werk negatief geweest, zoo valt hiermede geen blaam op den persoon van Bernhardi. Het is hier als bij Machiavelli: de mensch moet afgescheiden van zijn werk worden beschouwd. Bernhardi heeft zijne niet geringe gaven in dienst gesteld van het doel, dat hem het hoogste gold, de grootheid van Duitschland. Hij heeft gefaald in de middelen: de eerlijkheid van zijne overtuiging en de hoogheid van zijn karakter blijven onaangetast.

[1]) Ibidem pag. 47, 48, 49, 125, 127.

Bernhardi is een leerling van Heinrich von Treitschke en de grondstellingen van beiden zijn gelijk; de leerling heeft den meester overtroffen in de scherpte van omschrijving en uitdrukking. Treitschke heeft in de jaren tusschen 1870 en 1880 een grooten invloed op de studeerende jeugd geoefend [1]) en uit zijne school is een schare van steunpilaren der Alldeutsche partij voortgekomen. Ook hij is een groot vereerder van het Germaansche ras, van welks voortreffelijke eigenschappen hij eene lange opsomming geeft, aan het slot waarvan hij uitroept: „Der Deutsche ist ein geborener Held." Geen wonder, dat voor dit edele volk nog een schoone toekomst is weggelegd tot heil der menschheid. [2]) Zoo wordt hij eveneens niet moede te herhalen, dat het wezen van den staat macht is en niets anders en deze grondstelling is voor hem het uitgangspunt van redeneering bij ieder nieuw te behandelen onderwerp,[3]) en als natuurlijk gevolg van dit inzicht staat voor hem als van zelfsprekend vast, dat de staat, wanneer hij hierdoor in strijd met zijn belang zou geraken, niet gebonden is aan de eenmaal gesloten verdragen en het recht geheel ondergeschikt is aan het door den staatsman als zoodanig begrepen heil van den staat: elk verdrag wordt aangegaan onder de stilzwijgende voorwaarde: rebus sic stantibus.[4]) Het voeren van oorlogen is eene den staat van nature eigen werkzaamheid, een langdurige vrede voert onvermijdelijk tot verzwakking van het staatsleven. Waar alleen de groote staten onbevreesd ten oorlog kunnen gaan, zijn deze van nature bestemd in den strijd om het bestaan in stand te blijven; de kleine staten wekken zijn medelijden en bespotting.[5]) „Daher das unzweifelhaft Lächerliche, das im Wesen eines Kleinstaates liegt." Later, in het IIe Hoofdstuk zullen wij nog nader op von Treitschke terugkomen, bij de bespreking der verhouding tusschen internationale en in-

---

[1]) Ernst Troeltsch herinnert zich met geestdrift zijn leermeester: „Wie hat uns als junge Studenten seiner Zeit das Herz geklopft, wenn uns Heinrich von Treitschke mit seiner glühenden Rhetorik so den Staat beschrieb und die ethischen und juristischen Doktrinäre des Staatsbegriffes mit wenig wählerischem Spotte übergoss! Mit einer Art Wollust der Entsagung haben wir auf die dem jugendlichen Sinn so nahe liegende n theoretischen und ethischen Ideale verzichtet." etc. Politische Ethik und Christentum. pag. 5.

[2]) Politik [3]. herausgegeben von Max Cornicelius I pag. 86, 87, 232, 233.

[3]) Ibidem: I. pag. 11, 13, 25, 30, 32, 33, 34. 43, 44, 60, 91, 101, 103, 105, 323, 326. II. pag. 11, 19, 27, 304, 356, 358, 362, 519, 544, 549.

[4]) Ibidem: I pag. 37, 38.

[5]) Ibidem: I pag. 43, 44, 72, 74, 75, 76, 114.

dividueele moraal, ten opzichte van welk vraagstuk door hem een eigen standpunt wordt ingenomen. Het bovenaangehaalde is voldoende om te doen zien, dat hij een warm voorstander van „moralfreie" Staatstheorie is en als zoodanig grooten invloed heeft geoefend, ja zelfs met Bernhardi mede voor den wereldoorlog verantwoordelijk kan worden geacht.

Terwijl Treitschke en vooral Bernhardi zich ten doel stelden invloed te oefenen op de denkbeelden der Duitsche staatslieden en daardoor op de Duitsche staatkunde, wil de Oostenrijksche wijsgeer Heinrich Gomperz slechts eene philosophische beoordeeling van het wereldgebeuren geven, in overeenstemming met zijn geheele stelsel, zooals hij dit in zijn hoofdwerk „Weltanschauungslehre" ontwikkeld heeft. Naar aanleiding van den oorlog heeft hij in den aanvang van 1915 te Weenen eene reeks voordrachten gehouden, die, te samen vereenigd, onder den titel „Philosophie des Krieges in Umrissen" [1]) zijn uitgegeven en zijne meening omtrent de verhouding van staatkunde en moraal bevatten. Reeds in den aanvang wijst hij er uitdrukkelijk op, dat het zijn streven is, zijn onderwerp objectief te behandelen op de wijze als eene zóó gewichtige en ernstige aangelegenheid betaamt [2]) en uitdrukkelijk verdedigt hij zich tegen de verdenking, als zoude hij eene verdediging van de politiek der centrale mogendheden voeren. Als wijsgeer is hij er boven verheven, ten voor- of ten nadeele van eenige partij eene theorie op te stellen. „Moralität kann nur besitzen, wer gerecht ist. Gerechtigkeit aber heisst: was unser Nächster uns tut, nicht anders beurteilen, als hätte er es einem dritten getan." [3]) En zijn voornemen heeft hij nauwgezet ten uitvoer gebracht; hij behandelt zijn onderwerp met rustige kalmte, maar toch zijn zijne stellingen, hoe voorzichtig ook geformuleerd, niet minder radicaal dan die van Bernhardi. Ook voor hem is het wezen van den staat macht „Das tiefste Wesen jedes Staates ist die Vereinigung von Menschen, Geschlechtern und Stämmen zu gemeinsamem Kampf nach aussen; auf diese Aufgabe ist die Gliederung in Befehlende und Gehorchende hingeordnet; diesem Zweck in erster Linie dient die der gegliederten Ver-

---

[1]) Gotha 1915.
[2]) Ibidem pag. 6.
[3]) Ibidem pag. 106, 107.

einigung innewohnende Macht." „Jeder Staat ist in erster Reihe Wehrstaat, erst in zweiter Reihe Rechtsstaat, erst in letzter Reihe Wohlfahrtsstaat." [1]) Uit dit voor hem vanzelf sprekende beginsel volgt, dat de historische gebeurtenissen niet op de gewone wijze aan de zedewet kunnen getoetst worden. Met instemming haalt hij de woorden van Wilhelm von Humboldt aan „dass eine Macht stets so handeln muss, wie ihr wirkliches Interesse es gebieterisch erheischt." [2])

Niet de innerlijke zedelijke waarde maakt eene handeling goed of slecht, maar het feit, of zij gunstige gevolgen heeft gehad: „Nun kann die Anwendung eines Mittels niemals gerechtfertigt und zulässig sein, wenn dieses Mittel nicht geeignet ist, zur Verwirklichung des angestrekten Zweckes beizutragen." [3]) Goed is datgene, wat succes heeft en overwint. De sterke heeft gelijk, hij mag in bezit nemen, zooveel hij kan veroveren, en hoeft daarbij op de rechten der bezitters geen acht te slaan. Daarom kan ook een veroveringsoorlog geoorloofd zijn. De gerechtigheid van een oorlog hangt niet daarvan af, of hij voor eene rechtvaardige zaak wordt gevoerd. Rechtmatig is een oorlog, „wenn er für ein wirkliches Lebensinteresse des ihn beginnenden Staates und überdies unter solchen Umständen geführt wird, dass bei richtiger Beurteilung der Machtsverhältnisse die siegreiche Wahrung dieses Lebensinteresses mit vernünftiger Wahrscheinlichkeit vorhergesehen werden kann." [4])

„Einem kriegführenden Volke geziemt es nicht mehr, darüber zu grübeln, ob seine Sache die gute Sache sei; noch auch, sich gemach darauf zu verlassen, dass seine Sache die gute Sache ist, sondern ihm obliegt es, seine Sache zur guten Sache zu machen, indem es siegt." [5])

Het succes is volgens Gomperz het criterium van de juistheid eener zaak, wijl datgene, wat in den strijd overwint, daardoor het bewijs levert, dat het levenskrachtiger is, terwijl voor hetgeen zich het beste aanpast aan het leven, ruim baan moet blijven. Dit is ook in overeenstemming met de grondwet van de natuur en der geschiedenis: „Soweit menschliches Er-

---

[1]) Ibidem pag. 228. Zie ook pag. 18, 130, 132, 136.
[2]) Gesammelte Schriften XI. 300.
[3]) Ibidem pag. 136.
[4]) Ibidem pag. 138.
[5]) Ibidem pag. 252.

kennen reicht, lautet das harte Gesetz der Natur wie der Geschichte: Siegen soll, wer siegen kann — der Gewandtere, der Glücklichere, der Stärkere!..... Den Sinn der Geschichte liest die Nachwelt aus der Folge der wirklichen Begebenheiten ab. Hart und unerbittlich wie die Natur selbst gibt sie ihren Wahrspruch dahin ab, dass heilsam das war, was wirklich geschehen ist, und dass, was sich nicht ereignet hat, sich auch nicht ereignen sollte. Auch das gehört zur Tragik der Geschichte, dass letztlich über die Berechtigung jedes noch so heissen und edlen Strebens der Erfolg entscheidet. — gut, im Sinne der Nachwelt und der Menschheit, ist die Sache, die dauernd und endgültig siegt." [1])

Voor den staatsman liggen de gevolgtrekkingen uit de theorie van Gomperz voor de hand. Hoogste doel van zijn streven zij de vermeerdering van de macht van den staat; alle middelen, die hij daartoe in het werk stelt, zijn goed, mits zij slechts tot dit doel voeren. Alzoo is de staatsman niet gebonden aan de zedewet, die voor de individuen geldt, wier doeleinden en middelen binnen enge grenzen beperkt worden door de strenge regelen der moraal.

Ongeveer tot dezelfde resultaten als Gomperz komt de Berlijnsche privaatdocent in de wijsbegeerte van den godsdienst, Heinrich Scholz, die in de philosophie op een idealistisch-theistisch standpunt staat. Ook hij heeft in de gebeurtenissen van den oorlog aanleiding gevonden om zich uit te spreken over de verhouding van de staatkunde tot de moraal, zich in deze evenwel beperkende tot de moderne politiek. [2]) Ook bij hem vinden wij het beginsel, dat het wezen van den staat macht is en niet recht. „Die letzten uns wichtigsten Fragen, mit denen das staatliche Handeln zu tun hat, sind ihrer innersten Natur nach Machtfragen, die nur durch Gewalt entschieden werden können." [3]) De staatkunde is dan ook bij het kiezen harer middelen aangewezen op het geweld, hetgeen niet in strijd is met de voorschriften der moraal, wanneer het door den staat wordt toegepast. „Die Politik kann ihre Moralität niemals durch prinzipiellen Verzicht auf Gewalt, sondern im Gegenteil nur unter Voraussetzung des prinzipiellen Willens

[1]) Ibidem pag. 246 sq.
[2]) Politik und Moral. Eine Untersuchung über den sittlichen Charakter der modernen Realpolitik. Gotha 1915
[3]) Ibidem pag. 26.

zur Gewalt erweisen."[1]) „Selbstbehauptung mit entschiedener Gewalt ist an sich gewiss kein sittlicher Wert; aber sie wird es in dem Moment, wo ein sittliches Gut (uit het voorafgaande volgt, dat dit de staat is) auf dem Spiele steht, das nach den Regeln der Selbstlosigkeit und Menschenliebe (dat wil dus zeggen: door het opvolgen der regelen zooals deze gelden in de individueele moraal) unwiderruflich verloren gehen würde."[2])

In beginsel denkt hij over de moraliteit der middelen, die den staatsman ten dienste staan, niet anders dan Machiavelli, al durft hij zich niet zoo scherp uit te drukken als de „groote Florentijn". Mocht deze lichtvaardig denken over de gebondenheid van den staat aan de gesloten verdragen, zoo is Scholz van meening, dat men in deze zekere gematigdheid moet betrachten, wijl men tot het inzicht is gekomen door de lessen der geschiedenis, dat „grober Treubruch mehr schadet als nützt." Zulk een woordbreuk moge oogenblikkelijke voordeelen verschaffen, op den duur komt men toch bedrogen uit. Het gevoel voor het in de politiek geoorloofde is, zij het dan ook binnen bepaalde en beperkte grenzen, tegenwoordig eene macht, waarmede rekening moet worden gehouden. Zulks is een gevolg van de „imponderabilia", waarvan Machiavelli nog geen vermoeden had. Maar..... en nu volgt zijne, ook voor het heden nog met Machiavelli overeenstemmende meening, „die Regel gilt noch heute, dass die Politik vor Verträgen nicht haltmachen darf, wenn es ernstlich aufs Ganze geht." En deze afwijking van de zedewet is noodig, wijl de politiek niet met engelen, maar met menschen te doen heeft. Men zou hierbij kunnen opmerken, dat ook de individuen, die wel aan de zedewet gebonden zijn, evenmin op het verkeer met engelen zijn aangewezen. Maar Scholz acht zich met zijne theorie in goed gezelschap, waar Bismarck heeft gezegd: „Keine grosse Nation wird je zu bewegen sein, ihr Bestehen auf dem Altar der Vertragstreue zu opfern, wenn sie gezwungen ist, zwischen beiden zu wählen" en hij hoopt, dat de menschheid in deze niet van gevoelen zal veranderen: „Und wer das Leben nicht fälschen will, wird zugeben müssen, dass es so ist, und

---

[1]) Ibidem pag. 27.
[2]) Ibidem pag. 38.

hoffen dürfen, dass es so bleibt." [1]) Scholz noemt in zijn geschrift geene voorbeelden, maar zeker heeft hem hier voor oogen gestaan de neutraliteitsschending van België door Duitschland in 1914, die door den rijkskanselier von Bethmann-Hollweg in den Rijksdag met dezelfde bewijsmiddelen is verdedigd, die Scholz in het algemeen aanvoert. Ook toen ging het voor Duitschland „ernstlich aufs Ganze", zoodat het gerechtigd was, de verdragstrouw ter zijde te stellen. Hetgeen Nietzsche, Treitschke en von Bernhardi hebben voorbereid en aangewezen, heeft in Gomperz en Scholz verdedigers gevonden, twee mannen van verschillende levensbeschouwing, die niet ter verdediging eener bepaalde, hun ter harte gaande, zaak, hebben geschreven, maar hunne eerlijke overtuiging, uitvloeisel van hun wijsgeerig denken, hebben onder woorden gebracht.

De theorie, welker bespreking ons thans bezighoudt, berust in de eerste plaats op de gedachte, dat het wezen van den staat macht is. Een krachtigen steun vindt zij evenwel in het beginsel der nationaliteit, dat veelal grooten invloed op de staten en op de staatkunde heeft geoefend. Dit beginsel eischt, dat de staat zich niet zal beperken tot de bescherming der nationale taal, zeden, en beschaving, maar dat de staat zelf tot een nationalen staat wordt. Iedere natie is geroepen en gerechtigd, een staat te vormen. Gelijk de menschheid in een aantal naties verdeeld is, zoo moet de wereld in even zoo vele staten worden ingedeeld. Iedere natie moet één staat vormen en iedere staat één nationaal geheel. Deze eisch, die onbewust leeft in de gedachtenwereld van ieder beschaafd volk, wordt door een aantal schrijvers als juist erkend. Meinecke heeft in zijn werk „Weltbürgertum und Nationalstaat" de geschiedenis geschilderd van de ontwikkeling der Duitsche volksziel van het universalisme en het wereldburgerschap tot de nationale gedachte en zijn werk is één verheerlijking van dit proces, dat ten slotte gevoerd heeft tot de vorming van het nationale Duitsche rijk, dat — volgens de berekening van Kjellén — ruim 92 % bevat van hen, die volgens het nationale beginsel tot het rijk moeten behooren. Dit resultaat is niet bereikt door doelbewuste daden der opeenvolgende regeeringen,

---

[1]) Ibidem pag. 8 sq.

doch door de stille krachten, die onwederstaanbaar in het volk werken. „Der echte Nationalstaat geht..... wie eine eigenartige Blume aus dem besonderen Boden einer Nation hervor, der neben ihm auch noch manche andere staatliche Gebilde von ebenso kräftigem und originellem Gepräge tragen kann, und national ist und wird er nicht durch den Willen der Regierenden oder der Nation, sondern so, wie Sprache, Sitte, Glaube national sind und werden, durch das stille Wirken des Volksgeistes." [1])

Ook Jerusalem heeft eene gelijke opvatting van de nationaliteit en hare verhouding tot den staat, wat betreft ontstaan en instandhouding. „Ja, wir haben sogar gesehen, dass der Nationalismus, der bisher die wirksamste der staatenbildenden Kräfte gewesen ist, seiner Natur nach zum Angriff und zur Abwehr bereit sein muss und daher im tiefsten Grunde kriegerisch disponirt ist." „Die Nationalität bindet anders als der Staat..... Der Staat ist mehr über uns, die Nationalität mehr in uns." [2]) Dit beginsel der nationaliteit stelt zijne eischen boven alle andere en „schreibt jeder Nation das Recht zu, sich unbekümmert um die geschichtlich gewordene und zu Recht bestehende Ordnung zu einem Volke oder einem Staate zu vereinigen." [3]) Datgene hetwelk bevorderlijk is aan het welzijn der natie, is geoorloofd, ook dan, wanneer het in strijd is met de zedewet. Kjellén tracht zelfs aan te toonen, dat de voornaamste bij den jongsten oorlog betrokken landen, wijl de nationale eenheid gevaar liep, den oorlog bevorderd hebben om dit euvel te bestrijden. [4])

Meer in het bijzonder zijn het twee nationale rechten, die het moderne nationalisme op den voorgrond brengt en tegen elken tegenstand in meent te mogen doorzetten. Het eerste is het recht der natie op staatkundige zelfstandigheid. De natie, zoo luidt het bewijs voor deze stelling, is de eigenlijke draagster der souvereiniteit; de souvereiniteit van den staat steunt op de nationale, of, zooals men dit thans gewoonlijk uit-

---

[1]) Weltbürgertum und Nationalstaat. pag. 12.

[2]) Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre. pag. 78, 74, 75.

[3]) Viktor Cathrein: Moralphilosophie [5]II 735. Hij definieert de nationaliteit als: „das gesammte geistig-leibliche Gepräge, welches einer Volksmenge infolge längerer geschichtlicher Entwicklung eigentümlich ist und sie von andern Menschenmengen unterscheidet." pag. 737.

[4]) Die politischen Probleme des Weltkrieges [8]. pag. 105-107.

drukt: „de naties hebben een recht op zelfbeschikking." Ieder volk heeft het recht, zich zelfstandig staatkundig te organiseeren en vrij zijnen staatsvorm te kiezen. Staat een volk nu onder vreemd staatsbestuur, dan is het gerechtigd met alle middelen te streven naar zijne vrijmaking. En is een deel politiek zelfstandig, een ander deel daarentegen niet, dan mogen alle krachten in het werk worden gesteld, om dit deel te bevrijden en de geheele natie tot één staat samen te voegen. Evenwel zijn er schrijvers, die dit recht op staatkundige zelfstandigheid niet aan alle volken toekennen, maar alleen aan diegene, die eene voldoende mate van staatkundige ontwikkeling bezitten. Zoo verklaart bijv. Bluntschli: „Nicht jede Nation ist fähig, einen Staat zu erzeugen und zu behaupten, und nur eine politisch befähigte Nation kann berechtigt sein, ein selbständiges Volk zu werden. Die Unfähigen bedürfen der Leitung durch andere, begabtere Völker," etc. Maar daarnaast: „Eine ihrer selbst bewusste Nation, welche auch einen politischen Beruf in sich fühlt, hat das natürliche Bedürfnis, in einem Staate zu wirksamer Offenbarung ihres Wesens zu gelangen. Hat sie auch die Kraft dazu, diesen Trieb zu befriedigen, so hat sie zugleich ein natürliches Recht zur Staatenbildung."[1]) Voldoet dus de natie aan bepaalde eischen, dan is het haar recht, de vorming van een staat door te zetten, zulks met terzijdestelling van alle moreele hindernissen, wijl dit haar recht voorrang heeft boven alle andere, zooals Bluntschli in het vervolg uitdrukkelijk verklaart, waar hij het noemt: „ein Recht, das heiliger ist als alle andern Rechte." Ook Kjellén — wiens werken groot gezag hebben[2]) — is ongeveer dezelfde meening toegedaan, waar hij zegt: „Das apriorische Recht der Nation reicht bis zur Einheit, aber nicht bis zur Souveränität." De natie heeft aanvankelijk slechts hierop recht, dat zij niet over verschillende staten verdeeld wordt, „erst wo innerhalb vernünftiger Grenzen eine reife Nationalität vorliegt, geht nach unserer Ansicht auch die Souveränität in das Recht der Nation ein." Toch is Kjellén zeer gematigd bij zijne beschouwingen; zoover als Bluntschli wil hij in geen geval gaan: de nationaliteiten

[1]) Allgemeine Staatslehre. 5 I. pag. 111, 112, 113.

[2]) Men zie het zeer gunstige oordeel over Kjellén van Meinecke in diens: Probleme des Weltkrieges, pag. 39-58.

kunnen niet de uitsluitend eenige krachten zij, die de samenstelling der staatkundige kaart bepalen. „Die Reichsbilder der Staaten sind verwickelte Probleme, Gleichungen aus mehreren Quotienten, und unter diesen darf man den geographischen nicht ausser acht lassen. Geopolitische Notwendigkeiten wiegen immer die ethnopolitischen auf. z. B. wenn die Forderung der Bewegungsfreiheit am Meer irgendwo einen Staat über die Grenzen seiner Nationalität hinaustreiben kann." Zelfs verheelt hij niet, dat tegenwoordig eene duidelijke reactie tegen deze geheele beschouwingswijze merkbaar is en hij haalt de woorden van Meinecke aan: „Staatsverband muss über Volksverband gehen."[1]) Het is duidelijk, dat Kjellén niet onvoorwaardelijk aan de natie, ter bereiking van hare doeleinden, rechten verleent, die door de zedewet niet worden bepaald: de onvoorwaardelijke geldigheid in elk geval erkent ook hij niet. — Naast dit eerste recht der nationaliteit wordt een tweede, niet minder dwingend, geeischt, n. l. het recht eener natie om zich, overeenkomstig hare kracht, vrij te mogen ontwikkelen ook buiten de bestaande grenzen. Troeltsch erkent het bestaan van zulk een expansief streven, maar ontkent, dat hieraan een recht ten grondslag zou liggen.[2]) Daarentegen kent Bernhardi, hetgeen bij zijne opvattingen niet te verwonderen is, zulk een recht wel degelijk[3]) en ook Gomperz verwerpt het denkbeeld als zou de staat onaantastbaar zijn voor de zich ontwikkelende nationale krachten.[4]) Dit tweede recht is natuurlijk onbestaanbaar met het eerste, wanneer beide algemeen zouden moeten gelden, want iedere veroveringspolitiek heeft noodwendig de onderwerping van andere volken ten doel. Beide rechten worden tot overeenstemming gebracht, doordat, zooals door Bluntschli, niet alle volken als staatkundig mondig worden beschouwd, of men slaat, naar het voorbeeld van Bernhardi, een anderen weg in en kent beide rechten alleen onbeperkt toe aan de eigen natie en aan de andere naties alleen in die mate, als zulks niet met de eigen belangen in strijd is. Nog op een derde wijze kan botsing vermeden worden, door, in aansluiting aan Kjellén,

---

[1]) Die politischen Probleme des Weltkrieges pag 54 sqq. pag. 47. Men vergelijke ook: Die Grossmächte der Gegenwart. pag. 21, 199, 200, 204.
[2]) Politische Ethik und Christentum. pag. 12.
[3]) Deutschland und der nächste Krieg. pag. 72.
[4]) Philosophie des Krieges. pag. 213 sqq.

beide rechten in die mate te beperken, dat zij naast elkander kunnen bestaan zonder tot bezwaren aanleiding te geven.

Eene korte critiek dezer beide der nationaliteit toegekende rechten, welker vermeend bestaan voor den staatkundigen toestand, inzonderheid van Europa, van zooveel gewicht is geweest en inzonderheid thans zijn invloed weder doet gevoelen, moge hier worden ingevoegd. [1])

Het is zeer zeker een gewenschte toestand, wanneer de grenzen van volk en staat samenvallen. In den regel wordt de hoogste trap van ontwikkeling door een volk bereikt, wanneer het staatkundig zelfstandig is. En daartegenover is een van de krachtigste factoren voor de hechtheid van den staat aanwezig, wanneer zijne onderdanen uit één nationaliteit zijn gevormd, terwijl omgekeerd de vereeniging van meerdere nationaliteiten in één staat, noodzakelijkerwijze wrijving ten gevolge heeft.. Het is daarom begrijpelijk, dat eenerzijds iedere natie naar „zelfbeschikkingsrecht" streeft en daarnaast elke staat pogingen in het werk stelt om de nationale verschillen te doen verdwijnen binnen zijne grenzen. „Durch alle Zeiten hindurch haben Staat und Nation einander gesucht, um sich endlich im Nationalstaat unserer Zeit zu finden." [2]) Zoo min echter de staat de bevoegdheid heeft, een onderdeel met eigen nationaliteit te onderdrukken, evenzoomin heeft zulk een deel het recht, den staat te ondermijnen, om de staatkundige vrijheid te veroveren. De eischen, die in deze tegenover den staat mogen worden gesteld, worden door Meinecke aldus omschreven. „Das apriorische, unter allen Umständen, aus biologischen wie aus historisch-kulturellen Gründen anzuerkennende Recht der Nation geht nach meiner Meinung nicht weiter als das Recht des Individuums gegen den Staat. Und es ist weit genug, um ihr die Bürgschaft der Existenz zu geben. Es ist das Recht auf freie geistige Bewegung und Entfaltung ihrer geistigen Kraft und Eigenart." [3]) De mogelijkheid is aldus niet uitgesloten, dat meer nationaliteiten op deze wijze in één staat vreedzaam naast elkander bestaan, zij het ook, dat op ondergeschikte punten moeilijkheden

[1]) Voorbeelden uit dat de staatkundige geschiedenis bij Bluntschli. t a p. pag. 103-118. en Kjellén: Die politischen Probleme, passim, inzonderheid C III en IV.

[2]) Kjellén: Die politischen Probleme. pag. 49.

[3]) Probleme des Weltkrieges pag. 46 sq.

niet altijd te vermijden zijn, zooals België en vooral Oostenrijk-Hongarije bewezen hebben. In sommige gevallen kan de samenvoeging van meer volken tot één staat zelfs noodzakelijk zijn, wijl zij afzonderlijk niet voldoende militaire macht kunnen ontwikkelen voor hunne eigen instandhouding of voor andere politieke doeleinden. Zoo dwingt„ zegt Meinecke, „der furchtbare konzentrische Druck von Westen und Osten alle mitteleuropäischen Nationalitäten, sich zusammen zu schliessen zu grossen, leistungsfähigen Deichverbänden und sich dabei gegenseitig die Grundlagen ihrer nationalen Existenz zu garantieren." [1]) Het door Bernhardi zoo warm aanbevolen verbond tusschen Duitschland, Oostenrijk en Turkije, dat in den oorlog zijne hechtheid heeft bewezen, is voornaamelijk om deze oorzaak ontstaan.

Zij, die voor de nationaliteiten het recht op staatkundige zelfstandigheid opeischen, doen dit op den grondslag eener bepaalde theorie met betrekking tot den oorsprong van den staat. Zij gaan uit — gelijk zulks boven bij de bespreking van de theorie van Hobbes is aangestipt — van een oertoestand en laten den staat door het sluiten van een verdrag ontstaan. De souvereiniteit van den staat wordt verklaard uit de overdracht van de macht der burgers door dit verdrag. Waar zulk eene wordingsgeschiedenis van den staat ten grondslag wordt gelegd, daar legt de nationale saâmhoorigheid een groot gewicht in de schaal en kan een onafhankelijk volk het recht niet worden ontzegd, om op dezen grondslag, een staat te vormen. Niettegenstaande de geschiedenis zulk een verdrag slechts bij uitzondering kent, zooals bijv. de aan boord der Mayflower door de Pilgrimfathers gesloten overeenkomst, en dus twijfel gerechtigd, is ten opzichte dezer theorie om den staat te verklaren in zijn ontstaan en oorsprong, vindt men ook thans nog schrijvers, die blijkbaar van deze onderstelling uitgaan, zooals bijv. Troeltsch, die nog in 1916 zegt: „Das Nationalitätsprinzip ist das natürliche Korrelat der Demokratie. Aus der Selbstregierung der Völker folgt die Selbstgestaltung und Gruppierung. Sobald der Staat von den Individuen her aufgebaut wird, wird das gruppierende Prinzip schliesslich immer das instinktiv fühlbarste sein, das heisst,

---

[1]) Ibidem pag. 48.

die Sprach- und Gesittungsgemeinschaft, die wirkliche oder vermeintliche Blutsverwandtschaft." [1]) En hij voegt daaraan toe, dat deze omstandigheid betreffende den oorsprong van den staat eene „mächtig-verstärkende Wirkung" heeft op die staten, die toevallig door hun ontstaan eene „wesentliche, nationale Einheit" zijn deelachtig geworden, maar dat dezelfde oorzaak een „tödliches Sprengpulver" is voor die volken, welke door aardrijkskundige, economische en militaire noodzaak tot eenheid zijn geworden. „Eine Freiheit und Demokratie, die die Selbstbestimmung der Individuen zu freier Vereinigung als Programm hat, ist daher eine gänzliche Zersetzung solcher Staatsgebilde, und jede feindliche Diplomatie, die sich des Nationalitätsprinzips bedient, kann den Feuerfunken in dieses Pulverfass werfen." Oorspronkelijk is meer dan één rijke ontstaan uit de knopvorming van de in den verdelgingsoorlog sterkere verwantengroepen en later hebben invloeden van zeer verschillenden aard tot de vorming bijgedragen, waarbij overwegingen uit een nationaal oogpunt vaak niet of in zeer geringe mate eene rol hebben gespeeld. Niet alleen door onderwerping, maar ook langs vreedzamen — vroeger als geheel rechtmatig beschouwden — weg (bijv. door huwelijk of erfstellingen van vorsten), zijn vaak meer naties onder één bestuur vereenigd. Zoo komt thans het „zelfbepalingsrecht" der volken in strijd met bestaande verhoudingen, die het karakter van historische rechten hebben en maar niet zonder meer kunnen omvergeworpen worden, wijl zij niet in overeenstemming zijn met de tegenwoordige nationale wenschen. De groote fout van het tot het uiterste gedreven nationalisme bestaat hierin, dat het geene rekening houdt met de rechtsgestaltenissen, die met het nationalisme in strijd, niettemin een vast bestand hebben gekregen. En daarnaast verliest het uit het oog, dat eene zuivere indeeling der staten volgens het nationale beginsel niet mogelijk is, zoodat wel steeds deelen eener natie tot een ander staatsverband zullen blijven behooren, gelijk de staatkundige kaart van Europa voldoende aantoont. Wanneer nu al de natie, als zoodanig, niet het recht heeft om den staat, waartoe zij behoort, met geweld op te lossen, ten einde daardoor hare vrijheid te verkrijgen, zoo staat het haar natuurlijk vrij, om langs den

[1]) Deutsche Zukunft. pag. 55.

wettigen weg binnen de grenzen van den staat te trachten staatkundigen invloed te verwerven. De staat zijnerzijds zal verstandig er aan doen, met dezen drang naar vrijheid rekening te houden, waarmede hij niet alleen zorgt voor het welzijn der burgers, maar ook zijn eigen belang behartigt. Het verleenen eener beperkte zelfstandigheid aan de naties brengt wel gevaar mede voor eene oplossing van den staat, maar voorkomt aan den anderen kant revolutionaire woelingen: vaak wordt de samenhang van den staat er door vergroot. In dit verband moge gewezen worden op de beschouwingswijze der Roomsch-Katholieke Kerk, die in bepaalde gevallen, uitdrukkelijk een gewelddadig optreden in deze goedkeurt en aldus afwijking van de individueele moraal toestaat. Wanneer de staat bepaalde geestelijke goederen eener natie aantast, kent zij aan deze het recht toe van verzet en uittreding uit het staatsverband. Onder deze geestelijke goederen verstaat zij, naast zede en taal, vooral den godsdienst, waartegen het den staat verboden is met dwangmaatregelen op te treden. Geschiedt zulks toch, dan is het een bevrienden staat geoorloofd tusschenbeiden te treden, zoo noodig met aanwending van gewelddadige maatregelen. „Wenn ein unter der Herrschaft eines fremden Staates stehender Volksstamm von diesem systematisch in ungerechter Weise unterdrückt wird, so kann ein anderer Staat eingreifen, nötigenfalls auch mit Waffengewalt. Die katholische Moraltheologie erkennt dies ausdrücklich als Grund, ja als Pflicht zu einem gerechten Angriffskriege an. Pius IX hat dementsprechend den Satz des falschen Liberalismus: ‚Das sogenannte Nichtinterventionsprinzip ist zu verkünden und zu beobachten' verworfen. Naturrecht und Moralphilosophie begründen jene Befugnis mit der natürlichen Pflicht der Liebe und des Wohlwollens, die unter den Gliedern des Völkerorganismus besteht, und mit der Pflicht, ‚die gemeinsamen Rechte der Humanität' zu schützen. Wenn nun ferner feststeht und eine lange Erfahrung es bestätigt, dass der fremde Staat nicht willens ist, der ungerechten Unterdrückung auf die Dauer zu entsagen, so folgt aus derselben Pflicht und aus demselben Recht, dass die endgültige Befreiung des in Frage stehenden Volkes erlaubt ist."[1])

[1]) Schrörs, Kriegsziele und Moral. Freiburg 1917. pag 46.

Viktor Cathrein behandelt in zijne „Moralphilosophie" in een afzonderlijk hoofdstuk[1]) dit „Interventionsprinzip" en haalt daarbij als voorbeelden aan: den Kerkelijke staat, Turkije, Aegypte, de Balkanstaten en Marokko, terwijl hij met betrekking tot Spanje de merkwaardige, en ook van zijn standpunt niet te verdedigen uitspraak doet: „Bei dem bekannten Ferrerrummel wollte der liberale und sozialistische Janhagel mit allen Mitteln eine Einmischung in die inneren Angelegenheiten Spaniens erzwingen."

Ook het recht op vrije ontwikkeling, dat in de tweede plaats aan de nationaliteiten wordt toegekend, moet nauwkeurig worden abgeperkt. Ieder volk heeft het recht om, in vreedzamen wedijver met andere volken, zijne krachten te ontwikkelen, om op deze wijze zich zelf in stand te houden en zijne beschaving, rijkdom en macht op hooger trap te brengen. Heeft het eigen land geene voldoende hulpbronnen voor het onderhoud van zijne bevolking, dan heeft deze zonder twijfel recht om buiten de grenzen nieuwe middelen van bestaan te zoeken. Dit staat evenwel niet gelijk met het recht op verovering van nieuwe provincies, want het doel kan ook door landverhuizing of door het openen van nieuwe afzetgebieden en de daardoor mogelijk geworden uitbreiding der industrie van het eigen land, bereikt worden. Wordt aan een volk deze mogelijkheid tot leven en ontwikkeling door andere staten onthouden, zoo wordt het in een toestand van noodweer gebracht, waardoor het bezigen van gewelddadige middelen geoorloofd wordt. Hierin ligt ook het gevaarlijke van de tegenwoordige ententepolitiek tegenover Duitschland. In geen geval echter kan de hoop op machtsvergrooting alleen het recht geven om veroveringspolitiek te voeren. Daartegen verzetten zich de rechten der andere volken; gelijk reeds boven is aangetoond, dat de eerste en tweede regel van het nationaliteitsbeginsel met elkaar in strijd zijn.[2]) De eerste eischt de staatkundige vrijheid van alle volken, de tweede de onderdrukking van het eene volk door het andere. Den eersten regel konden wij niet zonder beperking als juist erkennen, maar de bestaande staatkundige zelfstandigheid moest toch als rechthebbend erkend worden. Wanneer men nu, om de doorvoering van het tweede

[1]) II pag. 725-727.

[2]) pag. 40. supra.

beginsel een schijn van recht te geven, onderscheid maakt tusschen politiekmondige en onmondige naties, dan trekt men zeer willekeurig eene grens en een overwinnend volk zal sterk geneigd zijn om in het feit der overwinning het bewijs te zien voor de gerechtigdheid zijner aanspraken. Bovendien is de politieke onmondigheid van een volk niet onvatbaar voor verandering. Zelfs al ware zij dus een voldoende rechtstitel voor de gewelddadige onderwerping, dan kan daaraan toch in geen geval een recht tot duurzame onderwerping ontleend worden.

Aan het nationaliteitsbeginsel in zijne scherpste vormen kan dus geen recht van bestaan worden toegekend, en er blijft nog te onderzoeken of de staatkunde, welker toepassing als rechtmatig wordt beschouwd, niettegenstaande zij niet in overeenstemming is met de individueele moraal, althans eene voor de volken heilrijke is. Ook dit is slechts voor een gering deel het geval, waar ook hier de gevolgen niet veel verschillen van die, welke verbonden zijn aan het voeren van eene zuivere machtspolitiek der staten, zooals deze door Treitschke en Bernhardi wordt aanbevolen. Langs dezen weg kan men ook hier in sommige gevallen resultaten verkrijgen, waaraan langs den als eerlijk beschouwden weg niet te denken ware geweest. Daartegenover staat, dat de plannen even goed kunnen mislukken als slagen en in dat geval duur betaald moeten worden, terwijl hetzelfde beginsel, dat eene natie vandaag naar boven brengt, haar morgen wanneer het door eene krachtiger mededingster wordt toegepast, weder van de verkregen hoogte kan doen afstorten. De lotgevallen der Balkanvolken zijn in deze een zeer duidelijk sprekend voorbeeld en het is niet ondenkbaar, dat het nieuw ineengezette Europa hiervan eene herhaling wordt.

In de buitenlandsche staatkunde voert het eenzijdige nationaliteitsbeginsel tot een „bellum omnium contra omnes". Het is zonder meer duidelijk, dat de tweede regel dit gevolg moet hebben, daar iedere natie, die buiten de grenzen van haar gebied treedt, op den weerstand van andere natiën stuit. Maar ook de eerste regel moet, wanneer hij nauwgezet wordt toegepast, bij de tegenwoordige vermenging der volken uitloopen op bloedigen strijd en heeft dit in ruime mate gedaan. Niet minder kwaad sticht het op de spits gedreven nationalisme in de binnenlandsche staatkunde.

Hier geldt hetzelfde, wat van de machtspolitiek van den staat is gezegd. Men kan de lagere hartstochten in de buitenlandsche staatkunde geen vrij spel laten, zonder daardoor het leven der volken zelf in den grond te bederven. Het is geen toeval, dat de Duitsche geest in de wereld gehaat is; de politiek van Bismarck heeft hiertoe belangrijk bijgedragen. Kapitza heeft deze verhouding tusschen buitenlandsche en binnenlandsche politiek juist aangegeven, waar hij zegt[1]): „Solange sich eine Nation von Feinden umgeben sieht, konzentriert der Nationalismus alle geistigen, sittlichen und materiellen Kräfte der Nation. Es kann nicht geleugnet werden, dass diese Konzentration eine ungeheure Mehrung der nationalen Energie, Expansionskraft und Leistungsfähigkeit zur Folge haben und die Nation zu historischen Grosstaten über die Trümmer der Nachbarvölker führen kann. Aber wenn die Nation übermächtig geworden ist, wenn sie keine äusseren Feinde mehr zu fürchten und zu bekämpfen hat, wenn die Energie von aussen nicht mehr angeregt und nach aussen nicht mehr abgeleitet wird, dann schlägt die nationalistische Moral nach innen, und dies muss früher oder später zur Korruption und zur Erkrankung des nationalen Organismus führen. Die treibende Kraft des Nationalismus ist ja der Egoismus, das Interesse, das Glück des nationalen Ich. Aber vom nationalen Ich zum individuellen Ich, vom nationalen Interesse zum Partei- und Privatinteresse ist nur ein Schritt. Der Nationalismus kennt die menschliche Natur schlecht. Wenn die nationale Selbstsucht öffentlich sanktioniert und idealisiert, wenn sie zum obersten Leitmotiv der Politik erhoben wird, dann werden sich Parteien und unzählige Individuen diesen Grundsatz auch in ihrem Privat- und Gesellschaftsleben zu eigen machen."

De theorie, die de staatkunde niet gebonden acht aan de voorschriften der individueele moraal, vindt ten slotte ook steun in eene beschouwing, die reeds zeer vroeg burgerrecht heeft gekregen, n. l. het zoogenaamde „recht" van den sterkste. Dit „recht", dat in den aard van den mensch zijn oorsprong vindt, heeft talrijke verdedigers gevonden tot op den tegenwoordigen tijd toe. De verhouding van dit „recht" en onze theorie is zeer eenvoudig. Deze beteekent toch in den grond der zaak niet anders, dan dat de macht in de plaats van het recht

[1]) Die deutsche Kulturmission. Beuthen 1917. pag. 55 sq.

reedt, zooals dit door Stirner, Nietzsche, Bernhardi duidelijk wordt uitgesproken. Door hen is uitgewerkt, wat reeds vele malen op verschillende wijzen is gezegd. Als Polybius het ontstaan en de ontwikkeling der staten in het VIe Boek zijner Historiae beschrijft, tracht hij daarbij aan te toonen, dat de oorsprong der staatsvormen gelegen is in de natuurlijke menschelijke en maatschappelijke verhoudingen en in dit betoog vlecht hij de volgende regelen als grondstelling in, waarop zijn bewijs mede steunt: *τότε δήπου, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων, καὶ ἐπὶ τούτων συναθροι ζομένων (ὅπερ εἰκὸς, κατὰ τούτων εἰς τὸ ὁμόφυλον συναγελάζεσθαι διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν) ἀνάγκη, τὸν τῇ σωματικῇ ῥώμῃ καὶ τῇ ψυχικῇ τόλμῃ διαφέροντα, τοῦτον ἡγεῖσθαι καὶ κρατεῖν· καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γενῶν τῶν ἀδοξοποιήτων ζώων θεωρούμενον τοῦτο χρὴ φύσεως ἔργον ἀληθινώτατον νομίζειν· παρ' οἷς ὁμολογουμένως τοὺς ἰσχυροτάτους ὁρῶμεν ἡγουμένους.* [1])

De jongere Sophisten hebben het duidelijk uitgesproken, dat de staat eene slechts ten behoeve der machtigen bestaande instelling is, de organisatie der sociale uitmergeling, dat het recht zijn oorsprong dankt aan menschelijke instelling en bestemd is om de sterken door de zwakken in toom te houden, maar dat de sterke, wanneer hij eenmaal tot het duidelijk inzicht van dezen toestand is gekomen, deze tegennatuurlijke banden verbreekt en aldus de heerschappij der natuurwet herstelt. [2])

Plato laat Kallikles deze bewering nadrukkelijk uitspreken: *δηλοῖ δὲ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τοὺ κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέου ἔχειν.* [3])

Ook Plutarchus geeft bij monde van Brennus eene kort samengevatte uitspraak omtrent het recht van den sterkste en noemt de wet, krachtens welke deze heerscht *πρεσβύτατος τῶν νόμων* en overeenkomstig de voorschriften der natuur. *ἐφ' οὓς ὑμεῖς στρατεύοντες, ἐὰν μὴ μεταδιδῶσιν ὑμῖν τῶν ἀγαθῶν, ἀνδραποδίζεσθε καὶ λεηλατεῖτε καὶ κατασκάπτετε τὰς πόλεις αὐτῶν, οὐδὲν*

---

[1]) L. VI. c. V.

[2]) Jellinek Allgemeine Staatslehre. [2]pag. 185 sq.

[3]) Gorgias. 482, E. sqq.

Men leze bij dit deel der Gorgias de glasheldere uiteenzetting in C. V Natuur en zede van Prof. Dr. B. J H Ovink: Wijsgeerige en taalkundige verklaring van Plato 's Gorgias, waarin ook het verband tusschen de beschouwingen van Kallikles en Nietzsche wordt aangestoond.

οὐδὲ ὑμεῖς γε δεινὸν οὐδὲ ἄδικον ποιοῦντες, ἀλλὰ τῷ πρεσβυτάτῳ τῶν νόμων ἀκολουθοῦντες, ὃς τῷ κρείττονι τὰ τῶν ἡττόνων δίδωσιν ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ τελευτῶν εἰς τὰ θηρία. Καὶ γὰρ τούτοις ἐκ φύσεως ἔνεστι τὸ ζητεῖν πλέον ἔχειν τὰ κρείττονα τῶν ὑποδεεστέρων. [1])

In den nieuweren tijd verklaart Hobbes nadrukkelijk dat in den natuurstaat het natuurrecht geene bindende kracht heeft, maar dat het oorspronkelijke, persoonlijke recht blijft gelden om ter zelfverdediging alle middelen te gebruiken en alle die handelingen te verrichten, zonder welke de mensch zich niét in stand kan houden, of althans meent zich niet in stand te kunnen houden. Dienovereenkomstig vallen macht en recht in den natuurstaat samen, of, met andere woorden: het recht van den sterkste wordt erkend. Spinoza geeft aan deze beschouwing de scherpste uitdrukking, waar hij verklaart: jus uniuscujusque eo usque se extendere, quo usque ejus determinata potentia se extendit. [2]) Of nog drastischer: Magni pisces a natura determinati sunt ad minores comedendum. [3]) In overeenstemming met de beginselen van Hobbes geeft Kant zijne bepaling van het volkenrecht: „Das Recht der Staaten in Verhältniss zu einander ist nun dasjenige, was wir unter dem Namen des Völkerrechts zu betrachten haben: wo ein Staat, als eine moralische Person, gegen einen anderen im Zustande der natürlichen Freiheit, folglich auch dem des beständigen Krieges betrachtet, theils das Recht zum Kriege, theils das im Kriege, theils das einander zu nötigen, aus diesem Kriegszustande herauszugehen, mithin eine den beharrlichen Frieden gründende Verfassung, d. i. das Recht nach dem Kriege, zur Aufgabe macht, und führt nur das Unterscheidende von dem des Naturzustandes einzelner Menschen oder Familien (im Verhältniss gegen einander) von dem der Völker bei sich, dass im Völkerrecht nicht bloss ein Verhältniss eines Staates gegen den anderen im Ganzen, sondern auch einzelner Personen des einen gegen einzelne des anderen, imgleichen gegen den ganzen anderen Staat selbst in Betrachtung kommt; welcher Unterschied aber vom Recht Einzelner im blossen Naturzustande nur solcher Bestimmungen bedarf, die sich aus dem Begriffe des letztern leicht fol-

---

[1]) Vitae. Camillus XVII.

[2]) Tractatus theologico-politicus. C. XVI in limine.

[3]) Ibidem.

gern lassen."[1]) En in overeenstemming hiermede, duidt hij als de eerste „Elemente" van het Volkenrecht aan: 1. dass Staaten, im äusseren Verhältniss gegen einander betrachtet von Natur in einem nicht-rechtlichen Zustande sind; 2. dass dieser Zustand ein Zustand des Krieges (des Rechts des Stärkeren), wenngleich nicht wirklicher Krieg und immerwährende wirkliche Befehdung (Hostilität) ist, etc.[2])

In de stelsels der wijsgeeren — slechts een paar der voornaamste konden hier vermeld worden — is dus de gedachte, dat macht werkelijk recht geeft, niet onbekend. Zelfs denkers, die in de binnenlandsche staatkunde gerechtigheid als hoogste doel beschouwen, meenen, dat in de buitenlandsche politiek het recht van den sterkste toepassing mag vinden. Ook de christelijke moraal kent een recht van den sterkste, maar binnen beperkte grenzen.[3]) Ieder mensch mag en moet, zoo leert zij, zijne krachten ontplooien om zijn doel in het leven te bereiken. Dat hierbij de lichamelijk of geestelijk sterkeren de eerste plaatsen verkrijgen en de zwakkere mededingers terugdringen, maakt dezen wedstrijd nog niet zedelijk ongeoorloofd. Evenwel — en hierin ligt de beperking — moeten bepaalde rechten der medemenschen onaangetast blijven, tenzij een bepaald conflict van rechten ontstaat, in welk geval het hoogste recht den voorrang heeft, hetzij dit den sterkste of den zwakkere toekomt. Op dit beginsel steunen ook de strafopheffende bepalingen der noodweer, die in de strafwetboeken te vinden zijn. Maar hieraan houdt de moraal vast, dat kracht als zoodanig, nimmer de bevoegdheid geeft het recht van anderen aan te tasten. Macht alleen geeft geen recht, en een recht van den sterkste in dien zin, dat al het zwakkere onderdrukt zou mogen worden, bestaat niet. Deze beginselen past de christelijke moraal op het leven der volken even beslist toe als op dat der individuen. De bewijzen van deze bewering bij verschillende christelijke schrijvers van den tegenwoordigen tijd zullen in Hoofdstuk II worden gegeven.

Daar evenwel in de staatkunde wordt vastgehouden aan het beginsel van het recht van den sterkste, ook in die be-

---

[1]) Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. § 53.

[2]) Ibidem § 54.

[3]) Conf. Ep. ad. Cor. prima C. 4:10; c. 16:13; Ep. Joan. prima c. 2:14.

teekenis, welke de christelijke moraal niet toelaatbaar acht, moge hier eene korte critiek volgen.

Het eenvoudigst kan zulks geschieden aan de hand van een schrijver, die de verschillende bewijzen voor deze theorie te samen in verband bespreekt, hetgeen o. a. in den laatsten tijd gedaan is door Gomperz in zijne reeds vroeger besproken „Philosophie des Krieges". Gomperz gaat uit van twee overwegingen: 1° de ontwikkeling van het menschelijke geslacht, en 2° de wetten der geschiedenis.

Ad 1um. Hierbij stelt Gomperz voorop de, door Darwin vastgestelde, beginselen, die hij toepast op de historische ontwikkeling der menschheid. Deze ontwikkeling eischt, dat de meer levenskrachtige volken in stand zullen blijven en in kracht en grootte toenemen, terwijl de Zwakke en voor den strijd om het bestaan ongeschikte volken ten ondergaan. Hieruit volgt een strijd om het bestaan, waarin de sterkere overwint en de zwakkere verslagen wordt. Uit dit standpunt beschouwd, is de zaak van den sterkste steeds goed, ook dan wanneer zij in strijd is met alle recht en billijkheid, en hij kan zich op een historisch recht van hooger orde dan elk ander recht beroepen, wanneer hij geen acht slaat op de verkregen rechten der zwakkeren. Dit moge wreed klinken, maar is niets anders dan een eisch van gezonde ontwikkeling. Indien de betrekkingen tusschen de volken uitsluitend geregeld werden door de verhoudingen van het recht, dat voor de individuen eener beschaafde maatschappij geldt, dan zou de staatkundige toestand nimmer eene verandering ondergaan. Dan zou het mogelijk zijn, dat een ontaard volk in het bezit der rijkste hulpbronnen kon blijven, terwijl krachtige volken tot blijvende onmacht gedoemd waren. Gomperz[1]) haalt met instemming de woorden van Garve aan, door dezen in zijne verhandeling ‚Ueber die Verbindung der Moral mit der Politik' uitgesproken: „Das strenge Recht geht nur auf Erhaltung des Zustandes und der Verhältnisse, die einmal da sind. Wenn daher in öffentlichen Sachen, in Angelegenheiten der Staaten mit ihren Fürsten und der Nationen unter einander nie davon wäre abgewichen und nie das. ... Gesetz des allgemeinen Nutzens zu Rate gezogen worden: so müssten Macht der Staaten, Regierungsform, Unterordnung der Stände und die meisten

[1]) pag. 157.

menschlichen Dinge noch in dem Zustande sein, in welchem sie vor tausend Jahren gewesen sind..... Die Gesetze des Völkerrechts zielen ebenfalls bloss dahin ab, jedem Staat das Land und die Einkünfte, welche er einmal hat, zu sichern; den herrschenden Staat in seinen Vorrechten, den abhängigen in seiner Unterwürfigkeit zu befestigen; kurz alle Verhältnisse von Macht, Ehre und Reichtum zwischen den Souveränen auf dem Punkte zu erhalten, wo sie heute sind..... Also die Frage: Gibt es in der Politik gar keine Ausnahme von jenen Rechtsregeln? verwandelt sich in die Frage: Ist es für die Menschheit ohne Ausnahme vorteilhaft, dass der Zustand aller Staaten so bleibt, wie er ist? Und thut jeder Unrecht, welcher darin etwas verändert?"

Gomperz meent, dat Kant deze vraag zonder twijfel bevestigend zou beantwoord hebben en de verbeteringen, die slechts met terzijdestelling van de regelen des rechts te verkrijgen waren, van hoe groote beteekenis ook op zich zelve, te duur gekocht zou hebben geacht wegens het mo reele kwaad van den betaalden prijs.. Als bewijs voor de juistheid van zijn oordeel over Kant's beantwoording der vraag, dient hem het feit, dat Kant anders nimmer zijn werk: „Zum ewigen Frieden", zou hebben geschreven. Intusschen heeft Garve de vraag ontkennend beantwoord en Gomperz sluit zich hierin bij hem aan: „Durch diese Veränderungen, sie mögen nun von der Ungerechtigkeit, die bloss ihren Leidenschaften folgte, oder von der Weisheit, die sich über die Regelen wegsetzte, hergekommen sein, sind doch zum Theil wahre Verbesserungen zu Stande gekommen."

Het is een moeilijk vraagstuk, dat hier wordt gesteld. Indien inderdaad een noodlottige stilstand in het leven der volken alleen te vermijden ware door de voorschriften der moraal ter zijde te stellen, dan zou daardoor aan de leer van het recht van den sterkste een krachtige steun worden gegeven..

Deze veronderstelling is echter niet juist. De heerschappij van het recht heeft wel is waar in stand houdende kracht, maar behoeft toch niet tot geheel onveranderlijke toestanden te voeren. Dit geldt voor het leven der individuen zoowel als voor dat der staten. Ook binnen de grenzen van het recht is een wedstrijd mogelijk, die krachtige volken

op hooger peil brengt. Onze vaderlandsche geschiedenis der 17e eeuw kan als voorbeeld worden aangehaald. Staatslieden als de Witt en Willem III hebben geen gebruik gemaakt van middelen, die grovelijk in strijd waren met de zedewet, en toepassing van het recht van den sterkste was geheel uitgesloten ten opzichte der Europeesche volken. In dé eerste jaren na 1870 heeft Duitschland door groote krachtsinspanning van het volk in alle zijne geledingen langs den rechtmatigen weg eene steeds belangrijker plaats in de rij der volken ingenomen. Eerst na 1890 is met den toenemenden bloei eene staatkunde ontstaan, waarvan meer de macht dan het recht den grondslag vormde en die haar hoogtepunt bereikte in de Algeciraskwestie, om ten slotte te eindigen in den wereldoorlog.[1] En het is niet twijfelachtig, dat bij de vredesonderhandelingen thans eischen worden gesteld en aanspraken gemaakt, waarbij de eenige staatkundige overweging de gedachte is aan het historische recht van den sterkste, waarvan thans staten kunnen gebruik maken, die hiertoe nimmer de gelegenheid hebben gehad en mitsdien de geldigheid en het bestaan van die soort van recht met nadruk ontkenden. België is hiervan het weinig verheffende voorbeeld, dat hiervoor zelfs den plicht der dankbaarheid heeft vergeten.

Een der moeilijkste punten is, om zonder schending van rechten de grenzen te veranderen, wanneer deze voor een krachtig zich ontwikkelend en vooruitstrevend volk te eng zijn geworden.. Toch bestaat ook deze mogelijkheid en er zijn voorbeelden van grensveranderingen, die niet door oorlogen of bedreiging daarmede zijn tot stand gebracht, zooals door erfrecht van vorsten en dergelijke toevallige omstandigheden. In de toekomst is het mogelijk, dat door scheidsrechtlijke uitspraak het plegen van geweld om deze oorzaak wordt voorkomen, al mag de kans — gezien de reeds opgedane ervaring met dit middel om geschillen te beslechten en de voorzichtige omschrijving er van [2]) in de overeenkomsten — niet groot worden geacht. In enkele gevallen zijn grootere staten door

[1]) Hiermede wil volstrekt niet gezegd zijn, dat Duitschland door mij als de eenige, of zelfs maar de hoofdschuldige aan het ontstaan van den oorlog wordt geacht. De Engelsche vrees voor het verliezen van de eerste plaats op de wereldmarkt, gesteund door de Fransche revanche-gedachte zijn minstens even schuldig aan den oorlog als de Duitsche machtspolitiek.

[2]) Art. 15—19 der I e Conventie van de Slotakte der vredesconferentie van 29 Juli 1899.

vrijwillige aaneensluiting van kleinere ontstaan, zooals Duitschland in 1871.

Intusschen kan niet ontkend worden, dat het aantal gevallen, waarin de ontwikkeling der staten langs den weg van recht en door eerlijke middelen, die den toets der moraal kunnen doorstaan, is geschied, in het niet verzinkt tegenover het aantal machtsvergrootingen, waarbij voor de staatkunde een eigen zedewet heeft gegolden. Maar het beginsel blijft gehandhaafd ook door weinige voorbeelden en, waar door deze de mogelijkheid bewezen is van het vasthouden aan de individueele moraal ook in de politiek, daar kan van eene absolute geldigheid van het recht van den sterkste geen sprake zijn en dient het streven in de toekomst er op te worden gericht, dat de thans bestaande uitzonderingen regel worden. Men moet bovendien de geheele geschiédenis in den kring der beschouwing trekken. Ook het staatkundige leven der volken is een onafgebroken keten van oorzaken en gevolgen; de toestanden van het heden dragen in zich de gebeurtenissen van het verleden, waarvan geene enkele zonder invloéd is gebleven. Nu is het niet moeilijk, om het rechtsbeginsel in discrediet te brengen, door de beschouwing te doen aanvangen bij een bepaald punt der reeks, alsof hiermede dé geschiedenis aanvangt en dan de vraag te stellen, of de op dat oogenblik bestaande toestand bestendigd moet worden en niet aan verandering onderhevig mag zijn. De schuldvraag ter zake van een noodlottig conflict moet eene uiteenloopende oplossing vinden, al naar gelang men bij de bestudeering der voorgeschiedenis meer of minder ver teruggaat. De menschheid is allerminst in zedelijk opzicht volmaakt en daar de bestaande toestand hare waarde weerspiegelt, mag het niet verwonderen, dat niet streng moreele middelen dé gewenschte verbeteringen kunnen aanbrengen, doch dat hiertoe vaak wapengeweld en daarmede gepaard gaand onrecht noodig is. Terwijl Gomperz de nadeelen eener volmaakte heerschappij van het rechtsbeginsel overschat, heeft hij aan den anderen kant niet genoeg oog voor de heillooze gevolgen, die uit eene erkenning van het onbeperkte recht van den sterkste voortkomen. Onder de heerschappij van dit recht zou de strijd om het bestaan in zijn scherpsten vorm de hoogste levenswet worden. Zulks zou niet alleen eene verlaging van hét menschdom

beteekenen, maar bovendien eene bedréiging zijn voor het bestaan van het maatschappelijke leven, dat teruggesteld zou worden in den oertijd van het bellum omnium contra omnes. De strijd om het bestaan, die zelfs in de dierenwereld niét in onbeperkten vorm bestaat, maar verzacht wordt door vaak diepgaande gevoelens van saâmhoorigheid, kan allerminst voor den mensch het eenige richtsnoer van zijn handelen zijn.

Het is ook niet juist, dat de strijd een juiste waardemeter voor de levenskracht van een volk is. Allerminst is zulks het geval met den oorlog. De in dezen strijd behaalde overwinningen bepalen volstrekt niet de rangorde der volken, als zou de overwinnaar eo ipso van meer beteekenis voor de ontwikkeling der menschheid zijn dan de overwonnene. De militaire eigenschappen van een volk zijn onafhankelijk van zijne moreele waarde, ja kunnen daartoe in omgekeerde verhouding staan. Het is zeer zeker juist, dat men zonder een aantal der hoogst geschatte zedelijke eigenschappen te bezitten, geen goed militair kan zijn, zooals daar zijn: trouw, offervaardigheid, moed, karaktervastheid, eerlijkheid, ware kameraadschap en geloof aan idealen, en hetgeen in deze van het individu geldt, is even waar voor het geheele volk, maar daarnaast kunnen gebreken bestaan en door het militairisme versterkt worden, die veel van het goede te niet doen en het volk ongeschikt maken om leiding aan de menschheid te geven. De Duitsche militaire geest, zoo gehaat in de wereld, is hiervan een duidelijk sprekend voorbeeld. Bovendien wordt de uitslag van den oorlog niet alleen door deze factoren bepaald. De staatkundige verhoudingen, het bevolkingsaantal, de technische ontwikkeling en de hulpbronnen in materieelen zin, die het land bezit, bepalen mede den uitslag. De Duitsche nederlaag vindt hierin hare oorzaak: in militairen zin zijn zij ongetwijfeld de eersten van de wereld gebleken, doch de bijkomende omstandigheden waren machtiger dan hunne militaire voortreffelijkheid.

Zoo is het zeer wel mogelijk, dat ook edele volken niét tot ontwikkeling kunnen geraken en minderwaardige tot macht geraken juist door die eigenschappen, welke naar de zedewet het meest te veroordeelen zijn. Zoo heeft Italië, dat zich schuldig gemaakt heeft aan het ernstigste vergrijp tegen de moraal, dat gepleegd kan worden, n. l. trouweloosheid tegen-

over bondgenooten om eigen voordeel, en dat dus allerminst verdient vooraan in de rij der volken te staan, juist door deze misdaad zich niet alleen staande weten te houden, maar het is zelfs tot meerder macht gekomen.

Gomperz stelt zich evenwel op een ruimer standpunt en beschouwt niet den uitslag van één oorlog, maar richt zijn blik op zulke tijdruimte, dat al het toevallige wegvalt en de groote krachten, die in een bepaald volk sluimeren, tot volledige uiting kunnen komen. Hij geeft wel toe, dat toevallige omstandigheden „wohl einmal den Ausgang eines Krieges entscheiden, allein kaum je einmal auf die Dauer dem an sich lebenskräftigeren Volke Knechtschaft, dem minder lebenskräftigen Herrschaft verleihen werden." [1]) En op de tegenwerping: „Was beweise es gegen die Lebensfähigkeit eines Staates, wenn sich fünf oder zehn andere, sei's auch einzeln weit minder lebensfähige Staaten zusammentun und ihn durch ihr zahlenmässiges Uebergewicht erdrücken?" antwoordt hij, blijkbaar met het oog op Duitschland, dat bij het verschijnen van zijn werk de kans op eene overwinning reeds verspeeld had: „Ein Mensch kann so zugrunde gehen, ein Staat oder ein Volk mitnichten, denn sein Leben und Streben misst nach Zeitspannen, in denen die verschiedenen Masse der Lebensfähigkeit zur Geltung kommen müssen. Auch ein Bündnis nämlich unterliegt denselben Bedingungen der Lebensfähigkeit wie der Einzelstaat: Es gibt lebensfähige, in den Tatsachen natürlich begründete Bündnisse und solche, die dies nicht sind; und diese letzteren werden trotz aller zahlenmässigen Ueberlegenheit auf die Dauer nicht jene Festigkeit des inneren Zusammenhalts, jene Vollkommenheit des Zusammenwirkens, jene Grösse der lebendigen Schlagkraft aufweisen, die zur Erringung und dauernden Festhaltung des Erfolges notwendig sind..... Nur wenn die Interessengemeinschaft der Verbündeten eine so tiefgehende ist, dass sich in diesem Augenblick das Bündnis stets von selbst wiederherstellt, kann dieses ein in den Tatsachen natürlich begründetes, wahrhaft lebensfähiges heissen, und erweist es sich nun dem gemeinsamen Gegner immer aufs Neue überlegen, dann wird man sagen dürfen, dass dieser Gegner sich einer ihm wirklich dauernd als Einheit ent-

---

[1]) L. C. pag. 47.

gegenstehenden Macht gegenüber als minder lebensfähig gezeigt hat." [1]) In dit antwoord van Gomperz is veel waarheid gelegen. Beschouwt men den strijd om het bestaan gedurende lange tijdperken in het leven der volken, dan komt men tot geheele andere gevolgtrekkingen, dan wanneer men de gebeurtenissen telkens afzonderlijk beschouwt. In dit licht moet men ook den pasgeeindigden oorlog bezien. Deze vormt slechts één schakel in de lange reeks van gebeurtenissen, waaruit de wereldgeschiedenis wordt opgebouwd. Duitschlands diepe vernedering vormt niet het slot van zijne geschiedenis: eerst nu zal blijken, of zijn volk inderdaad levenskrachtiger is dan de overwinnende volken. In het licht der geschiedenis beschouwd, is het niet onwaarschijnlijk, dat ook op dit Jena weder een Sedan zal volgen. Toch zijn er gevolgen van dezen strijd om het bestaan, die niet zoo terstond verdwijnen. Zelfs wanneer op den duur de innerlijk sterkste het pleit wint, dan blijft toch het feit bestaan, dat door den onmeedoogenden oorlog veel waardevol leven verloren gaat, zonder dat daarvoor eene overeenstemmende waarde verkregen wordt. Deze krijg oefent mestal eene omgekeerde selectie uit tot groot nadeel der volkskracht. Het is ook geen zeldzaamheid, dat taaie naties eeuwen lang onderdrukt worden en geen gelegenheid krijgen, om hunne krachten te ontplooien. De onderdrukker komt niet in hare plaats, om haar werk in meer volmaakten vorm over te nemen, maar de onderdrukten blijven als minderwaardigen bestaan. Een voorbeeld hiervan levert Ierland, dat eerst thans in verzet komt tegen de plaats, die het in strijd met zijne beteekenis, eeuwenlang onder de Engelsche heerschappij heeft moeten bekleeden. Hetgeen in Europa eene uitzondering is, komt vaak als regel voor bij de volken in de gekoloniseerde landen. Er zijn aanwijzingen, dat ook daar het Darwinistische beginsel zich niet verloochent en zal moeten blijken, wie inderdaad „the fittest" is. —

Ad 2um. Het tweede argument van Gomperz berust op de overweging, dat de overwinning van den sterkere over den zwakkere eene wet der geschiedenis is. Het leven der volken wordt door hem beschouwd als eene voortdurende worsteling, waarin niet de rechtvaardigheid der zaak, waarom gestreden

---

[1]) L. C. pag. 50 sq.

wordt, maar de verhouding tusschen de krachten der strijdenden de overwinning bepaalt. Terwijl nu de geschiedenis zich alleen bemoeit met de overwinnaars, wordt op hunne zaak alleen acht geslagen en deze als rechtvaardig beschouwd. „Soweit menschliches Erkennen reicht, lautet das harte Gesetz der Natur wie der Geschichte: Siegen soll, wer siegen kann — der Gewandtere, der Glücklichere, der Stärkere! Nicht aus Siegen, die hätten erfochten werden sollen, sondern aus Siegen, die wirklich erfochten wurden, setzt sich die vergangene Geschichte zusammen und wird sich auch die künftige Geschichte zusammensetzen. Für die Menschheit aber eine andere Geschichte zu fordern als jene, die sie wirklich erlebt, ist für unsere Begriffe sinnlos und überfliegt weit jedes menschliche Vermögen. Den Sinn der Geschichte liest vielmehr die Nachwelt aus der Folge der wirklichen Begebenheiten ab." [1]) Hetgeen hier als wet wordt opgesteld, is niets anders dan een regel, die het verloop der geschiedenis niet zuiver weergeeft. Ook de staatkundige geschiedenis ondervindt den invloed van zedelijke en godsdienstige gedachten, ja, men zou kunnen zeggen, zij in zeer bijzondere mate. De staatkundige geschiedenis wordt toch gemaakt door de handelingen van personen, op wie deze ideeën vaak machtig hebben gewerkt. Bismarck was in aanleg godsdienstig en is dit ten einde toe gebleven; zijne „moralfreie" staatkunde kostte hem telkens strijd; zonder twijfel zou hij in deze veel verder zijn gegaan, dan hij gedaan heeft, indien de nu bestaande rem zijner godsdienstige overtuiging had ontbroken.

Maar zelfs wanneer het recht van den sterkste inderdaad zonder tegenwicht de staatkundige geschiedenis beheerschte, dan ware daar toch nog niet mede gezegd, dat dit recht heerschen m o e t. Hij die dit „moeten" uit den feitelijken toestand afleidt, kent geen hoogeren maatstaf der beoordeeling. De mensch als redelijk wezen gebruikt zulk een hoogeren maatstaf wel en toetst het bereikte aan de algemeene idealen van zedelijkheid en beschaving. Gomperz zelf gebruikt deze criteria ter beoordeeling van de gebeurtenissen en doet daarop de bewering steunen, dat niet alle staatkundige veranderingen der laatste eeuwen goed waren. Om te bewijzen, dat uit hetgeen feitelijk geschiedt, waarborgen volgen voor hetgeen b e h o o r t te geschie-

[1]) L. C. pag. 246 sq.

den — de gevolgtrekking van het Sein op een Sollen — maakt Gomperz aan het slot van zijn boek nog gebruik van het middel der Goddelijke wereldorde. Indien er eene Goddelijke voorzienigheid bestaat, dan moet het verloop der geschiedenis ook door God zijn gewild en dus goed en heilzaam zijn. „Seit unvordenklichen Zeiten hat dies denn auch die Menschheit empfunden und unmissverständlich ausgesprochen: als den, der den Sieg verleiht oder versagt, erkannte sie Gott, den Herrn der Heerscharen. Was aber Gott tut, daran zweifelte sie nicht, ist wohlgetan. Folglich liegt schon in dieser Vorstellungsweise das deutliche Bekenntnis zu dem Glauben, dass jeder wirklich erfochtene Sieg auch im Plane der Vorsehung liegt: ob wir es aber Interesse der Menschheit nennen, oder Sinn der Geschichte, oder Notwendigkeit der Entwicklung oder Plan der Vorsehung — wir gebrauchen wohl andere Worte, meinen aber dasselbe." [1])

Huldigt men eene pantheistische levensopvatting, dan ziet men in al hetgeen geschiedt, eene onmiddellijke uiting van Gods wil. Het theïsme evenwel staat op een ander standpunt. Dit erkent wel is waar, dat niets zonder den wil van God geschiedt, maar ontkent dat alles wat geschiedt, overeenkomstig dien wil is. Wat de mensch tegen Gods geboden in doet, wordt door God niet gewild, maar wordt door Hem geduld en toegelaten. Het feit, dat iets geschiedt, bewijst daarmede nog niet dat het moet geschieden en God behaagt. Verder volgt uit de Goddelijke Voorzienigheid wel, dat al hetgeen plaats vindt in zeker opzicht heilzaam is en dat in de geschiedenis niets zonder beteekenis is. Maar dit wil nog niet zeggen, dat alles a l s z o o d a n i g goed is. God kan ook het slechte voor het bereiken zijner doeleinden gebruiken en aanwenden, ja, daartoe doen ontstaan. [2]) De middelen, in strijd met de moraal, aangewend door staatslieden van alle tijden, kunnen niet, omdat zij een deel der geschiedenis vormen, geacht worden te zijn overeenkomstig Gods wil, wijl Hij het gebruik daarvan heeft

---

[1]) L. c pag. 249.

[2]) G. en 50:20. Vos cogitastis de me malum: sed Deus vertit illum inbonum. Is 45:7: ego Dominus, et non est alter, formans lucem, faciens pacem, et creans malum: ego Dominus faciens omnia haec.

Thren: 3:38. Ex oro Altissimi non egredientur nec mala nec bona?

Am. 3: 6. Si erit malum in civitate, quod Dominus non fecerit?

toegelaten, ja zelfs voor den mensch waarneembaar, niet heeft gestraft. De pantheïst moge zich met Spinoza, zich beroepende op diens methode: humanas actiones atque appetitus considerare perinde, ac si quastio de lineis, planis, aut de corporibus esset,[1]) vergenoegen met te begrijpen, zonder te oordeelen, de theïst aarzelt niet om zijn afkeurend oordeel uit te spreken over handelingen, in strijd met de erkende beginselen van moraal, ook al zijn zij schijnbaar tot nut geweest.

---

[1]) Ethica III. Introitus.

Der Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee, — der sittliche Geist, als der offenbare, sich selbst deutliche, substantielle Wille, der sich denkt und weiss und das was er weiss, und insofern er es weiss, vollführt.

Hegel. Rechtsphilosophie.

HOOFDSTUK II.

DE STAATKUNDE GEBONDEN AAN DE ZEDELEER.

Tegenover de meening, dat de staatkunde niet gebonden is aan de voorschriften der individueele moraal, wordt van andere zijde vastgehouden aan de overtuiging, dat het politieke leven, evenals het private onder de heerschappij der zedewet staat.

Reeds bij de Grieken vindt men deze gedachte, zij het ook in bescheiden vorm, in een aantal statenvereenigingen, de Amphiktyonieen, waaraan de gedachte ten grondslag ligt, dat tusschen de leden van den bond een minimum van recht bestaat, welks overtreding wordt gestraft Oorspronkelijk waren dit, op godsdienstigen grondslag staande, tempelvereenigingen, welker middelpunt de geboorteplaats van Apollo, het eiland Delos, was. Hier vereenigden zich de stamgenooten tot de beoefening van zang en dichtkunst. Van staatkundige beteekenis echter was de Pylische Amphiktyonie, die in het begin der 6e eeuw met de Delphische verbonden werd. Twaalf der voornaamste Grieksche stammen zonden tweemaal per jaar afgevaardigden naar Delphi en naar de Thermopylae ter beraadslaging over maatregelen om het heiligdom van Delphi te bewaren, hetgeen door de beteekenis van dit orakel, leidde tot de bespreking van verschillende politieke vraagstukken. De hoogste roem dezer Delphische Amphiktyonie is, dat zij de eerste schrede heeft gedaan om, althans in haar kring, de gedachte eener meer menschelijke oorlogsvoering door te voeren. De leden, die tot haar toetraden moesten dén eed afleggen, dat zij geene stad, tot de Amphiktyonie behoorende ooit zouden verwoesten; noch in oorlog noch in vrede haar van stroomend water afsnijden en, mocht eene dezer bepalingen geschonden worden, dat zij alsdan ter tuchtiging der overtreders de wapenen zouden opnemen. Dat deze eed geen ijdele klank was, bewijzen verschillende strafoefeningen, door den Bond voltrokken, zooals wegens de zeerooverijen der Dolopen,[1]) de

[1]) Plutarchus. Vita Cim. c. 8.

bestraffing der Spartanen wegens de verradelijke bezetting van de Thebaansche burcht.[1]) De reeds toen bestaande volkenrechtelijke bepaling, dat gezanten onschendbar zijn, werd gehandhaafd door de bestraffing der Megariërs, die de Peloponnesische boden, op weg naar Delphi, overvallen en gedood hadden[2]) en de boete, opgelegd aan den verrader, die de heldhaftige pogingen van Leonidas en zijne strijdmakkers verijdeld had, was vastgesteld door den Bond.[3]) Dit begin van volkenrechtelijke regelen was daarom van te meer beteekenis, daar buiten de Amphiktyonie de antieke wijze van beschouwing onbeperkt in alle hardheid van kracht was, n. l. dat de vreemdeling geen aanspraken op rechtsbescherming kon doen gelden. Had men schade geleden door een burger van een vreemden staat, dan trachtte men zich van diens persoon of bezittingen meester te maken om zich zelf recht te verschaffen. Alleen de gastvriend kon op bescherming rekenen.

De Amphiktyonien hebben in den loop der tijden hunne beteekenis verloren, mede wijl zij niet voldoende kracht bezaten om de regelen van het internationale verkeer behoorlijk te doen eerbiedigen. In hare plaats traden bondgenootschappen tot of — en defensive doeleinden (symmachieen) en werden overeenkomsten met louter verdedigende bedoelingen gesloten (epimachieen). „L'histoire se répète.". Zal ook de moderne Amphiktyonie, die thans staat gesloten te worden, eindigen met opgelost te worden in eene reeks van afzonderlijke bondgenootschappen, gesloten op den grondslag van militaire overwegingen?

De Grieksche geschiedenis levert nog een bekend voorbeeld op, waaruit blijkt dat de gebondenheid aan de zedewet in het verkeer der volken reeds vroeg bepleit is door hen, die zich te verweren hadden tegen de toepassing van het recht van den sterkste, waarmede zij bedreigd werden. Thucydides verhaalt in zijne geschiedenis van den Peloponnesischen oorlog.[4]) hoe de Atheners de veldheeren Kleomédes en Tisias een veldtocht deden openen tegen het eiland Melos, dat in militaire macht verre de mindere van Athene was. Deze veld-

---

[1]) Diod. Sic. II. pag. 99.
[2]) Plutarchus. Quaest. gr. VII 213.
[3]) Herodotus VII, 213, 228.
[4]) Thuc. V 84—113.

heeren trachtten eerst langs den weg van onderhandeling hun doel te bereiken en zonden te dien einde gezanten, om de Meliërs te overtuigen van de onmogelijkheid, waarin zij verkeerden om aan de Atheensche strijdkrachten wederstand te bieden en om hen over te halen, zich gewillig aan Athene te onderwerpen. Deze gezanten werden in de gelegenheid gesteld, ten overstaan van de magistraten der Meliërs hunne zaak te bepleiten en nu geeft Thucydides letterlijk de argumenten weer, die van beide zijden werden voorgebracht. De Atheners stellen zich daarbij op het standpunt, dat de machtigste recht heeft in hetgeen hij den zwakkere oplegt en voeren tot staving hunner bewering drie gronden aan:

1° het is eene in het karakter van den mensch zijn oorsprong nemende wet, dat bij onderhandelingen tusschen twee partijen alleen dan van recht en gerechtigheid sprake is, wanneer de krachten gelijk staan . . . . . *τὰ δυνατὰ δ' ἐξ ὧν ἑκάτεροι ἀληθῶς φρονοῦμεν διαπράσσεσθαι, ἐπισταμένους πρὸς εἰδότας ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προὔχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν* (c. 89).

2° Ook de goden geven hun de overwinning, wien zij eerst de macht verleend hebben. *Τῆς μὲν τοίνυν πρὸς τὸ θεῖον εὐμενείας οὐδ' ἡμεῖς οἰόμεθα λελείψεσθαι. οὐδὲν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρωπείας τῶν μὲν ἐς τὸ θεῖον νομίσεως τῶν δ' ἐς σφᾶς αὐτοὺς βουλήσεως δικαιοῦμεν ἢ πράσσομεν. κ. τ. λ.* (c. 105).

3° Men kan alleen hulp verwachten van bondgenooten, wanneer men zelf eene behoorlijke macht vertegenwoordigt. *Τὸ δ' ἐχυρόν γε τοῖς ξυναγωνιουμένοις οὐ τὸ εὔνουν τῶν ἐπικαλεσαμένων φαίνεται, ἀλλ' ἢν τῶν ἔργων τις δυνάμει πολὺ προὔχῃ.* (c. 109).

Na uiteenzetting dezer argumenten — aangevuld mét voor ons van geen belang zijnde overtuigingsredenen van plaatselijken en tijdelijken aard — komen zij tot de slotsom: *Ὅ ὑμεῖς, ἢν εὖ βουλεύησθε, φυλάξεσθε, καὶ οὐκ ἀπρεπὲς νομεῖτε πόλεώς τε τῆς μεγίστης ἡσσᾶσθαι μέτρια προκαλουμένης, ξυμμάχους γενέσθαι, ἔχοντας τὴν ὑμετέραν αὐτῶν, ὑποτελεῖς, καὶ δοθείσης αἱρέσεως πολέμου πέρι καὶ ἀσφαλείας μὴ τὰ χείρω φιλονεικῆσαι· ὡς, οἵτινες τοῖς μὲν ἴσοις μὴ εἴκουσι, τοῖς δὲ κρείσσοσι καλῶς προσφέρονται, πρὸς δὲ τοὺς ἥσσους μέτριοί εἰσι, πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖντο.* (c. 111.)

Ter wederlegging van deze argumenten plaatsen de Meliërs zich op het standpunt, dat de handelingen van den sterkere

niet daarom overeenkomstig de voorschriften van het recht zijn, omdat hij machtiger is, maar trachten zij de Atheners te overtuigen van de waarheid der stelling, dat in het verkeer tusschen de volken de sterkteverhoudingen geen verschil mogen maken bij het vaststellen van de gedragslijnen jegens elkander. Ten bewijze hiervan beroepen zij zich op de volgende argumenten:

1⁰ Aan het bestaan der menschelijke gemeenschap zijn zoowel voor- als nadeelen verbonden. Tot de voordeelen behoort, dat daardoor ook aan de zwakkeren hulp in moeilijkheden wordt verzekerd. Heft gijlieden nu niet door uwe politiek van geweld dit voordeel voor ons op. *Ἡμεῖς δὴ νομίζομεν γε χρήσιμον (ἀνάγκη γὰρ, ἐπειδὴ ὑμεῖς οὕτω παρὰ τὸ δίκαιον τὸ ξυμφέρον λέγειν ὑπέθεσθε) μὴ παταλύειν ὑμᾶς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν, ἀλλὰ τῷ ἀεὶ ἐν κινδύνῳ γιγνομένῳ εἶναι τὰ εἰκότα καὶ δίκαια, καί τι καὶ ἐντὸς τοῦ ἀκριβοῦς πείσοντά τινα ὠφεληθῆναι.* (c. 90.)

2⁰ In afwijking van uwe meening, vertrouwen wij, dat God, die rechtvaardig is, niet aan de macht, maar aan het recht de overwinning zal verleenen. *ὅμως δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θείου μὴ ἐλασσώσεσθαι, ὅτι ὅσιοι πρὸς οὐ δικαίους ἱστάμεθα, τῆς δὲ δυνάμεως τῷ ἐλλείποντι, κ. τ. λ.* (c. 104.)

3⁰ Wij aanvaarden niet uwe beschouwing, als zouden bondgenooten alleen aan hen hulp verleenen, die zelf machtig zijn, zich te verweren. Onze bondgenooten, de Lacedaemoniërs zullen zich anders en beter gedragen dan gij blijkbaar van uwe bondgenooten gewend zijt en dan gij zelf de plichten van het bondgenootschap jegens anderen opvat. *Ἀλλὰ καὶ τοὺς κινδύνους τε ἡμῶν ἕνεκα μᾶλλον ἡγούμεθ' ἂν ἐγχειρίσασθαι αὐτοὺς, κ. τ. λ.* (c. 108.)

De pleitredenen der Meliërs hebben hun niet mogen baten; hun vertrouwen op den rechtvaardigheidszin der Atheners, op de hulp der goden en der bondgenooten is beschaamd geworden; door geweld en verraad overmeesterd zijnde, werden de mannen gedood, de vrouwen en kinderen als slaven verkocht en hunne stad door de overwinnars in bezit genomen en tot eene Atheensche volksplanting gemaakt. De machtspolitiek zegevierde vóór 2300 jaren op dezelfde wijze als wij zulks in onzen tijd nog dagelijks zien geschieden. Hoewel de Meliërs den strijd verloren, heeft toch de rechtsgedachte, waarop zij zich beriepen, gezegevierd en hunne waarschuwing:

καὶ πρὸς ὑμῶν οὐχ ἧσσον τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἐπὶ μείζονι τιμωμένα σφαλέντες ἂν τοῖς ἄλλοις παράδειγμα γένοισθε (c. 90), door de Atheners met het trotsche wederwoord: ἡμεῖς δὲ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς, ἣν καὶ παυθῇ, οὐκ ἀθυμοῦμεν τὴν τελευτήν (c. 91) afgewezen, is door de Romeinen in vervulling gebracht, wier staatkunde één doorloopende practische toepassing is geweest van de beginselen, door de Atheners in hun mondgesprek met de Meliërs ontwikkeld [1])

Toch vindt men ook bij hen een begin van de gedachte, dat de staat niet almachtig is bij de keuze zijner middelen, doch gebonden is aan de voorschriften eener hoogere wet. Zulks wordt bewezen door de instelling van het college der fetiales, een priestercollege, aan hetwelk de zorg was opgedragen er voor te waken, dat het sluiten der verdragen met naburige volken en het verklaren van den oorlog in zulk een

---

[1]) Een vijftigtal jaren later zijn de beginselen van rechtvaardigheid en menschlievendheid in den oorlog in toepassing gebracht door den Atheenschen staatsman en krijgsoverste Timotheus (± 375 a. Chr. n.), den leerling van Isocrates, die in zijne rede *Περὶ ἀντιδόσεως* hem met lof vermeldt. *ὧν ἐνθυμούμενος τῇ μὲν δυνάμει τῇ τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους κατεστρέφετο, τῷ δ' ἤδει τῷ ἑαυτοῦ τὴν εὔνοιαν τὴν τῶν ἄλλων προσήγετο, νομίζων τοῦτο στρατήγημα μεῖζον εἶναι καὶ καλλιον ἢ πολλὰς πόλεις ἑλεῖν καὶ πολλάκις νικῆσαι μαχόμενος. οὕτω δ' εσπούδαζε περὶ τὸ μηδεμίαν τῶν πόλεων μηδὲ μικρὰν ὑποψίαν περὶ αὐτοῦ λαβεῖν ὡς ἐπιβουλεύοντος, ὥσθ' ὁπότε μέλλοι τινὰ παραπλεῖν τῶν μὴ τὰς συντάξεις διδουσῶν, πέμψας προηγόρενε τοῖς ἄρχουσιν, ἵνα μὴ πρὸ τῶν λιμένων ἐξαίφνης ὀφθεὶς εἰς θόρυβον καὶ ταραχὴν αὐτοὺς καταστήσειεν. εἴτε τύχοι καθορμισθεὶς πρὸς τὴν χώραν, οὐκ ἂν ἐφῆκε τοῖς στρατιώταις ἁρπάζειν καὶ κλέπτειν καὶ πορθεῖν τὰς οἰκίας, ἀλλὰ τοσαύτην εἶχεν ἐπιμέλειαν ὑπὲρ τοῦ μηδὲν γίγνεσθαι τοιοῦτον, ὅσην περ οἱ δεσπόται τῶν χρημάτων· οὐ γὰρ τούτῳ προσεῖχε τὸν νοῦν. ὅπως ἐκ τῶν τοιούτων αὐτὸς εὐδοκιμήσει παρὰ τοῖς στρατιώταις, ἀλλ' ὅπως ἡ πόλις παρὰ τοῖς Ἕλλησι. πρὸς δὲ τούτοις τὰς δοριαλώτους τῶν πόλεων οὕτω πράως διῴκει καὶ νομίμως ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὰς συμμαχίδας, ἡγούμενος εἰ τοιοῦτος ὢν φαίνοιτο περὶ τοὺς πολεμήσαντας, τὴν μεγίστην πίστιν ἔσεσθαι δεδωκὼς ὡς οὐδέποτ' ἂν περί γε τοὺς ἄλλους ἐξαμαρτεῖν τολμήσειε . . . . . καί τοι χρὴ στρατηγὸν ἄριστον νομίζειν οὐκ εἴ τις μιᾷ τύχῃ τηλικοῦτόν τι κατώρθωσεν ὥσπερ Λύσανδρος, ὃ μηδενὶ τῶν ἄλλων διαπράξασθαι συμβέβηκεν· ἀλλ' ὅστις ἐπὶ πολλῶν καὶ παντοδαπῶν καὶ δυσκόλων πραγμάτων ὀρθῶς ἀεὶ πράττων καὶ νουνεχόντως διατετέλεκεν, ὅπερ Τιμοθέῳ συμβέβηκεν.*

Isocrates. l. c. κ σ' * έ (ed. Dobson Tom. III pag. 629 sq.)

vorm geschiedde, dat daardoor het goddelijke recht en daarmede de eerbied voor de goden zelf niet geschonden werden. Men wilde door het in acht nemen van plechtige, vaststaande vormen doen uitkomen, dat een oorlog niet begonnen werd zonder goede, rechtvaardige gronden en in geenen deele gelijk mocht worden gesteld met een onwettigen rooftocht. De waarborgen hiertoe worden geleverd èn door de hooge waardigheid, die het college bezat, èn door de plechtigheden, die bij het verklaren van den oorlog waren in acht te nemen. De leden van het college werden voor hun leven benoemd en vulden zich zelven aan uit de aanzienlijkste geslachten; hunne handelingen waren alleen dan bindend, wanneer zij onder het uitspreken der voorgeschreven sacramenteele woorden werden verricht. Was aan de voorschriften voldaan, dan was aan den oorlog het karakter van „justum piumque bellum" verleend, dan kon een goede uitslag met vertrouwen van de goden worden verwacht.[1] —

Gaat men de geschriften der groote wijsgeeren na, dan vindt men de gedachte, dat de zedewet ook voor de staatkunde geldt, nergens duidelijker uitgesproken dan bij Kant.[2] Eene vluchtige lezing van zijne werken zou den indruk kunnen wekken, alsof Kant veelmeer geneigd was tot de theorie, die het recht van den sterkste verheerlijkt, gelijk moge blijken uit vlugschriften, gedurende den oorlog verschenen, waarin men de machtspolitiek der Duitschers trachtte te verklaren o. a. uit den invloed, dien hunne wijsgeeren in dit opzicht hadden geoefend en waarbij ook een beroep op Kant werd gedaan. In een werkje, dat in het voorjaar van 1915 te Parijs verscheen, „La guerre allemande et le Christianisme" werd deze gedachte tot grondslag van het betoog gemaakt en werd aan Kant, als den grootsten Duitschen wijsgeer, zulk een invloed op de Duitsche wijsbegeerte toegeschreven, dat hij als verantwoordelijk voor de geestesrichting van het geheele volk moest worden beschouwd.

---

[1]) Vragen van methode bij volkenrechtsbeoefening; eene critische studie naar aanleiding van de Louter's „Het stellig volkenrecht", door Mr W. van der Vlugt, hoogleeraar te Leiden. Rechtsgeleerd Magazijn 1914. pag. 130 - 160 en pag. 333—363.

[2]) Jean Bodin spreekt in zijn hoofdwerk „Six livres de la République" wel over de zedelijke plichten van den staat, maar alleen tegenover de onderdanen. Zoo ook Grotius in zijn „De jure belli ac pacis".

Het betoog, als zoude Kant een verdediger van het recht van den sterkste zijn, zou dan in hoofdzaak moeten steunen op § D van zijne „Einleitung in die Rechtslehre" die tot opschrift draagt: Das Recht ist mit der Befugniss zu zwingen verbunden. Toch is het onjuist om uit het feit, dat Kant het wezen van het recht in zijne dwingende macht gelegen acht, de gevolgtrekking te maken, als zouden recht en macht voor hem het zelfde zijn. Recht is, zegt Kant, alleen datgene, wat de macht heeft zich door te zetten, maar deze dwingende kracht geeft alleen geen recht, maar er zijn hoogere eischen waaraan het recht moet voldoen, waaronder ook de zedelijke ideeën behooren. Kant maakt wel is waar eene scheiding tusschen recht en moraal, maar deze scheiding heeft alleen betrekking op het motief der handeling. Het recht eischt niet, zooals de deugd (Tugend), eene bepaalde gezindheid, maar slechts gehoorzaamheid, waarbij de drijfveer tot die gehoorzaamheid van geen belang is. „Alle Gesetzgebung (sie mag auch in Ansehung der Handlung, die sie zur Pflicht macht, mit einer anderen übereinkommen, z. B. die Handlungen mögen in allen Fällen äussere sein) kann doch in Ansehung der Triebfedern unterschieden sein.. Diejenige, welche eine Handlung zur Pflicht und diese Pflicht zugleich zur Triebfeder macht, ist e t h i s c h. Diejenige aber, welche das Letztere nicht im Gesetze mit einschliesst, mithin auch eine andere Triebfeder als die Idee der Pflicht selbst zulässt, ist j u r i s t i s c h. Man sieht in Ansehung der letzteren leicht ein, dass diese von der Idee der Pflicht unterschiedene Triebfeder von den pathologischen Bestimmungsgründen der Willkür der Neigungen und Abneigungen und unter diesen von denen der letzteren Art hergenommen sein müssen, weil es eine Gesetzgebung, welche nötigend, nicht eine Anlockung, die einladend ist, sein soll." [1]) „Die ethische Gesetzgebung (die Pflichten mögen allenfalls auch äussere sein) ist diejenige, welche nicht äusserlich sein kann. So ist es eine äusserliche Pflicht, sein vertragsmässiges Versprechen zu halten; aber das Gebot, dieses bloss darum zu tun, weil es Pflicht ist, ohne auf eine andere Triebfeder Rücksicht zu nehmen, ist bloss zur i n n e r n Gesetzgebung gehörig. Also nicht als besondere Art von Pflicht (eine besondere Art Handlungen, zu denen man verbunden ist) — denn es ist in der Ethik so-

[1]) Einleitung in die Metaphysik der Sitten. III.

wohl als im Rechte eine äussere Pflicht, — sondern weil die Gesetzgebung im angeführten Falle eine innere ist und keinen äusseren Gesetzgeber haben kann, wird die Verbindlichkeit zur Ethik gezählt."[1]) In zooverre zijn dus rechtshandelingen en zedelijke gedragingen verschillende dingen. Maar dit beteekent niet, dat de zedewetten en het recht ook een geheel verschillenden inhoud hebben en zelfs in tegenstelling tot elkander zouden staan. Kant verklaart met grooten nadruk de zedelijke idee der gerechtigheid tot hoogste norm van het recht en stelt dezen eisch, zonder uitzonderingen toe te laten, ook voor het staatkundige leven. In zijn geschrift „Zum ewigen Frieden" verklaart hij: „dass die Menschen eben so wenig in ihren Privatverhältnissen, als in ihren öffentlichen dem Rechtsbegriff entgehen können",[2]) en met algeheele instemming haalt hij de „zwar etwas renommistisch klingende, sprüchwörtlich in Umlauf gekommene, aber wahre Satz: fiat justitia, pereat mundus, das heisst zu deutsch: „Es herrsche Gerechtigkeit, die Schelme in der Welt mögen auch insgesammt darüber zu Grunde gehen", en noemt deze: „ein wackerer, alle durch Arglist oder Gewalt vorgezeichnete krumme Wege abschneidender Rechtsgrundsatz."[3]) De zuivere rechtsbeginselen hebben objectieve werkelijkheid, d. w. z. zij kunnen in toepassing gebracht worden. De staten zijn mitsdien verplicht in hun onderling verkeer deze beginselen in toepassing te brengen, al heeft de practische staatsman hiertegen nog zoovele bezwaren. De ware staatkunde mag geen stap doen, die niet in overeenstemming is met de moraal en hoewel Kant toegeeft, dat de staatkunde eene moeilijke kunst is, zoo acht hij toch de vereeniging daarvan met de moraal zeer eenvoudig, daar aan de moraal steeds de eerste plaats moet worden toegekend, indien tusschen haar en de staatkunde een strijd van belangen ontstaat. Ten slotte geeft hij zijne meening nog eens duidelijk samenvattend aldus weer: „Das Recht der Menschen muss heilig gehalten werden, der herrschenden Gewalt mag es auch noch so grosse Aufopferung kosten. Man kann hier nicht halbieren und das Mittelding eines pragmatisch-bedingten Rechts

---

[1]) Ibidem.
[2]) Akademie-Ausgabe VIII. 376.
[3]) Ibidem. 378 sq.

(zwischen Recht und Nutzen) aussinnen, sondern alle Politik muss ihre Kniee vor dem erstern beugen."[1])

Hegel gaat in deze lang niet zoo ver als Kant en spreekt zich ook niet zoo duidelijk uit. Voor hem zijn de staten, uit een rechtskundig oogpunt beschouwd, iets geheel anders dan de individuen en, als gevolg hiervan, is de verhouding tusschen de staten onderling eene andere dan die tusschen de individuen.[2]) Het verschil ligt voor hem hierin, dat de personen onderworpen zijn aan eene hoogere macht, die van den staat, terwijl de staten als souvereine machten bestaan, aan geen enkel gezag onderworpen. Evenwel, is Hegel van meening, dat de verhouding der staten onderling hierom niet onderworpen zou zijn aan rechtsregelen; de zedelijke gebondenheid bestaat ook voor den staat in zijn verkeer met andere, maar de dwingende macht om die regelen in de practijk geldend te maken, ontbreekt. De grondregel van het volkenrecht, d. w. z. van het recht, dat voor de staten moet gelden, zonder dat zulks daarom ook steeds het geval is, is volgens Hegel, de verplichting, de gesloten verdragen gestand te doen. Hiermede erkent ook hij, dat de staatslieden bij het voeren hunner politiek zich op het standpunt moeten stellen, als waren zij de vertegenwoordigers der belangen van private personen. Het verschil met Kant is, dat Hegel zich zeer goed kan indenken, dat van dit beginsel in de practijk wordt afgeweken, door de instelling, die hij als het hoogste beschouwt, dat op aarde bestaat, „das an und für sich Vernünftige", dat de mensch als „ein Irdisch-Göttliches" vereeren moet. Hij komt dan ook niet verder dan de verklaring: „Jene allgemeine Bestimmung (n. l. dat de gesloten overeenkomsten niet veranderd mogen worden) bleibt daher beim Sollen und der Zustand

---

[1]) Ibidem 380.

[2]) Een gelijk verschil neemt Windelband aan „Praeludien: „Normen und Naturgesetze" pag. 230 evenwel niet zoozeer op ethische als wel op utilistische gronden. „Wie von den Individuen, so gilt es auch aus gleichen Gründen von den einzelnen politischen und socialen Mächten, daß die sittliche Gesinnung für sie kein Vorteil im Kampf um's Dasein ist; und an der Geschichte brennender Kämpfe der Gegenwart ließe sich dies Verhältnis sehr einleuchtend machen. Wo dagegen ganze Völker miteinander ringen, da ist diejenige Nation im entschiedensten Vortheil, welche sich ethischen Tugenden, die Hingebung des Einzelnen an das Ganze, die Selbstlosigkeit, die Unterordnung, den Gehorsam, das Pflichtgefühl und die Selbstbeherrschung bewahrt hat. Im Kampf um's Dasein der Völker ist die Moralität die stärkste aller Ausschlag gebenden Kräfte".

wird eine Abwechselung von dem den Traktaten gemässen Verhältnisse, und von der Aufhebung desselben." [1])

Onder de tegenwoordige schrijvers over rechtsphilosophische onderwerpen zijn er een niet onbelangrijk aantal, die de gelijkwaardigheid van de politieke en der individueele moraal met beslistheid uitspreken, ook al staan zij niet op het standpunt der christelijke zedeleer. Enkele mogen hier in het kort worden besproken.

Meinecke [2]) haalt met instemming aan eene bespreking van het werk van Ludwig Jahn „Merke zum deutschen Volkstum" 1833, waarin met waardeering wordt gesproken over het streven naar de uitbreiding van de Duitsche macht en de Duitsche eenheid, doch uitdrukkelijk wordt verklaard, dat dit streven niet de aanleiding mag zijn, dat zedelijk ongeoorloofde middelen in het werk worden gesteld. Zelfs het — volgens den recensent — zoo billijke verlangen naar eene aanhechting van Elzas-Lotharingen aan het oorspronkelijke Duitsche moederland, mag niet langs den weg van geweld bevredigd worden. „Wenn es auch ein Unglück für Deutschland war, dass das Elsass französisch wurde, so ist es doch besser, dass dieses verschmerzt, als dass ohne Veranlassung ein neues Raubsystem geltend gemacht werde, zehnmal ärger als Ludwigs XIV berüchtigte Reunionskammern....." Meinecke voegt hier goedkeurend aan toe: „Damit wurde das Interesse, das Machtsbedürfnis und die Selbstbestimmung nicht nur der Nation im ganzen, sondern auch des Einzelstaates eingeschränkt und ein für allemal an höhere Rechtsnormen gebunden." Dat de boven genoemde recensie tot resultaat heeft gehad, dat deze gebondenheid aan hoogere wetten van het recht nu „ein für allemal" is geschied, mag wel minstens betwijfeld worden; vermoedelijk zal Meinecke zelf sedert het jaar 1908, waarin hij deze woorden schreef, wel tot andere gedachten zijn gekomen.

Meinecke haalt in ditzelfde hoofdstuk nog de meening aan van Wilhelm von Gerlach, die de verhouding der vorsten onderling van gelijke waarde acht als die der overheid tot hare onderdanen: „das heisst, es gibt auch für sie keine Rechtsnormen, welche der Moral und dem Christentum nicht entsprächen, ja welche mit den moralischen und christlichen nicht

---

[1]) Rechtsphilosophie § 333. Zie omtrent Hegel: pag. 69. supra.

[2]) Weltbürgertum und Nationalstaat pag. 242, 246, 247.

identisch wären." Ook deze uiting wordt door Meinecke met instemming weergegeven.

De bekende Berlijnsche hoogleerar in de protestantsche theologie, Ernst Troeltsch,[1]) die ook in de kerk eene belangrijke plaats inneemt, beschouwt de macht als te behooren tot de levensvoorwaarden van den staat, maar de ontwikkeling der macht niet als het eenige doel. Deze macht moet de staat ook niet gebruiken uitsluitend ter bevordering van het stoffelijk welzijn zijner onderdanen. Hij heeft wel een open oog voor het groote belang der verschillende vraagstukken op het gebied van bevolking en voeding, maar de staat heeft eerst dan waarde en beteekenis, wanneer hij de belangen van het geestelijke leven bevordert. Wel moet men eerst in staat worden gesteld om te leven, maar zijn de voorwaarden daartoe vervuld, dan leeft de mensch niet meer alleen ter wille van het physieke bestaan, maar van gedachten en idealen.

Ditzelfde geldt ook van het leven der staten onderling, dat slechts dan hoogere beteekenis heeft, wanneer daarin een hooger zedelijk ideaal wordt nagestreefd. „Aller Realismus der Politik kann eine Ethik der Politik nicht ausschliessen und nicht überflüssig machen. Wir sind in Gefahr, die neue Erkenntnis uns über den Kopf wachsen zu lassen und aus dem prinzip- und theoriefreien Machtstaate des wirtschaftlichen Egoismus selbst eine Theorie zu machen. Der viel reichere Inhalt des Staates muss uns wieder zu Bewusstsein kommen und damit auch die Forderung, dass der Machtsbesitz und die Machtverwendung des Staates von der unvertilgbaren sittlichen Idee nach Möglichkeit bestimmt werden muss."

Dit onderwerp is door hem tijdens den oorlog nog weer op nieuw behandeld in de „Deutsche Zukunft".[2]) Wel is waar legt hij den nadruk op het principieele verschil tusschen staatkundige en individueele moraal, maar het wordt bij hem niet tot eene tegenstelling. Zijne meening moge hier met een enkel woord worden weergegeven. Tusschen staten kan, volgens Troeltsch „ein wirklich moralisches Verhältnis nur in sehr abgeblasstem Grade zustande kommen."[3]) Zulks is een gevolg van het feit, dat de staat „eine nirgends in einem persönlichen Kern

[1]) Politische Ethik und Christentum. pag. 7 sq.
[2]) Privatmoral und Staatsmoral. Deutsche Zukunft. Berlin 1916.
[3]) l. c. pag. 86.

fassbare Kollektiveinheit" is, zoodat de staatswil een geheel andere is dan de persoonlijke wil. Deze laatste toch blijft zich zelf steeds gelijk en kan daarom verplichtingen op zich nemen, terwijl de staatsman ook moet denken aan volgende geslachten, die soms onder geheel andere verhoudingen zullen leven, zoodat men deze niet met onverbrekelijke banden mag binden. „Das hebt nicht die moralische Bezogenheit der Nationen überhaupt auf, aber es erschwert, kompliziert und schwächt sie." En naarmate de moreele verplichting geringer wordt, wordt de staat vrijer om zijne macht te ontplooien, die ook volgens Troeltsch tot het wezen van den staat behoort. „Gleichzeitig aber mit dieser Schwächung der moralischen Bezogenheit kräftigt sich das Machtgefühl und der Interessenstandpunkt der Kollektiveinheit, der für ihre Sicherstellung in erster Linie nur dieser Weg und nicht der einer moralischen Verständigung von Person zu Person offen bleibt. Damit aber hebt sich wiederum der Staat aus den Bindungen der Privatmoral heraus, ohne sie für sich grundsätzlich zu leugnen, aber auch ohne sie in der Klarheit und Bestimmtheit wirklicher erfüllbarer Pflichten formulieren zu können. Damit aber wird er auch freier, die aus seinem Wesen als organisierte Macht folgenden Interessen in erster Linie zu befolgen." [1])

De voorschriften der staatkundige moraal kunnen niet zonder meer uit die der individueele worden afgeleid, maar er moet rekening worden gehouden met de bijzondere omstandigheden, waarin de staat verkeert.

„Die Unterscheidung von Privatmoral und Staatsmoral behauptet die Geltung des Moralischen für beide Gebiete, erkennt ihm aber auf jedem Gebiete infolge seiner besonderen praktischen Bedingungen einen verschiedenen, unter Umständen ins scheinbar Gegensätzliche auslaufenden Sinn zu, wobei doch die Gegensätzlichkeit angesichts der letzten Tiefe des moralischen Gedankens nur ein Schein ist." [2])

Voor de moraal, welke in het verkeer der staten onderling moet gelden, stelt Troeltsch de volgende eischen op: „Sie fordert nicht nur Treue und Glaube, Folgerichtigkeit und Klarheit, möglichste Ehrlichkeit und Offenheit, gegenseitige Ach-

---

1) Ibidem. pag. 86 sq.
2) Ibidem. pag. 70.

tung und Anerkennung, freilich all das in den Vergröberungen und Erschwerungen, die die Vergrösserung der Dimensionen und die Unübersichtlichkeit der Beziehungen mit sich bringt. Hier muss der Taubeneinfalt immerdar sehr viel Schlangenklugheit zugesetzt werden.... Sie fordert..., auch von den Staaten eine Einreihung in eine überindividuelle Einheit. Diese ist nun aber freilich für sie heute nicht wiederum ein Staat oder ein staatsähnlicher Bund, sondern eine geistig-kulturelle Einheit, das System der grossen Mächte und ihrer gegenseitigen Achtung und Anerkennung, in welchem auch die Kleinen ihre feste Stelle haben, zwar nicht die Menschheit, wie ein allzu abstrakter Rationalismus es gerne volltönend nennt, aber doch ein grosses mächtiges Kultursystem voll gemeinsamen geistiger Güter und sittlicher Uebereinstimmungen. Daraus folgt, dass sie sich selber gegenseitig das Leben gönnen müssen und in den grossen Krisen Staaten von eigener innerer Lebenstiefe und Kraft nicht ohne dringende Not zertreten und zerstören dürfen, dass sie den eigenen naturhaften Lebenswillen begrenzen müssen im Interesse der Lebensmöglichkeit des Kultursystems überhaupt. Nicht ein schrankenloses Ausleben, sondern eine Selbstbegrenzung in Rücksicht auf die Lebensmöglichkeit der andern ist auch für sie eine sittliche Forderung." [1])

Ik heb deze plaats zoo uitvoerig weergegeven, wijl hieruit blijkt, dat de later zoo veel besproken volkerenbond, die voor de toekomst het voeren van oorlogen onmogelijk moet maken, door Troeltsch reeds is ontworpen met het doel, eene hoogere staatkundige moraal den weg te bereiden door haar in nauwer verband te brengen met de individueele moraal. Maar ook zelfs dan, wanneer dit ideaal zal bereikt zijn, blijft er toch steeds een verschil bestaan, doordat de grondslag der zedewet is welwillendheid, liefde en zelfopoffering, terwijl de staatkunde het eigenbelang niet geheel kan uitschakelen. „Eine Welt der Liebe, des gegenseitigen Dienens von Person zu Person, gibt es nun einmal nur in dem persönlichsten und innerlichsten Leben kleiner Kreise. Das gegenseitige Dienen ganzer Völker gegen einander und ganzer Stände innerhalb eines Staates ist in meinen Augen etwas vollkommen Unmögliches. Die politische Ethik wird niemals eine Liebesethik sein und niemals aus dem Kreuzopfer Christi begründet werden können", ver-

[1]) Ibidem. pag. 92 sq.

klaart hij elders [1]) bij de critiek van een vlugschrift van den „Dürerbund", geschreven door den Stadtpfarrer te Winnenden, Reinhold Planck.

Staudinger [2]) trekt te velde tegen hen, die, hoewel voorstanders der „Gewaltsethik", toch de zedeleer van den cathechismus beweren hoog te houden, maar de moraal zorgvuldig buiten de staatkunde bannen. Immers, zij gevoelen, dat een onderzoek op ethischen grondslag, nauwgezet ingesteld en doorgevoerd, van bepaalde „historische rechten" zou uitwijzen, dat deze minder zedelijk en christelijk van oorsprong waren, dan voor het eigen belang wel gewenscht ware. Hij is overtuigd, dat zulk een onderzoek ten duidelijkste zou aantoonen dat het tegenwoordige leven van staat en maatschappij op ethische denkwijzen berust, die met de werkelijke ethica niets gemeen hebben, — en hij kon er wel bijvoegen: het vroegere evenmin — krachtens welke de ondergeschikten onderling en tegenover de meesters tot gehoorzaamheid aan de zedewet verplicht zijn, doch de laatste hiervan geheel zijn vrijgesteld. (Dat deze bewering overdreven is en in vele gevallen beslist onwaar, behoeft niet nader te worden aangetoond: trouwens de socialistische strekking van zijn werk doet Staudinger meermalen beweringen uiten, waarvan hem het bewijs niet gemakkelijk zou vallen.) Diezelfde „Gewaltsethiker" geven dezen verkeerden toestand, wanneer men hen daarop wijst, geredelijk toe, maar ontkennen, dat het volgen eener andere en hoogere gedragslijn in de staatkunde mogelijk is. Dan toch zou de staat zonder eenige bescherming aan de aanslagen, die van alle zijden op hem gepleegd worden, zijn prijs gegeven en zelfs de eenvoudigste zedelijke verplichtingen, die op hem rusten, niet kunnen vervullen. Deze verdediging wil Staudinger niet laten gelden: „Diese oft gehörte Verteidigung politischer Unsittlichkeit müssen wir durchaus abweisen. Es erscheint uns ein verächtliches Ding, wenn der Schulbube die eigene Unart damit rechtfertigen will, dass auch der Nachbar unartig war. Noch weit verdammenswerter ist es aber, die Unsittlichkeit als Mittel zur sittlichen Ordnung darzustellen. Unordnung ist niemals ein Mittel zur Ordnung. Und wenn noch Unordnung und Planlosigkeit in den grossen Lebenskreisen tatsächlich herrscht, so gilt es

---

[1]) Christliche Welt. Jahrgang 1917. No. 8. pag. 149.

[2]) Ethik und Politik. Berlin 1899. pag 3. sq.

nicht sie zu rechtfertigen, sondern ihre Gründe aufzudecken und zu fragen, wie man sie beseitigen kann."

De schrijver heeft evenwel nagelaten, deze oorzaken, voor wat het gebied der staatkunde betreft, op te sporen en aan te toonen, zoodat zijn werk verder voor ons onderwerp van geen beteekenis is.

Jerusalem [1]) stelt een nieuw begrip op, dat der „Staatenwürde", met behulp waarvan hij ook de vraag naar de verhouding tusschen staatkunde en moraal beantwoordt. Onder „Staatenwürde" verstaat hij iets anders dan onder het begrip „Staatenehre". De eer van den staat berust evenals die van het individu op de achting, waarin zij bij anderen staan, welke achting, vooral bij den staat, in nauw verband wordt gebracht met de macht, waarover wordt beschikt. De eer van een staat is dus bijna gelijk aan de erkenning van zijne macht door de andere staten. In ieder geval is de eer van een' staat een uitvloeisel van de betrekkingen die tusschen dien staat en de andere bestaan. De eer van het individu zoowel als van den staat hangt van de meening van anderen af. De „Staatenwürde" daarentegen berust op de zedelijke eischen, die de staat z i c h z e l f stelt en heeft met de beoordeeling door andere staten niets te maken. Zij is de uitdrukking voor de moreele autonomie van den staat.

Dit begrip der „Staatenwürde" dient Jerusalem voor eene rangschikking der staten in eene opklimmende reeks en naarmate zij daarin eene hoogere plaats innemen, zullen zij bij hunne gedragingen zich meer houden aan de voorschriften der individueele moraal. De ontwikkeling der „Staatenwürde" houdt nauw verband met de zedelijke ontwikkeling der onderdanen: „..... auf Grund meiner soziologischen Untersuchungen (bin ich) fest davon überzeugt, dass die Richtlinien der geschichtlichen Entwicklung dazu hinführen müssen, die ethischen Aufgaben des Staates zu erweitern und zu vertiefen. Die individualistische Entwicklungstendenz, die den Staat im Laufe der Zeiten dazu gebracht hat, den einzelnen Menschen als solchen immer mehr als eigenberechtigt anzuerkennen und ihm immer neue und grössere Rechte zuzubilligen, muss endlich auch auf den Verkehr der Staaten untereinander Einfluss ge-

[1]) Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre. pag. 85 sqq.

winnen." Zoolang Jerusalem slechts theoretische beschouwingen levert, kan tegen zijne redeneering weinig van beteekenis worden ingebracht, maar zoodra hij de staten volgens zijn beginsel gaat rangschikken, blijkt, dat hij zich op een zeer eenzijdig oorlogsstandpunt stelt. Bovenaan in de rij der volken komt dan Duitschland te staan, „das Volk Kants und Fichtes, die Nation, die den kategorischen Imperativ wiederholt in lebendige Tat umsetzte", en terstond daarop volgt Oostenrijk en de overige bondgenooten. De „Staatenwürde" der tegenstanders is echter òf zeer gering òf niet aanwezig, ja zelfs „dem amerikanischen Volke und dem amerikanischen Staate fehlt der Sinn für die Forderung der Staatenwürde", op grond van de leveringen aan den vijand. Het is duidelijk, dat het begrip der „Staatenwürde" onbruikbaar wordt, wanneer te voren vaststaat, welke staten niet aan dit begrip voldoen op grond van egocentrische overwegingen. Alleen eene geheel zakelijke beschouwing — hetgeen evenwel voor de onderdanen éener oorlogvoerende mogendheid bijna eene onmogelijkheid is en in welk opzicht Jerusalem zeer ten achter staat bij Gomperz — kan in deze tot bruikbare resultaten voeren. Bovendien is het de vraag of Jerusalem zich bij het opstellen van zijn begrip niet schuldig maakt aan het weergeven eener tautologie. Het is toch duidelijk, dat, naarmate een staat zich zelf hoogere eischen stelt, daaruit van zelf als onderdeel voortvloeien zal eene hooger staande zedelijke behandeling van andere staten, zoodat het begrip der „Staatenwürde" zoowel het een als het andere omvat. De staat acht zich niet gebonden aan de zedewet, wijl hij „Staatenwürde" bezit, maar hij heeft alleen daarom aanspraak op dit ereprædicaat, wijl hij deze gebondenheid erkent en in zijn handelen tot uiting brengt. Door het opstellen van zijn begrip, geeft Jerusalem dus blijk een voorstander te zijn van eene aan de moraal gebonden staatkunde, al gaat hij bij de indeeling der staten naar dit beginsel op hoogst willekeurige en niet te verdedigen wijze te werk. Trouwens, hét is hier niet te doen om het maken eener reeks in opklimmende orde der verschillende staten, maar om het vaststellen van een ethisch beginsel.

Met betrekking tot de latere schrijvers, die in deze hunne meening duidelijk hebben uitgesproken, kan men twee groepen vormen, waarvan de ééne — met verschillende schakeerin-

gen der afzonderlijke denkers — wel is waar de zédewet ook voor de staatkunde bindende kracht toekent, maar ontkent, dat er eenige gemeenschap zou bestaan tusschen staatkundige en individueele moraal. Volgens hen heeft de staatkunde een eigen moraal, die door het wezen van den staat wordt bepaald en geheel verschillend is van de moraal, welke voor het individu geldt, ja, daar gedeeltelijk zelfs mede in strijd is. De andere groep daarentegen ontkent dit verschil en verklaart, dat een dergelijk onderscheid geen recht van bestaan heeft.

Ons onderzoek zal aanvangen met eene bespreking van de voornaamste vertegenwoordigers van de eerste groep, die in den jongsten tijd dit onderwerp hebben behandeld.

Daar zij de algemeen bindende kracht der zedewet erkennen, bestaat er een principieel onderscheid tusschen hen en de in het Ie hoofdstuk besproken vertegenwoordigers der „moralfreie" staatkunde, die den staatslieden de vrije beschikking laten in de keuze hunner middelen, welke ook de zedelijke waarde daarvan zij, mits deze slechts voeren tot het voorgestelde doel, de vergrooting van de macht en den invloed van den staat. In de beoordeeling der grenzen van hetgeen al — dan niet geoorloofd is, staat deze eerste groep vaak niet ver van hen, die geen enkel middel ongeoorloofd achten, zoodat een belangrijk deel der leer van Machiavelli in hunne moraal wordt opgenomen als bestanddeel der uit het wezen van den staat voortkomende moraal. Wijl op deze wijze een vergelijk tot stand wordt gebracht tusschen theorie en practijk telt deze beschouwingswijze een groot getal aanhangers onder hen, die terugdeinzen voor de gevolgen eener zuiver Machiavellistische leer, doch daarnaast den zedelijken moed missen om de zédewet, welker waarde zij erkennen, op elk gebied van het leven in toepassing te brengen, dan wel zulks voor bepaalde gevallen onmogelijk achten. Een duidelijk voorbeeeld hiervan leveren Frederik de Groote, die theoretisch de leer van Machiavelli veracht en ver van zich wijst, doch haar vaak in toepassing heeft gebracht, en Bismarck, wiens innerlijk leven vaak in opstand is gekomen tegen hetgeen hij als staatsman meende te moeten doen. Beiden hebben rust gezocht in de overtuiging, dat hunne daden wel is waar in strijd waren met de individueele moraal, doch niet met de bijzondere zédewet,

die zij voor de staatkunde van kracht meenden te mogen achten.

Van de wijsgeeren staat Hegel — in tegenstelling met Kant — op dit standpunt, niettegenstaande hij den staat omschrijft als „die Wirklichkeit der sittlichen Idee".[1]) In zijne „Rechtsphilosophie" verklaart hij: „die Regierung ist eine besondere Weisheit"[2]) en merkt daarbij op, dat het welzijn van den staat en dat van het individu op geheel verschillenden grondslag berusten, waardoor eene tegenstelling tusschen „Politik" en „Moral" ontstaat. Hij spreekt zich evenwel in dezen niet duidelijk uit en verklaart het verschil tusschen deze beiden, dat bij velen bestaat, uit hunne oppervlakkigheid, wat betreft de voorstelling van moraliteit,van het wezen van den staat en de verhouding tot de zedewet. „Es ist zu einer Zeit der Gegensatz von Moral und Politik, und die Forderung, dass die zweite der erstern gemäss sei, viel besprochen worden. Hierher gehört nur, darüber überhaupt zu bemerken, dass das Wohl eines Staates eine ganz andere Berechtigung hat als das Wohl des Einzelnen, und die sittliche Substanz, der Staat, ihr Dasein d. i. ihr Recht unmittelbar in einer nicht abstrakten, sondern konkreten Existenz hat, und dass nur diese konkrete Existenz, nicht einer der vielen für moralische Gebote gehaltenen allgemeinen Gedanken, Princip ihres Handelns und Benehmens sein kann. Die Ansicht von dem vermeintlichen Unrechte, das die Politik immer in diesem vermeintlichen Gegensatze haben soll, beruht noch vielmehr auf der Seichtigkeit der Vorstellungen von Moralität, von der Natur des Staats und dessen Verhältnisse zum moralischen Gesichtspunkte."

Het beginsel, door Hegel aan zijne onderscheiding ten grondslag gelegd, wordt ook door Gomperz aanvaard: „Die Gesammtheiten, zu denen der einzelne Mensch gehört, und unter denen heute die Volksgesammtheiten im Vordergrunde stehen, leben ihr eigenes, von dem Leben der Einzelnen unterscheidsbares Leben"[3]) en Schrörs spreekt het volkomen duidelijk uit waar hij zegt: „Wir sehen, wie der Massstab der privaten Sittlichkeit nicht an die Völkerbeziehungen gelegt

---

[1]) Rechtsphilosophie § 257. Zie ook pag. 59. supra.

[2]) § 337.

[3]) Philosophie des Krieges. pag. 28.

werden darf, wie vielmehr für diese eine besondere Moral massgebend ist, die allerdings mit jener in denselben allgemeinen Lehren wurzelt."[1]) Hier wordt de grondslag gegeven, waarop al de aanhangers dezer theorie hunne stelsels opbouwen: ook de staatkunde moet eene moraal in acht nemen, doch dit is eene geheel andere dan die, welke voor het individu geldt. Het is merkwaardig, dat Schrörs deze opvatting huldigt, daar hij toch als Professor der Katholieke Theologie te Bonn eerder geacht zou kunnen worden, de algemeen geldende Katholieke opvatting te zullen volgen, die gesloten front maakt tegen de „moralfreie" staatkunde en de heerschappij der zedewet onvoorwaardelijk eischt op staatkundig gebied.

De meest bekende en invloedrijkste vertegenwoordiger dezer theorie is von Treitschke,[2]) wiens uiteenzetting over dit onderwerp den grondslag vormt voor bijna alle latere schrijvers, hetzij zij zich zonder voorbehoud bij hem aansluiten, dan wel eene afwijkende meening aanhangen. Door geen van hen wordt hij onbesproken gelaten, zoodat een kort overzicht zijner opvatting hier niet achterwege kan blijven. Hij bekleedt in dit opzicht dezelfde plaats, die door Bernhardi wordt ingenomen met betrekking tot de leer der „moralfreie" politiek. — Treitschke begint met onomwonden te verklaren, dat de staat onder de heerschappij der zedewet moet staan. „Da springt zunächst in die Augen, dass der Staat als eine grosse Anstalt zur Erziehung des Menschengeschlechts n o t w e n d i g unter dem Sittengesetz stehen muss." De voorbeelden, die hij tot staving van deze uitspraak aanhaalt, bewijzen evenwel, dat niet zoozeer de opvoeding van het menschdom het doel is als wel het belang van den staat. Oostenrijk, door Rusland in 1848 geholpen, toonde zich ondankbaar en sloot zich in 1854 aan bij Engeland en Frankrijk, tengevolge waarvan Rusland een doodelijken haat tegen Oostenrijk opvatte, waarvan de gevolgen in den oorlog van 1914 zijn gebleken.. Daarentegen maakte de grootmoedige vrede van 1866 tusschen Pruissen en Oostenrijk, dat laatstgenoemd land zich in den oorlog van 1870 onzijdig hield. Treitschke stelt het nu zoo voor, alsof Bismarck zonder bijbedoeling, wijl de moraal dat voorschreef, Oostenrijk spaarde en de gunstige gevolgen hier-

[1]) Kriegsziele und Moral. pag 29. sq.
[2]) Politik.[3] I. pag. 87–112.

van voor Pruissen de belooning eener goede daad waren, terwijl inderdaad Bismarck juist met het oog op den oorlog met Frankrijk, dien hij voorzag en wenschte, Oostenrijk niet wilde krenken. Intusschen, al waren die beweegredenen ook andere dan Treitschke wil doen gelooven, de beide voorbeelden bewijzen, dat het breken der zedewet niet steeds gunstig en het in acht nemen daarvan niet steeds ongunstige resultaten behoeft op te leveren, zooals Machiavelli het meermalen doet voorkomen.

Treitschke ontkent, dat de diplomatie zonder het gebruik van leugens niet behoorlijk hare taak kan vervullen. „Allerdings reden journalistische Phrasenhelden von grossen Staatsmännern wie von einer berüchtigten Menschenklasse, als ob die Lüge von der Diplomatie untrennbar sei. Das gerade Gegenteil ist die Wahrheit." Ook hier zijn de voorbeelden niet overtuigend. Frederik de Groote heeft vóór elken oorlog beslist gezegd, wat hij wilde bereiken, maar toch in de uitvoering de list niet versmaad, „aber im grossen und ganzen ist gerade die Wahrhaftigkeit ein vorherrschender Charakterzug in ihm." Dit laatste moge waar zijn, maar het volgt niet uit het aangehaalde voorbeeld. Zoowel Duitschland als de Entente hebben in den jongsten oorlog duidelijk gezegd, wat zij bij eene overwinning wenschten, maar zulks bewijst niet, dat de diplomatie nu ook haar werk heeft gedaan zonder aan de waarheid te kort te doen.

Nog vreemder doet het aan, hem Bismarck als voorbeeld te hooren aanhalen. „Wie gewaltig bei aller Schlauheit im einzelnen ist die massive Offenheit im grossen bei Bismarck. Und sie war für ihn die wirksamste Waffe, denn die kleinen Diplomaten glaubten immer das Gegenteil, wenn er mit Offenheit heraussagte, was er wollte." Treitschke laat de verschillende beroepen de revue passeeren en komt tot de slotsom, dat in den handel het meest gelogen en bedrogen wordt. „Dagegen erscheint die Diplomatie wie eine Taubenunschuld." „Als Historiker, die das ganze Menschenleben zu übersehen suchen, wollen wir uns also sagen, dass der diplomatische Beruf ein sehr viel sittlicherer ist als der des Kaufmanns. Nicht in der Lüge liegt die nächste sittliche Gefahr für den Diplomaten, sondern in der geistigen Verflachung des eleganten Salonlebens." Treitschke geeft hiermede dus toe, dat de eerlijk-

heid en rechtschapenheid, die geëischt en verwacht wordt in den omgang tusschen de menschen in het dagelijksch leven, van den staatsman niet kan verwacht worden. Hij staat op een lageren trap, maar toch boven een aantal andere categorieën van personen: zijne moraal is nog lang niet de minste. Het feit, dat ook voor de staatkunde de eisch van onderwerping aan de zedewet moet worden gesteld, blijkt reeds hieruit, dat de staatslieden in de practijk te allen tijde voorwendels hebben gezocht, wanneer zij woord- of verdragsbreuk pleegden. Alleen Philips II van Spanje en de Franschen ten tijde van Napoleon III waren zoo cynisch, dat zij zulks overbodig achtten.[1]) „Es ist also klar, dass wir die Geltung des allgemeinen Sittengesetzes auch für den Staat anerkennen müssen, und dass es ein Denkfehler sein muss, wenn man von Kollisionen zwischen Moral und Politik schlechthin spricht."

Bij scherper onderzoek blijkt, dat een groot aantal der botsingen tusschen staatkunde en moraal conflicten zijn tusschen staatkunde en positief recht, welk laatste als menschenwerk veel gebreken heeft en bovendien in den loop der tijden aan talrijke veranderingen onderhevig is, waardoor wat éénmaal recht was, tot onrecht kan worden. Het „summum jus summa injuria" vindt hierin goeddeels zijne verklaring. Het is dan ook eene zeer begrijpelijke zaak, dat de staatsman vaak gedwongen wordt, in strijd met het positieve recht te handelen, waaruit dan niet mag worden afgeleid, dat zulks ook in strijd met de moraal is.

Maar daarnaast zijn er gevallen, waarbij het inderdaad aangaat op een' strijd van plichten, zooals zulks bijna dagelijks bij de individuen voorkomt. En nu moet de beslissende vraag worden gesteld: Welke is de zedewet, die voor den staat onvoorwaardelijk bindende kracht heeft? Treitschke antwoordt aldus: (Weil) das Wesen (des Staates) Macht ist, so ist also für seine Macht zu sorgen die höchste sittliche Pflicht des Staates. Het individu moet zich, desgevorderd, opofferen voor de grootere gemeenschap, waarvan het een deel uitmaakt; de staat is het hoogste in de menschelijke gemeenschap, zoodat

[1]) Treitschke heeft hier sterk overdreven met politieke bedoelingen. De Spaansche diplomatie onder Philips II was zeker niets erger dan de Fransche, Italiaansche of Engelsche van dien tijd en die van Napoleon III ook zeker niet erger dan de diplomatie zijner tijdgenooten.

hem de plicht der zelfoffering niet kan worden opgelegd, „Eine Aufopferung für ein fremdes Volk ist nicht nur nicht sittlich, sondern widerspricht der Idee der Selbstbehauptung, die dem Staat das Höchste ist." En hieruit volgt, dat men onderscheid moet maken tusschen staatkundige — en individueele moraal. Eene geheele reeks van plichten, die op het individu rusten, bestaat voor den staatsman eenvoudig niet. Voor den staat geldt als hoogste gebod: blijf in stand. „Und darum muss man aussprechen, dass unter allen politischen Sünden die der Schwäche die verwerflichste und verächtlichste ist, sie ist die Sünde gegen den heiligen Geist der Politik. Es gibt im Privatleben entschuldbare Schwächen des Gemütes. Davon kann im Staate nicht die Rede sein; er ist Macht, und wenn er dies sein Wesen verleugnet, so kann man ihn gar nicht scharf genug verurteilen." Dankbaarheid en grootmoedigheid zijn zeer zeker ook politieke deugden, maar alleen dan, wanneer zij niet in strijd zijn met het hoofddoel der staatkunde, de instandhouding der eigen macht. Van dit oogpunt uit moet ook de verplichting van den staat om gesloten verdragen te houden, worden beschouwd. Deze bestaat alleen, voor zoover de staat daardoor niet in strijd komt met zijn' hoogsten plicht, de zelfinstandhouding. Deze uitzonderingsmoraal wordt daartegenover in de perken gehouden, doordat de staat geene andere dan hoogstaande doeleinden mag najagen, wijl hij anders in tegenspraak met zichzelven zou geraken. „Also ist die Erhaltung der Macht schlechthin eine unvergleichlich hohe sittliche Aufgabe für den Staat. Verfolgen wir aber die Konsequenzen dieser Wahrheit, so ist klar, dass der Staat sich nur sittliche Zwecke setzen darf, sonst würde er sich selbst widersprechen." Napoleon I heeft de waarheid van dit beginsel ondervonden. Zijne samenvoeging door geweld van een aantal ongelijksoortige bestanddeelen tot één staat was in strijd met het innigste wezen van den staat, dat allererst eenheid eischt. Daarom is zijne schepping geene blijvende geweest. Zoo wordt de schending der staatkundige zedewet gestraft op gelijke wijze als straf het individu treft, dat zich tegen de eischen der gerechtigheid verzet, n. l. door den eigen ondergang. Daarmede is evenwel nog niet bedoeld, dat, al zijn ook de gevolgen eener overtreding, tot het uiterste doorgevoerd, gelijk, de zedewetten ook gelijk zijn. Treitschke blijft uitdrukkelijk

vasthouden aan het verschil tusschen beiden: „Die Moral muss politischer werden, wenn die Politik moralischer werden soll, dass heisst, es müssen die Moralisten erst erkennen, dass man das sittliche Urteil über den Staat aus der Natur und den Lebenszwecken des Staates und nicht des einzelnen Menschen schöpfen muss. Dann wird ihnen auch das politische Leben unendlich menschlicher und sittlicher erscheinen."

Tot zoover levert het vraagstuk voor Treitschke geene moeilijkheden op en verwacht hij geene tegenspraak. De bezwaren beginnen eerst met de vraag, in hoeverre een geoorloofd en zedelijk doel in de staatkunde mag worden nagestreefd met middelen, die het individu niet vrij staan. Hij keurt in dit verband de leer, dat het doel de middelen heiligt, niet onvoorwaardelijk af, ja, verklaart hare toepassing in het dagelijksche leven vaak niet te vermijden, al wil hij haar zoo beperkt mogelijk aanwenden. „Es giebt leider unzählige Fälle im Staatsleben wie im Leben des Einzelnen, wo die Anwendung von ganz reinen Mitteln unmöglich ist. Ist sie möglich, lässt sich ein an sich sittlicher Zweck mit sittlichen Mitteln erreichen, so sind diese vorzuziehen, auch wenn sie langsamer und unbequemer zum Ziele führen."

Het is duidelijk, dat hij zich aldus op gevaarlijk terrein begeeft. De leer, dat het doel de middelen heiligt, wordt onvoorwaardelijk in de moraal verworpen en een beroep op haar toont de zwakheid van zijn betoog aan. Het spreekt van zelf, dat men, door deze leer in toepassing te brengen, vaak op zeer eenvoudige wijze zijn doel kan bereiken, maar zulks is, afgezien van het „heilige doel", met alle zedelijk verwerpelijke middelen het geval. Eene staatkunde, die van dit beginsel uitgaat, kan niet gezegd worden eene eigen zedewet te bezitten, maar is eenvoudig zedeloos. En hij maakt zijne zaak niet beter, door te willen bewijzen, dat de zedewet naarmate tijd en plaats veranderen, verschillenden inhoud heeft, dat zij zou zijn „une chose géographique". De staatsman heeft te doen met een bepaalden staat op een bepaald tijdstip en heeft zich niet te bekommeren om hetgeen in vroeger tijd of in andere werelddeelen geoorloofd mocht zijn. Op deze wijze zou het niet moeilijk vallen, voor elk voorkomend geval eene passende moraal te vinden. Men mag aannemen, dat

Treitschke het recht, dat hij hier voor den staatsman opeischt, het individu niet zou willen toekennen.

Uit het bovenstaande volgt, dat de staatkundige moraal, zooals Treitschke deze opvat, op een belangrijk lager peil staat dan de individueele moraal. Vandaar dat hij zich zooveel moeite geeft, om zijne uitspraken te rechtvaardigen en aan te toonen, dat eene andere moraal niet mogelijk is. De individueele moraal heeft zulk eene verdediging niet noodig, hare voorschriften spreken onmiddelijk tot het gemoed van den normaal denkenden mensch. „Nichts ist uns so verständlich und geläufig, wie dass der ewige Gott der gerechte Gott ist, und dass menschliche Gerechtigkeit den irdischen Widerschein der göttlichen darstellt. Darum wirkt die Anrufung der Gerechtigkeit feierlich und erhebend gleich dem Ton der Glocken in der Sonntagsfrühe. [1])" De staatkundige moraal van Treitschke werkt allerminst „feierlich und erhebend" op den lezer; zijne rechtvaardiging bestaat hoofdzakelijk hierin, dat hij wijst op het verheven doel, dat onder alle omstandigheden moet worden nagestreefd en verder, dat de belangen van andere menschelijke vereenigingen vaak nog minderwaardige middelen noodig maken. Zijne moraal steunt niet op de zedewet, maar op één voor hem zedelijken plicht, n. l. de grootheid van Duitschland.

De protestantsche hoogleeraar in de Theologie aan de universiteit te Kiel, Otto Baumgarten, die in Duitschland groot gezag bezit op het gebied van ons onderwerp, [2]) stelt zich ongeveer op hetzelfde standpunt als von Treitschke, maar spreekt zich nog scherper uit dan deze. Ook hij eischt voor de staatkunde een eigen moraal op, waarvan hij het karakter op gelijke wijze aangeeft: „Die Realpolitiker aber, die handelnd und schöpferisch am Bau des Staates tätig waren und sich hinterher Rechenschaft gaben über ihr Tun, sind einig darin, dass der Staat weder keine noch dieselbe Moral hat wie der Privatmann, sondern eine eigene Moral, nicht die der altruistischen Selbstopferung, sondern die der Selbstbehaup-

---

[1]) Schrörs: L. c. pag. 6.

[2]) „Kaum einer dürfte wie er zur Behandlung dieses Themas befähigt sein. Verbindet sich doch bei ihm ein leidenschaftliches, auch activ betätigtes Interesse für Politik mit einem äusserst reizsamen ethischen Feingefühl." Ernst Rolffs. Christliche Welt 1916. pag. 804.

tung."[1]) De bewijsvoering voor deze stelling is nauw verwant aan die van Treitschke. De hoogste zedelijke taak van den staat is de instandhouding zijner macht en hij beroept zich hierbij op de uitspraak van Carlyle, dat macht recht is en daaruit afgeleid: macht is zedelijkheid. Het is duidelijk, dat, wordt deze uitspraak als beginsel aangenomen, de staat bij elke uiting van zijne macht, zich beroepen kan op eene uitzonderingszedewet, terwijl reeds daarom, dat hij zijne macht doet gevoelen, al hetgeen hierdoor wordt verricht en teweeggebracht, aan de eischen der zedewet voldoet. Hetgeen aan de machtsinstandhouding of vermeerdering van den staat dienstig is, is niet slechts geoorloofd, maar zedelijk goed. "Wir behaupten, dass Macht..... ein sittliches Recht gibt, den Aktionsradius eines Volkes zu vergrössern....."[2])

Het zedelijke doel van het staatsbelang heiligt ieder middel.. De keuze van zulke middelen is voor den staatsman „die pflichtmässige Wahl". Treitschke verdedigt de geoorloofde, Baumgarten de plichtmatige toepassing van zedelijk minderwaardige middelen en hij gaat zoover, te beweren, dat de regel: „het doel heiligt de middelen", het grondbeginsel is der Goddelijke wereldregeering,[3]) als bewijs hiervoor aanvoerende het woord van Paulus: *συνέκλεισεν γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.*[4])

De staatsman als zoodanig mag zich bedienen van middelen, die de individueele moraal verbiedt en hij zal het vaak moeten doen. Het groote beginsel van Kant's ethiek, dat men personen nooit alleen als middel, maar steeds tevens als doel moet beschouwen en behandelen, geldt voor hem niet, ja, hij mag daarmede geene rekening houden, wijl zulks een storenden invloed zou hebben op de zuiverheid zijner berekeningen. „Wer zu all diesen Aufopferungen persönlicher, innerlicher Werte zu zart besaitet, zu fein organisiert ist, der lasse seine Hand vom politischen Gewerbe." „Es steckt darin auch die grösste Tugend des Politikers, Personen lediglich als Schachfiguren hin und her zu schieben auf dem Schachbrett der Staatsgeschäfte."

---

[1]) Politik und Moral Tübingen. 1916. pag. 115.
[2]) L. c. pag. 120.
[3]) L. c. pag. 127—139.
[4]) Ep. ad Rom. 11:32.

Het ambt van den staatsman maakt de innerlijke eenheid als zedelijk persoon tot een onbereikbaar ideaal. „Eine gewisse Grundsatzlosigkeit gehört unbedingt zur Ausübung der Politik." Wil men vasthouden aan zijne beginselen, dan kan men wel een partijleider zijn, maar nooit de leidsman van den staat. Baumgarten komt zelfs zoover, dat hij, de hoogleeraar in de Theologie, verklaart, dat de leugen een verschoonbaar middel kan zijn en dat de staatsman, die zich daarvan heeft bediend, volstrekt niet geminacht mag worden. „So wird denn auch ein jeder Staatsmann, dem alles und alles an der Entwicklung und Sicherung der Volkskraft gelegen ist, auch wenn er einmal oder öfters das Mittel der Lüge anwendet, als ein reeller und sittlich hochstehender zu achten sein. Wer, selbstlos und restlos dem Dienst hingegeben, an der Grösse seines Vaterlands arbeitet, wer sich verzehrt in solchem Dienst, der ist einfach ein sittlicher Charakter, ob man noch so viele sittliche Inkorrektheiten an ihm zu rügen weiss.."[1]) Na zulk eene uitspraak is men gerechtigd te vragen, waarin dan volgens Baumgarten de eigen moraal van den staat bestaat en welke de verschillen zijn tusschen zijne leer en de „moralfreie" theorie. Hij geeft hierop het antwoord, door te wijzen op het materieele element, dat de staatsman bij zijne overwegingen nimmer uit het oog mag verliezen. „So werden wir immer wieder zu der Einsicht gedrängt, dass das Handeln des Politikers einen ganz anderen sittlichen Massstab erfordert als das des Privatmannes, nämlich ein durch strengen Wirklichkeitssinn gestähltes Pflichtbewusstsein. Er muss ideologische Forderungen eines sittlichen Idealismus mit seinem Entweder—Oder als pflichtwidrig ablehnen."[2]) Es ist die Moralität der Politik, das Wirkliche gewissenhaft zu erfassen, um das Mögliche beherzt zu ergreifen, auf der Hut zu sein vor allen Ideologieen und Illusionen und innerhalb der Schranken des Erdenlebens kleine Schritte vorwärts zu machen. Das füllt auch ein hohes sittliches Leben aus."[3])

Hieruit volgt ook, dat het hoogste doel in de staatkunde een ander is dan in de moraal. Hier streeft men naar de bereiking van het goede en schoone, naar een innerlijk harmo

---

[1]) L. c. pag. 144
[2]) Ibidem. pag. 151.
[3]) Ibidem. pag. 152.

misch leven, zooals dit in de voorschriften van het christendom tot hoogste uiting komt, al is de voltooiing hiervan vaak niet zonder geestelijken strijd mogelijk; in de staatkunde komt men niet hooger dan het nut, dat door het handelen wordt bereikt en wel in overwegend materieele beteekenis. Baumgarten spreekt dit nadrukkelijk uit: „Das Charakteristische des politischen Ethos ist nun die stete Berücksichtigung des Staatszweckes, der Erhaltung, Sicherung, Stärkung der auf die Volkskräfte gegründeten Volksmacht. Es ist also das Zweckentsprechende, das Kluge, das im höheren Sinne Nützliche der höchste Massstab, nicht das Gute oder Schöne."[1])

Hij gevoelt zich toch niet bevredigd door deze oplossing, die den staatsman, wat betreft de hem ten dienste staande middelen, gelijk stelt met den misdadiger. Het is waar, dat, wil men de belangen van den staat naar behooren behartigen, ruimte van geweten een noodzadelijk vereischte is, wanneer men rekening houdt met de eenmaal bestaande toestanden. Maar de staat is ten slotte niet het hoogste goed van het menschdom. Hooger staan de ideeële goederen: „der Staat und die Nation ist der Güter Höchstes nicht" bekent hij aan het slot van zijn werk. Voor het staatsbelang mag ten slotte niet alles zwichten, zoodat men, ook van den staatsman, niet elk offer vergen mag, maar eene grens bestaat. „Wir müssen uns doch hüten, in unserem so wohlbegründeten Staatsgefühl nicht zu weit zu gehen und Nation und Staat zu einem Abgott zu machen, dem am Ende sich alles unterordnen muss."[2]) Hierin ligt het groote verschil tusschen Baumgarten eenerzijds en Machiavelli en Bernhardi aan de andere zijde, die den staat alles, ook de moraal, op offeren en die ook geene verbetering voor de toekomst in uitzicht stellen. Treitschke en Baumgarten achten zulks niet uitgesloten: ook voor de staatkundige moraal verwachten zij een opstijgen tot hooger peil, zoodat eenmaal alle verschil met de individueele moraal zal zijn weggevallen. De bespreking hiervan hoort evenwel thuis bij het volgende hoofdstuk.

Baumgarten beroept zich vaak op een, den lezer reeds bekenden schrijver, wiens onderzoek omtrent het zedelijk ka-

[1]) Ibidem. pag. 154.
[2]) Ibidem. pag. 173.

rakter der moderne staatkunde van veel beteekenis is voor het onderwerp, dat ons thans bezighoudt. Heinrich Scholz [1]) stelt de vraag, wat de oorzaak is, dat men den staatsman niet zulke hooge eischen kan stellen als aan het individu met betrekking tot de moraal. Een aantal psychologen, die onder Franschen invloed staan, tracht deze vraag te beantwoorden door verschil te maken tusschen de moraliteit van het individu en van de massa. Staatkundige moraal is moraal van de massa en de ervaring leert, dat deze veel lager staat dan de individueele, zoodat het verschil wordt teruggebracht tot een verschil tusschen minder en meer ontwikkelde moraal. Christensen ziet hierin de oplossing van de kwestie: „Politik und Ethik schliessen einander nicht aus; es scheint nur so, weil die individuelle Moral der Massenmoral um viele Jahrhunderte vorausgeeilt ist." [2])

Deze beschouwing bevat een kern van waarheid, daar er een zekere verhouding bestaat tusschen de staatkunde en de psychologie der menigte, wijl de eerste in verschillende gevallen met de volksstrooming heeft rekening te houden. Maar een grondig onderzoek moet uitgaan van de dieper liggende oorzaak. Men moet het wezen van den staat als grondslag nemen om het verschil van staatkunde en moraal vast te stellen. „Staatliche Handlungen..... stehen grundsätzlich unter wesentlich anderen Bedingungen als die Handlungen des Einzelmenschen. Man muss vom Wesen des Staates ausgehen, um diesen wichtigen Unterschied zu erkennen." [3]) Scholz ziet het wezen van den staat in zijne souvereine macht, welker hoogste taak is de zorg voor de welvaart der geheele natie, waarmede niet bedoeld wordt het passieve welzijn, maar de actiever welvaart in physieke en moreele beteekenis. En hetgeen tot bevordering van dit doel geschiedt, is in geen geval onzedelijk, al wil Scholz, die zich zeer voorzichtig uitdrukt, daarmede nog niet zeggen, dat deze handelingen onvoorwaardelijk met de moraal overeenstemmen, aldus het verschil tusschen staatkundige en individueele moraal in stand houdende. „In den angegebenen Grenzen ist das Handeln des Staates ein sittliches Handeln, mindestens ein nicht unsittliches

---

1) Politik und Massenmoral. Gotha. 1915.
2) Politik und Massenmoral. pag. 62.
3) Scholz. pag. 19.

Handeln. Denn sittlich im weitesten Sinne ist alles, was der Selbstbehauptung des Sittlichen dient, und die Sicherung eines sittlichen Gutes, wie es die Volkskraft unzweifelhaft ist, ist eine ebenso sittliche Tat wie die Entwicklung der Volkskraft als solche, deren sittlicher Tatcharakter über jeden Zweifel hinausliegt." [1])

Dit is reeds iets geheel anders dan de heiliging der middelen door het doel, die Baumgarten en Treitschke moeten te hulp roepen, om voor den staatsman een schijn van zedelijkheid te redden. Scholz daarentegen houdt hieraan vast, dat een zedelijk doel niet door onzedelijke middelen kan worden bevorderd; de staatkunde staat alleen daarom in eene andere verhouding tot de moraliteit dan het individu, wijl de staat nimmer afstand kan doen van de macht, die zijn wezen uitmaakt. „Die Politik ist keineswegs von der Moralität dispensiert, sie steht nur ganz anders zur Moralität als das Handeln des einzelnen. Dieses hat in dem grundsätzlichen Verzicht auf Gewalt wenigstens einen gewissen, obgleich ziemlich untergeordneten und peripherischen sittlichen Massstab. Die Politik kann ihre Moralität niemals durch prinzipiellen Verzicht auf Gewalt, sondern im Gegenteil nur unter Voraussetzung des prinzipiellen Willens zur Gewalt erweisen." [2])

In menig opzicht verschillend van Baumgarten en gedeeltelijk ter bestrijding van diens opvatting geschreven, is het werk van zijn ambtgenoot te Kiel, den hoogleeraar Erich Franz. [3]) Hij gaat uit van het beginsel, dat eene „dubbele moraal" onbestaanbaar is. Eenheid van wet is op staatkundig gebied evenzeer een vereischte als op godsdienstig terrein. „In der Tat, dieser dualistische Standpunkt einer „doppelten Moral", der zunächst so einfach und bestechend erscheint, ist ebenfalls völlig unhaltbar, u. zw. nicht minder als die extremen Lösungen Tolstois und Machiavels. Die Heteronomie und den Jesuitismus, den wir auf religiösem Gebiete ablehnen, können wir auf politischem Gebiete erst recht nicht annehmen." [4]) Indien de zedewet niet van kracht is op staatkundig gebied, dan ook niet in het persoonlijk leven. Het een staat

---

[1]) Ibidem. pag. 23.
[2]) Ibidem. pag. 27.
[3]) Politik und Moral. Göttingen. 1917.
[4]) L. c. pag. 23.

of valt met het andere. Kan de staat de zedewet, als niet voor hem geschreven, ter zijde laten, dan kan het individu, voor hetwelk de staat eene autoriteit is, het ook doen. Ook in dit opzicht zijn staat en onderdanen met een nauwen band verbonden. Gelijk het individu van den staat zijne wetten ontvangt, zoo ondergaat de staat den zedelijken invloed zijner leden. Worden den staat geene zedelijke eischen gesteld, dan maakt men de baan vrij voor alle handelingen, mits zij slechts het algemeene belang heeten te dienen. Franz verwerpt uitdrukkelijk de tegenstelling van staatkunde en moraal; een uitzonderingsrecht bestaat niet, wijl het leven van den staat van zedelijke krachten doortrokken en gedrenkt is. „Und ebenso ist die Ethik nicht nur Individualethik, sondern umfasst den Reichtum aller Lebensgebiete, unter ihnen auch der Staat. Nicht als ob es eine „Staatsmoral" gäbe mit einem ganz besonderen Inhalt, als ob gerade der Staatsmann von den sonst als gültig anerkannten Normen befreit wäre und für die Politik um ihrer ausserordentlichen Schwierigkeiten willen Ausnahmen gemacht werden könnten. Ausnahmen kennt die Ethik überhaupt nicht. Was gut und sittlich wertvoll ist, das gilt unter allen Umständen und trotz aller Hindernisse."[1]) Het feit, dat deze eisch in de practijk zoo vaak niet vervuld wordt, is voor de waarheid van den regel van geene beteekenis. Het strafrecht wordt dagelijks overtreden zonder daardoor iets van zijne kracht en waarde te verliezen. Juist door die overtredingen houdt het de herinnering aan zijn bestaan levendig. Het is de verdienste van Kant, dat hij in de ethiek de onvoorwaardelijk geldende kracht der moreele voorschriften heeft vastgesteld en aangetoond, dat men bij de moraal niet te doen heeft met antropologie maar met anthraponomie.

Tot zoover zijn tegen de uiteenzettingen van Franz geene bezwaren aan te voeren; hij stelt zich zuiver op het standpunt, dat de staat aan de zedewet is gebonden zonder te spreken van eene eigen moraal der staatkunde, zooals Treitschke en Baumgarten zulks doen. Des te meer bevreemdend is het, dat hij in het verdere deel van zijn geschrift dit beginsel laat varen en wel degelijk eene uitzonderingsmoraal voor den staatsman toelaatbaar acht, die op een heel wat lager peil

[1]) Ibidem. pap. 32.

staat dan de individueele. Deze afwijking is alleen te verklaren uit zijn wensch, de Duitsche staatkunde, vooral vóór en tijdens den oorlog van 1914 goed te keuren, aldus in de meening verkeerende, hiermede zijn vaderland een dienst te bewijzen. Niet de Duitsche staatkunde wordt aan de moraal getoetst en hare gebrekkigheid toegegeven, maar de zedewet wordt opgesteld in overeenstemming met hetgeen Duitsche staatslieden geoorloofd hebben geacht. Om deze frontverandering mogelijk te maken gaat ook hij uit van de verplichtingen, die den staat worden opgelegd door het feit, dat hij in wezen en diepsten grond georganiseerde macht is. „Unabhängigkeit, Macht, Entfaltungsmöglichkeit sind für ihn (d. h. den Staat) Fundament und Form; Aufbau und Inhalt aber sind geistige und sittliche Dinge. Töricht, wer jene Grundlage übersieht und die harten Notwendigkeiten, in die der Staat durch diese Bedürftigkeit und Gebundenheit verstrickt wird." [1] Hierdoor is de basis verkregen, waarop het gebouw eener eigen moraal kan worden opgetrokken. De staat is wel is waar theoretisch aan de zedewet gebonden, maar „die harten Notwendigkeiten" dwingen hem tot overtreding en waar overmacht recht geeft, is de staat niet schuldig, maar handelt hij overeenkomstig de voorschriften eener eigen zedewet. Het bezit van macht geeft ook verantwoordelijkheid: dit beginsel is de eenige rem, die Franz den staatsman aanlegt. „Die Grundlage des Staates nach aussen wie innen ist Macht und Zwang. Aber Macht schliesst Verantwortung ein; und je grösser die Macht, um so schwerer die Verantwortung. Der moderne Staat, der nach Hegel die objective Realisierung sittlicher Ideeën ist, zu dem das Volk aufschaut als zu seiner Autorität und seinem Erzieher, kann auch nach aussen hin nicht lediglich Raubtier sein." [2] Wij zijn dus wèl van standpunt veranderd: eerst een staat, die volledig de voorschriften der zedewet heeft op te volgen, wijl de moraal geene uitzonderingen kent en thans een staat, voor welken het voldoende wordt geacht, wanneer zijne staatslieden hem niet uitsluitend de rol van een roofdier laten spelen in het verkeer met andere staten! En daarvoor krijgen zij ook verlof, alle die middelen ter zijde te stellen, welke de moraal hun zou voor-

---

1) Ibidem. pag. 34.
2) Ibidem. pag. 39.

schrijven, indien zij de hoogste wetgeefster ware. „Der Staatsmann ist wahrlich nicht dazu da, im Interesse seines Landes die Tugend der Bescheidenheit und christlichen Nächsten liebe zu üben. Vielmehr muss er hineinwachsen in das grosse Leben seines Staates, sich von ihm mitreissen und über sich selbst hinausheben lassen. Er muss zunächst den freien gewaltigen Atem der Machtstrebungen in sich aufnehmen, damit in dem Wettkampf zwischen den grossen Staatsindividuen, zwischen denen nicht der Zustand des Rechts, sondern der Natur herrscht, sein eigner Staat nicht von vornherein den Kürzeren ziehe. Der Staatsmann muss auf alle Weise das Interesse seines Landes vertreten, das ist seine erste Pflicht und Schuldigkeit, dazu ist er da." „Würde ein Staatsmann die Enge kleinbürgerlicher Moralbegriffe mit sich bringen und z. B. fremden Staaten gegenüber sich nur auf Treu und Glauben verlassen, ohne sich die Garantie jederzeit erzwingen zu können, so würde er sein Handwerk nicht verstehen und durch persönliche Ehrenhaftigkeit ebensowenig entschuldigt sein wie ein unfähiger Schuster oder Schneider." [1]) De schrijver heeft zelf zeer goed gevoeld, dat hij aldus de dualistische moraal voorstaat, die hij eerst zoo beslist heeft afgewezen, en dat de lezers hem dit zullen verwijten. Dit verwijt wijst hij van zich door verschil te maken tusschen de gevallen, waarin de staat om zijn bestaan strijdt en die, waarin het slechts te doen is om veroveringen uit zucht naar gewin. In het eerste geval worden den staatsman geene grenzen getrokken, in het laatste is niets hem geoorloofd, wat de individueele moraal verbiedt. En met het verbreken van gesloten verdragen is het niet anders gesteld; ook die behoeven niet gehouden te worden, wanneer het geldt het bestaan van den staat. Het is duidelijk, dat bij deze armzalige verdediging Franz tegen beter weten in, de Duitsche staatkunde wil verdedigen en daardoor in een aantal niet op te lossen tegenstrijdigheden geraakt. Hij geeft ook eene verklaring, waarom het met de waarachtigheid in de diplomatie vaak zoo treurig gesteld is. Zulks komt, omdat men gewoon is in vredestijd de staten als in vrede met elkander levende, te beschouwen, terwijl inderdaad steeds een latente oorlogstoestand bestaat, die in den oorlog aan den dag treedt. De staten verkeeren

[1]) Ibidem, pag. 44.

dus steeds in een' fictieven toestand, zoodat de diplomaat zich heeft te houden aan de regelen, die in oorlogstijd kunnen geacht worden te gelden. „Und eben aus dieser Mittelstellung entspringt der Schein des im moralischen und jesuitischen Charakters des Diplomatengewerbes; die Formen müssen unter allen Umständen gewahrt werden, während die Tatsachen ihnen oft noch so grell widersprechen und jedenfalls beständig mit der Möglichkeit dieses Widersprechens gerechnet werden muss." [1])

Het is jammer, dat Franz zich door zijne vaderlandsliefde dermate heeft laten verblinden, dat hij zijn eigen beginsel, dat volkomen juist is, ontrouw is geworden. De thans door hem voor den staat erkende moraal staat ver beneden die, welke het individu tot richtsnoer dient.

De verontschuldiging, dat het oordeel vertroebeld is door de gebeurtenissen van den oorlog, geldt niet voor Gustav Rümelin, kanselier der universiteit te Tübingen, die op 6 November 1874 over het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, eene rede [2]) heeft gehouden, waarin hij een eigenaardig standpunt inneemt. Hij maakt een scherp onderscheid tusschen den staatsman en de door hem gevoerde staatkunde. Voor den eerstgenoemde eischt hij volledige onderwerping aan de zedewet, ja nog vollediger dan voor het individu. „Es kann überhaupt Niemand und auch keine Gattung *freier* menschlicher Handlungen geben, welche ausserhalb oder gar über dem Sittengesetz stünde..... Der Staatsmann kann nicht in zwei Menschen zerlegt werden, von denen der Nichtpolitiker ein Gewissen hätte, der Politiker aber nicht. Vielmehr ist sehr leicht das gerade Gegenteil nachzuweisen. Wir halten in allen Dingen den für stärker verpflichtet, der für Andere zu handeln hat, als der nur seine eigene Sache führt." [3]) Maar met het opstellen van dit beginsel is voor Rümelin nog niets beslist met betrekking tot de te voeren staatkunde. „Hiemit ist jedoch nur der Politiker unter das Sittengesetz gestellt, *nicht auch seine Politik*." De inhoud der individueele moraal kan niet op het staatsleven worden toegepast. Het gebod der naastenliefde, dat den grondslag dezer moraal vormt,

---

[1]) Ibidem. pag. 57.

[2]) Opgenomen in de „Reden und Aufsätze." Freiburg. 1875.

[3]) L. c. pag. 147. sq.

is voor den staat niet gegeven, wijl hij geene naasten in den hier bedoelden zin heeft. „Keines von allen den Banden, welche die Einzelnen unter einander umschliessen, verknüpft die Staaten unter sich." [1]) Wel is waar heeft ook de staat idealen te bewaren en na te streven, maar feitelijk verkeeren zij onderling in den natuurtoestand, het „bellum omnium contra omnes" van Hobbes, als reizigers, die elkaar in eene woestijn ontmoeten,, zonder eene hoogere, het recht handhavende macht boven zich. Voor de staten geldt een ander beginsel in de moraal dan voor de individuen: „Nicht auf Liebe Anderer, sondern auf die Selbstliebe, auf die Erhaltung und Entwicklung der eigenen Macht und Wohlfahrt sind sie (d. h. die Staaten) angewiesen, und wenn man hiefür den freilich wenig passenden Namen „Egoismus" gebrauchen will, nun, so ist Egoismus das Grundprincip aller Politik." [2]) En ook de verhouding van den staat tot het recht is eene geheel andere dan die van het individu tot het recht. Het is van meer beteekenis, dat het recht wordt gehandhaafd dan dat het individu schade lijdt en in deze beteekenis alleen geldt de uitspraak: fiat justitia, pereat mundus. Maar voor den staat is dit niet het geval: wel is waar is de staat onderworpen aan de rechtsidee, welke hij moet erkennen en hoog houden, maar het concrete op elk gewild tijdstip staat niet boven hem. De staatsman heeft het recht en den plicht om, in geval van nood, het recht ter zijde te stellen, hoezeer dit ook telkens te betreuren is. En zoo komt ook Rümelin er toe, te verklaren, dat de staat niet onvoorwaardelijk aan de gesloten verdragen is gebonden, „Eine unbedingte Pflicht des Staates, die von ihm eingegangenen oder anerkannten Verträge zu halten, lässt sich nicht behaupten." [3]) Wij zijn dus hier weder tot hetzelfde resultaat gekomen als bij de boven behandelde schrijvers, zij het langs een eenigszins anderen weg. Het eigenaardige bij Rümelin is, dat hij voor den staatsman ten opzichte van zijn eigen volk eene verhoogde zedelijke gebondenheid eischt, maar wat betreft de staatkunde opent hij geene nieuwe gezichtspunten: „Wohl steht die Politik, wie alles menschliche Handeln, unter der Herrschaft eines sittlichen Sollens, aber die

---

[1]) Ibidem. pag. 150.
[2]) Ibidem. pag. 150. sq.
[3]) Ibidem. pag. 155.

Moral, welche dem Einzelnen seine Tugenden und Pflichten vorzeichnet, ist für die Lenkung des Staatsganzen nicht zu gebrauchen. Diese Moral und die Politik gehen schon in der Wurzel auseinander."[1])

Het is niet te verwonderen, dat de Duitsche staatslieden, toen in 1914 een noodtoestand ontstond, onder den invloed van zulke voorlichtingen, het hun steeds gepredikte noodrecht in toepassing hebben gebracht en dat von Bethmann-Hollweg in den Rijksdag met vrijmoedigheid de schending der Belgische neutraliteit kon verdedigen. De Duitsche staatkundige moraal heeft na 1870 voortdurend gestaan onder het alles overheerschende voorbeeld der politiek van Bismarck; het door hem behaalde succes heeft blind gemaakt voor de ongeoorloofdheid der middelen, waardoor het is verkregen.

De christelijke zedeleer eischt eene algeheele gelijkstelling van de staatkundige met de individueele moraal. Viktor Cathrein S. J.[2]) ziet het verschil tusschen de verdragen, gesloten door den staat en die, welke tusschen de individuen zijn tot stand gekomen alleen hierin, dat de staten collectieve eenheden zijn en de individuen enkelvoudige. Hij eischt dan ook voor de eerste soort dezelfde verplichtende geldigheid als voor de laatste. „Die Staatsverträge haben verpflichtende Kraft, auch wenn sie einer Partei nachteilig sind und durch Furcht abgenötigt wurden, wofern diese Furcht nicht ungerecht verursacht war." De rechtsgrond van de bindende kracht dezer verdragen levert voor hem geene bezwaren op, in tegenstelling met verschillende schrijvers over staatsrecht, die van een ander, niet christelijk standpunt, uitgaan en die zich zelfs gedwongen zien, de rechtskracht dezer verdragen te ontkennen. „Uns kann die Begründung der Verbindlichkeit der Staatsverträge keine Schwierigkeit bieten. Diese Uebereinkünfte verpflichten wie alle andern Vereinbarungen, weil es eine Forderung der natürlichen Gerechtigkeit ist, dass man rechtmässig eingegangene Verträge halte. Das Gebot: Du sollst die Verträge heilig halten. (Pacta sunt servanda), gehört zu den einleuchtendsten Grundsätzen des Naturrechts und gilt für Staaten nicht minder als für Privatpersonen." De verplichtende kracht van

---

[1]) Ibidem. pag. 156.

[2]) Moralphilosophie. [5] II 729 sqq.

het recht leidt hij af uit den wil van God, zoodat ook de staatkundige moraal op dezen wil steunt.[1])

De Katholieke schrijver over theologie en moraalphilosophie Georg von Hertling geeft het standpunt der Katholieke staatsleer zeer duidelijk weer, waar hij zegt: „So ist also nicht die Politik als souverän der Moral gegenüber zu bezeichnen, sondern gerade umgekehrt die volle Herrschaft der Moralgesetze auf dem politischen Gebiet zu proklamieren, insofern keine Handlung, welche moralisch verwerflich ist, als politisch zulässig gelten darf."[2])

Onder de Protestantsche philosofen en theologen bestaat wel is waar eene richting, die de staatkundige moraal van anderen aard acht dan de individueele, maar ook voor hen staat het onomstootelijk vast, dat de staatkunde aan de zedewet gebonden is.

De Weensche hoogleeraar F. W. Foerster[3]) — die sterke Katholieke neigingen heeft, ofschoon hij nog Protestant is — begint met uitdrukkelijk vast te stellen, dat de grondslag voor de werkzaamheid van den staat moet zijn een zonder voorbehoud vasthouden door de staatslieden van de regelen der zedewet. Alleen dan kan eene opvoedende kracht uitgaan van de verschillende staatswerkzaamheden. „Für die pädagogische Wirkung des Staatsgedankens auf das egoistische Triebleben und Interessentum ist nichts wichtiger, als dass der Staat selber in all seinen Praktiken nach aussen und nach innen den sittlichen Mächten einen vorbildlichen Gehorsam erweist." De schrijvers over staatkunde, die den verantwoordelijken staatsman aansporen om, vrij van alle bedenkingen met betrekking tot de moraal, zijne besluiten te nemen, denken alleen aan het oogenblikkelijke succes, dat daardoor kan worden verkregen; aan de uitwerking, die zulk eene politiek op het volksgeweten moet hebben, wordt niet gedacht, hoewel toch dit laatste op den duur van oneindig meer beteekenis is, dan het terstond verkregen voordeel. Foerster zou hier nog hebben kunnen bijvoegen het nadeel, dat voor het eigen volk ontstaat uit den haat en de verachting van andere volken, daar het op

---

[1]) Ibidem I 572.

[2]) Staatslexikon der Görresgesellschaft IV.[3] pag. 206. Artikel „Politik."

[3]) Staatsbürgerliche Erziehung. Prinzipienfragen politischer Ethik und politischer Pädagogik. [2] pag. 77—81.

deze wijze behaalde eigen voordeel noodzakelijkerwijze ten koste van anderen verkregen moet zijn.

Wanneer wij een mensch, die ons in den weg staat, vermoorden, dan is dit ongetwijfeld eene zeer afdoende wijze om het beoogde doel te bereiken. Op dit standpunt blijven de bedoelde politici staan, zonder zich om de verdere gevolgen der daad te bekommeren, die toch niet zullen uitblijven: de lage hartstochten, die daardoor ook bij anderen worden wakker geroepen, de reactie die het feit heeft, vooral dan, wanneer — en dit komt in het verkeer der staten, althans schijnbaar en voor het oogenblik, vaak voor — de dader ongestraft blijft. Het wezen der zedewet bestaat juist daarin, dat eene behandeling niet wordt beoordeeld naar het oogenblikkelijke gevolg, dat zij heeft, maar naar de geheele werking, die zij oefent op de grondslagen van het maatschappelijk leven en zoo berust de zedelijke beoordeeling eener staatkundige daad op een grondig onderzoek naar de gevolgen, niet alleen voor het tegenwoordige, maar ook voor de toekomst.

Foerster beperkt deze eischen, die hij aan de handelingen van den staatsman stelt, niet alleen tot het verkeer der beschaafde staten onderling. Ook met betrekking tot onbeschaafde volken geldt hetzelfde. De woorden van Stanley in een open brief aan de „Times": „Um diese Menschen (= die Bewohner Afrika's) in der Zucht zu erhalten, um Afrika der Menschheit dienstbar zu machen, ist die moralische Ueberlegenheit das erste, was nötig ist, die Herrschaft zu gewinnen und zu erhalten", hebben zijne onverdeelde instemming. In welke verhouding de staat ook optreedt, de voorschriften der zedewet gaan boven alle andere overwegingen.

Naast dit beginsel erkent Foerster, gelijk boven reeds is aangegeven als algemeen kenmerk der Protestantsche schrijvers, dat de staatkundige moraal een ander uitgangspunt heeft dan de individueele. „(Das) Verlangen nach einem neuen Ausgangspunkte für die Deduktionen der politischen Ethik ist durchaus berechtigt. Die blosse moralisierende Uebertragung der Massstäbe der privaten Lebensführung auf die Staatsaktion wird bei dem praktischen Politiker niemals Autorität gewinnen. Man muss die realpolitische Bedeutung sittlicher Faktoren auch in der Sprache politischer Wir-

kungen auszudrücken wissen."[1]) Hij ontkent echter dat de staatkundige moraal op een lager peil zou staan dan de individueele: de navolgers van Machiavelli zien slechts de machtsverhoudingen tusschen de staten en vermeenen, dat het behoud van den staat onverbreekbaar samenhangt met de handhaving en vergrooting van zijn invloed naar buiten. Zij zien niet in dat „selbst diese äussere Dynamik des Staatswesens von der Festigkeit der inneren Bindungen zwischen Mensch und Mensch, von der Haltbarkeit der Verträge, von der Bändigung egozentrischer Leidenschaften abhängig ist, also von lauter sittlichen Kräften." En uitdrukkelijk verklaart hij: „diese sittlichen Kräfte aber dürfen nicht durch die offizielle Politik der Staatsgemeinschaft desavouirt werden." Foerster deelt niet mede, waarin het verschil tusschen de staatkundige en de individueele moraal bestaat; wel geeft hij toe, dat men terecht voor den staat eene eigen zedewet eischt, maar het vervolg van zijn betoog is louter een pleidooi voor de gebondenheid van den staat aan de zedewet, die voor allen geldt. Het is te betreuren, dat deze terecht zoo gevierde schrijver zijne meening op dit punt niet nader heeft uitgewerkt noch de middelen heeft aangewezen, waardoor in den feitelijk bestaanden toestand verbetering zou kunnen worden gebracht. Wel beveelt hij den staatsman aan, „aus der Not keine Tugend und keine politische Philosophie (zu) machen, sondern stets die politische Realität der sogenannten Imponderabilien vor Augen (zu) haben", maar verder dan deze theoretische raadgeving komt hij niet. De invloed van zijn vóór den oorlog — in 1913 — geschreven werk op de staatslieden, die „in der Not" beslissingen moesten nemen, kan dan ook niet groot zijn geweest.

Zeer duidelijk wordt heet Protestantsche standpunt weergegeven in eene verhandeling van Prof. W. Koppelmann te Münster: Heiliger Egoismus und Christliche Ethik [2]) Door Prof. Richter te Frankfurt a. M. was in Nr. 27 van den jaargang 1915 der „Christliche Welt" eene verdediging geleverd van de schending van Luxemburg en België door Duitschland in 1914 en hierin eene scherpe scheiding gemaakt tusschen de gedragslijn, die het individu en die de staat heeft te volgen. Het individu kan en moet hooge idealen nastreven

[1]) Staatsbürgerliche Erziehung. [2] pag. 78 sqq.

[2]) „Die christliche Welt" Jahrgang 1916 No. 10. pag. 184 sqq.

en daarvoor desgeeischt, zijn leven veil hebben. De staat kent geene geestelijke, alleen materieele idealen. Ter wille van een anderen staat kan hij zijne eigen onderdanen niet te gronde laten gaan. Dit zou ontrouw zijn aan het hoogste staatsdoel en, zegt Richter, „darin findet also die Vertragstreue der Staaten ihre Grenzen..... Wir Deutschen wissen das auch; wenn es um das Dasein selber, also um die letzten Zwecke des Staates geht, dürfen Verträge den Staat nicht binden. So haben wir Belgien und Luxemburg gegenüber gehandelt." [1]) Tegen deze beschouwingen teekent Koppelmann verzet aan en geeft daarbij aan, hoe dit vraagstuk uit christelijk-protestantsch oogpunt moet worden beschouwd.

De theorie, waarvan ook Richter een vertegenwoordiger is, heeft daarom zooveel ingang kunnen vinden, zelfs bij ernstige menschen, wijl zij een uitvloeisel is van eene veel algemeenere beschouwingswijze op het gebied der ethica, n. l. eener „relativistische Erfolgsethik", waarmede hij bedoelt eene ethica, die niet uitgaat van vaststaande, onveranderlijke beginselen zonder te vragen naar de gevolgen eener handeling, maar die rekening houdt met de resultaten en uitgaat van de overtuiging, dat hetgeen in waarheid succes oplevert, niet op verkeerden grondslag kan berusten. Een begeerd en van waarde geacht doel wordt aldus tot zedelijken maatstaf van het handelen. De wetenschappelijke vertegenwoordigers van deze zedeleer geven onomwonden toe, dat ook onwaarachtigheid en onbetrouwbaarheid in bepaalde gevallen toelaatbaar zijn. Men komt aldus tot eene gematigde erkenning van de moraal, dat het doel de middelen heiligt. De welvaart van het eigen volk, de vergrooting van zijne macht en de verbreiding zijner beschaving, dit alles zijn doeleinden, die mogen worden nagestreefd, ook met middelen, die het individu schuldig zouden doen staan. Zoo belandt men bij een „heilig" nationaal egoisme, dat zelfs den vorstenmoord te Sarajewo geoorloofd acht en de handelingen van den oorlog, ook al zijn deze in strijd met de vaststaande beginselen van het oorlogsrecht, verdedigt.

Koppelmann beschouwt deze theorie als een uitvloeisel eener meer algemeene, n. l. van het eudaemonisme, van Engeland uit over de geheele wereld verbreid. Oorspronkelijk

[1]) Ibidem. 1915. No. 27. pag. 541 sqq.

zich ten doel stellend het welzijn van de geheele menschheid, althans van een zoo groot mogelijk deel daarvan, te bevorderen, heeft het eudaemonisme zich in de practijk er veelal toe beperkt, zijn terrein van werkzaamheden te bepalen tot het eigen volk of den eigen staat, wijl dit eene grootheid is, die tot het gemoed van den mensch duidelijker spreekt dan het begrip der menschheid. De wijsgeerige vertegenwoordigers der eudaemonistische theorie nu spiegelen zichzelven voor, dat het „welbegrepen" eigenbelang ten gevolge zal hebben, dat men voldoende rekening houdt met de belangen van anderen. Thans is evenwel door den oorlog duidelijk geworden, hoezeer men zich zelf in deze bedrogen heeft. Zelfs de gedachte aan de nationale eer is in vele gevallen niet voldoende gebleken om de ergerlijkste schending van het recht tegen te houden. Wanneer eenmaal het nationale welzijn — hetgeen tenminste hiervoor wordt aangezien — de eenige leidende gedachte is bij het voeren der buitenlandsche staatkunde, dan komt men eindelijk zoo ver, dat zelfs het gevoel van schaamte verdwijnt en wordt de Engelsche spreekwijze als toppunt van waarheid beschouwd: „right or wrong, my country." En is eenmaal dit beginsel aanvaard, dan kan den staatsman, die het tot richtsnoer van zijne daden neemt, geen blaam treffen.

Intusschen, zoo ver is het nog niet gekomen, dat deze theorie algemeene instemming vindt. Integendeel, de „kategorische Imperativ", door Kant in de ethica ingevoerd, handhaaft nog thans zijne heerschappij, al is het niet overbodig, dat het feit van zijn bestaan nog weer krachtig in herinnering wordt gebracht, niet alleen voor het verkeer tusschen de individuen, maar ook voor dat der staten onderling. Want, dat een staat, zoolang dit in zijn eigen belang is, zich vriendschappelijk tegenover andere gedragen zal, is duidelijk; de moeilijkheid ontstaat eerst, wanneer bestaande verdragen met dit belang in strijd geraken. Bij de bespreking van dezen belangenstrijd staat Koppelmann — waarschijnlijk om de Duitsche oorlogsmaatregelen, in het bijzonder met betrekking tot België en Luxemburg, niet te verloochenen — op een minder zuiver standpunt. Hij eischt, dat men, alvorens verdragen te sluiten, zich ter dege rekenschap zal geven, dat men niet verplichtingen op zich neemt, die in de toekomst te bezwarend in de uitvoering zijn. Is dit evenwel geschied, dan heeft de

staat niet de verplichting zijn bestaan aan het houden van zulk een verdrag ten offer te brengen. „Man wird es von diesem Standpunkt, wenn auch nicht schön, so doch allenfalls verzeihlich finden, wenn ein Staat, in grosser unvorhergesehener Notlage sich über seine Vertragsverpflichtungen hinwegsetzt." Dit gelijkt veel op hetgeen door Bernhardi voor zeer natuurlijk werd verklaard en inderdaad geeft Koppelmann zijn beginsel hiermede prijs. Toch gaat hij niet zoover, dit ook openlijk te bekennen; in zijn hart is hij wel overtuigd, dat Duitschland onrecht gedaan heeft, maar dit openlijk uitspreken kan hij toch niet. De oorzaak, waarom een staat tot zulk eene schending der trouw soms moét overgaan, vindt hij hierin, dat men zich „in einer der sittlichen Besonnenheit widersprechenden" wijze voor te langen tijd, ja, zelfs voor „ceuwig" gebonden heeft. Heeft men nu verzuimd, de verdragen tijdig met onderling goedvinden te wijzigen, of heeft men van zijn mede-contractant zulk eene verandering niet kunnen verkrijgen, dan kan het gebeuren, dat men plotseling voor een noodtoestand wordt geplaatst, waaruit alleen verdragsbreuk een uitweg verschaft. Maar, zegt hij, dit alles heeft niets te maken met de „frivole Auffassung, dass man Treu und Glauben im Völkerleben im Gegensatz zum Privatleben gar nicht zu beobachten brauche." Een beoefenaar der ethica kan, op grond zijner theoretische beschouwingen reeds, geen aanhanger der „moralfreie" staatkunde zijn. Daar de ethica of zedeleer, zooals haar naam reeds aanduidt, de wetenschap is, die de grondslagen voor de menschelijke samenleving vaststelt, kan er geen twijfel bestaan, dat zij de neiging, om het nationale egoisme tot richtsnoer te maken bij de beantwoording der vraag, of de tusschen staten gesloten verdragen al dan niet gehouden moeten worden, als onzedelijk moet brandmerken. „Dementsprechend wird von einer ihre Aufgaben klar im Auge behaltenden wissenschaftlichen Ethik die Treue auf dem Gebiet der äusseren Politik nicht als eine mit Realpolitik unvereinbare romantische Idee belächelt oder als ein undurchführbares Ideal bei Seite geschoben werden dürfen, sondern als ein unerlässliches Postulat anzuerkennen sein." Het is jammer, dat Koppelmann zelf in zijne boven aangehaalde uitspraak zijne eigen bewering niet als „unerlässliches Postulat" heeft

erkend en gehandhaafd. Ten slotte erkent hij het aangegeven standpunt der ethica als een eisch der christelijke zedeleer. Scherper dan eenige andere godsdienst of zedeleer legt het christendom den nadruk op de ideeële gemeenschap der menschheid. En de naastenliefde, de grondslag van het christendom, is eigenlijk niets anders dan de neiging tot de gemeenschap der menschen in de hoogste beteekenis van het woord. Hij stelt den christenen den plicht voor oogen, om krachtiger dan zulks tot nog toe is geschied, den strijd aan te binden tegen de verderfelijke leer van het „heilige nationale egoisme", die thans bij de Europeesche volken nog grooten invloed oefent, ten einde te komen „zu einer gesunderen, der christlichen Ethik angemessenen Auffassung von den Beziehungen der Völker zu einander." Ten slotte waarschuwt hij tegen den invloed van Nietzsche, die vooral in Duitschland nog groot is, en welke voert tot eene machtspolitiek, die, eenmaal in toepassing gebracht, den staat ten slotte vrij maakt van de zedewet.

De bespreking dezer verschillende schrijvers, welker aantal nog belangrijk vermeerderd zou kunnen worden, moge voldoende hebben aangetoond, dat tegenover de leer, die de staatkundige moraal verschillend acht te zijn van de individueele, te allen tijde stemmen zijn opgegaan die, hoewel meestal niet gehoord door de staatslieden, die leiding hadden te geven in een bepaald tijdperk, toch het goed recht der zedewet, ook in den politiek, hebben verdedigd.

Op grond der in de beide eerste hoofdstukken gehoorde meeningen zal thans getracht worden de verhouding te bepalen tusschen staatkundige en individueele moraal.

Die Politik erkennt wie das Recht nicht ein Sein, sondern ein Seinsollendes.
Jellinek. Allg meine Staatslehre.

HOOFDSTUK III.

VERHOUDING VAN STAATKUNDIGE EN INDIVIDUEELE MORAAL.

Nadat in de beide vorige hoofdstukken eene uiteenzetting is gegeven van de beide theorieën, die bij de beoefening der staatkunde worden aanbevolen door de verschillende schrijvers en in zuiveren of gemengden vorm in toepassing worden gebracht, moet thans de verhouding onderzocht worden, die er bestaat tusschen de staatkundige en de individueele moraal en de vraag worden beantwoord, in hoeverre tusschen deze beide een verschil kan worden aangenomen.

Het antwoord op deze vragen heeft men steeds zeer moeilijk gevonden. De reeds vroeger aangehaalde Duitsche wijsgeer Garve begint reeds in den aanvang zijner „Abhandlung über die Verbindung der Moral mit der Politik" met de bekentenis, dat het geven eener beslissing in deze zijne krachten te boven gaat. „Eine genugtuende Antwort dieser Frage geht über meinen Horizont." Aan den eenen kant mag hij, als philosoof, geen afbreuk doen aan het beginsel, dat gerechtigheid en deugd te allen tijde en onder alle omstandigheden moeten gelden, terwijl hij aan den anderen kant toegeeft, dat er in de practijk van het leven gevallen zijn, die de toepassing van den regel: „impossibilium nulla est obligatio" noodzakelijk kunnen maken. Zijn geheele werk lijdt hierdoor aan eene halfslachtigheid, waardoor het — hoe belangwekkend overigens zijne uiteenzettingen in menig opzicht ook mogen zijn — een onbevredigenden indruk maakt, waar juist de gewichtigste vragen onbeantwoord blijven.

Dezelfde moeilijkheden, die Garve voelde, voelen ook nog vele hedendaagsche schrijvers. Men is geneigd in theorie toe te geven, dat de staatslieden aan de eischen van recht en zedelijkheid b e h o o r e n te voldoen, zonder daarmee nog te willen erkennen dat zij zich in de praktijk naar die beginselen k u n n e n gedragen. Gelijk men, onder algemeene instemming, regelen heeft opgesteld voor de oorlogsvoering te land en ter zee, welke uitgaan van het beginsel, dat ook in oorlogstijd de wetten, die voor het verkeer tusschen staten en volken in vredestijd gelden, zooveel maar eenigszins mogelijk is, moe-

ten in acht worden genomen, en toch, nadat de oorlog was verklaard, zich in een overgroot aantal gevallen niet heeft gehouden aan het op de plechtige conferentiën overeengekomene, aldus het woord van Bismarck: „das Kriegsrecht ist ein Recht des Friedens, im Kriege hört es auf", tot werkelijkheid makende, evenzoo ontslaat men de staatslieden van de hun theoretisch opgelegde verplichting, om zich aan de theorie te houden. In den oorlog verdedigt men deze afwijking met het begrip „oorlogsnoodzaak", in de staatkunde verontschuldigt men dit verschillend gedrag met het overeenkomstig begrip der „noodzakelijkheid in het belang van den staat." Dit begrip is ook de grondtoon van Bernhardi's werk; het zou wel goed zijn, wanneer de staatsman anders kon handelen, dan hij meent te moeten aanbevelen, maar het belang van Duitschland in de eenmaal bestaande omstandigheden, waar dit rijk, volgens hem, geene schuld heeft, dwingen hem tot zijne voorschriften. Ook hier geldt het woord van Ovidius: Video meliora proboque, deteriora sequor.[1])

Wanneer Machiavelli beweert, dat een staatsman, die succes wil hebben op zijne bemoeiingen, niet moet schromen om middelen te gebruiken, die den toets der zedelijkheid niet kunnen doorstaan, dan geeft hij uitdrukking aan eene overtuiging, die ook thans nog door velen wordt gedeeld. Men ontkent niet, dat ook de staatkunde rechtvaardigheid, trouw aan gesloten overeenkomsten, edelmoedigheid, nuttige eigenschappen kunnen blijken te zijn, maar is daarnaast evenzeer van meening, dat de moraal ook vaak eene ernstige belemmering voor het welslagen eener politieke onderneming kan zijn. Leugen, bedrog, schending der verdragen en verkregen rechten van tegenstanders zijn voor den staatsman vaak de meest geschikte middelen om zijn doel te bereiken of om een dreigend onheil af te weren. „Der vom Erfolge berauschte Politiker des Augenblicks pflegt jeden sittlichen Massstab zum Kehriicht zu werfen und für Recht, ja für rühmenswert zu halten, was der Erfolg kausal begründet hat", zegt Staudinger,[2])

---

[1]) Metam VII, 20 sq. Eveneens de uitspraak van Ovidius' grooten tijdgenoot: *οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὔ.* Ep. ad Rom. C. VII, 18.

[2]) Ethik und Politik. pag. 90.

die evenwel dezen feitelijken toestand niet wil verdedigen en dan ook laat volgen: „Der ernste Ethiker hat hierzu kein Recht. Ihm ist solche Beurteilung eine Vermengung zweier verschiedener Gesichtspunkte. Er sucht ja ebenfalls kausal bezw. psychologisch zu begreifen, was geschieht und geschehen ist. Aber begreifen heisst, wie wir früher sagten, wohl verzeihen, aber nicht billigen, was Unrecht ist."

De schending der zedewet is, van dit standpunt beschouwd, evenzeer eene noodzakelijkheid als de schending der krijgsgebruiken, oorlogsnoodzaak is, en wordt den staatsman als een soort van recht toegekend. Van zuiver eudaemonistisch-utilistisch standpunt zou men het volgende kunnen opmerken. In verschillend opzicht is de positie van den staatsman, die zich niet aan de voorschriften der zedewet stoort, gemakkelijker dan die van hem, die zulks wèl doet, want hem staan krachtig werkende middelen ten dienste, waarvan de laatste geen gebruik mag maken. Men kan ook niet ontkennen, dat door zoodanige middelen in de geschiedenis groote resultaten bereikt zijn, die anders zeer waarschijnlijk achterwege zouden zijn gebleven. Meer in het bijzonder waar het te doen was om uitbreiding der macht, hebben ongeoorloofde middelen eene groote rol gespeeld, zoodat men kan zeggen, dat geen enkel groot rijk zonder gebruikmaking hiervan is tot stand gekomen.

De Duitsche eenheid is door Bismarck gegrondvest door drie oorlogen, alleen om dit doel te bereiken begonnen, terwijl hij, om Frankrijk tot eene oorlogsverklaring te brengen, en daardoor zelf in eene betere positie tegenover zijn volk te komen, niet opgezien heeft tegen de vervalsching van het Emser telegram.

Lodewijk XIV heeft Frankrijks grondgebied uitgebreid door op het, voor hem, gunstigste oogenblik het recht van den sterkste toe te passen en deelen van naburige landen in bezit te nemen, terwijl Engeland's koloniale macht door middelen is tot stand gekomen, die, in het werk gesteld zoowel tegen de Europeesche staten als tegen de inboorlingen der begeerde landstreken, het de vermaardheid hebben bezorgd van te zijn de „moralfreie" natie κατ' ἐξοχήν.

Het streven naar macht en naar gebiedsvergrooting heeft deze staatkunde aangemoedigd en de theorie, die als het wezen van den staat de macht beschouwt, heeft het meeste

er toe bijgedragen, om de zedewet als niet verbindend voor de staatkunde te verklaren. Door de gunstige resultaten mogen de ongunstige niet vergeten worden, die op den duur in groote mate aan het licht komen. Het is duidelijk, dat deze staatkunde voor de menschheid ols geheel niet voordeelig is. De uitbreiding van den eenen staat heeft plaats op kosten van andere en tegenover de machtsvergrooting van den overwinnaar staat de vernedering en verzwakking van den overwonnene.

Maar zelfs van het standpunt van den overwinnaar beschouwd, bestaan er groote nadeelen, daar zulk eene machtspolitiek geen duurzamen grondslag levert voor eene gezonde ontwikkeling van den staat. De landstreken, door Lodewijk XIV onrechtmatig aan Frankrijk toegevoegd, zijn gedeeltelijk op dezelfde wijze weer verloren gegaan, evenals de veroveringen van Napoleon I en hebben vaak meer na — dan voordeel opgeleverd. Een aanzienlijk deel der Engelsche koloniën is voor het moederland weder verloren gegaan en de Ierssche moeilijkheden, die in de laatste jaren zijn ontstaan en de Engelsche staatslieden zooveel hoofdbreken kosten, zijn het gevolg eener onrechtvaardige staatkunde van reeds eeuwen geleden.

Dezelfde middelen, waardoor de macht van een staat is gegrondvest of ontwikkeld, dienen, blijkens de geschiedenis, ook weer om haar te vernietigen, al kan het vaak lang duren, vóórdat het recht in deze zijn loop volbracht heeft. Zulks is mede een gevolg hiervan, dat de overwinnende staat zich gewoonlijk veel moeite geeft, om zijne nieuwe onderdanen door eene tegemoetkomende behandeling te winnen en hen in eene betere economische positie te brengen. Zoo heeft Engeland Transvaal in ruim tien jaren van vijanden tot bondgenooten gemaakt, terwijl de Duitschers het vóór 1870 door Frankrijk vrijwel veronachtzaamde Elzas-Lotharingen zóó krachtig hebben ontwikkeld, dat de bewoners wèl in menig opzicht betreurden geene Franschen meer te zijn en zich moeilijk kon den aanpassen aan de Duitsche wijze van optreden, maar, niettegenstaande dat, toch niet meer naar den vorigen toestand terugwilden, al tracht Frankrijk thans dit feit door kunstmatige propaganda te verbloemen. Op deze wijze wordt het gepleegde onrecht vaak verzacht en gedeeltelijk te niet gedaan. Werd de leer van Machiavelli onbeperkt in toepassing gebracht, dan

zouden de ernstige gevolgen nog op eene geheel andere wijze aan het licht komen.

Wanneer men de uitwerking der machtspolitiek op den beschavingstoestand van den staat aan een onderzoek onderwerpt, dan zijn ook hier de gevolgen niet onverdeeld ongunstig. Naarmate de staatkundige macht van den staat toeneemt, ontwikkelen zich gewoonlijk de economische toestanden krachtiger, zooals wij zulks in Duitschland na 1870 zeer duidelijk hebben kunnen waarnemen. Toch staan hier tegenover de voordeelen ook groote gevaren, zooals Duitschland eveneens heeft ondervonden, daar de diepste oorzaak van den oorlog van 1914 gelegen is juist in die krachtige ontwikkeling van Duitschland, waardoor het dreigde de andere staten van de wereldmarkt te verdringen en gelijk door Bernhardi is voorzien en onomwonden uitgesproken.[1])

Intusschen zijn deze gevaren gelijk, onverschillig door welke middelen de macht verkregen is, zooals ook blijkt uit het boven aangehaalde voorbeeld, waar het beginsel van Duitschlands grootheid na 1870 wel onrechtmatig was, maar de daarop gevolgde economische ontwikkeling door wettige middelen is verkregen, zoodat men hieruit geen bijzonder verwijt kan maken aan het resultaat der „moralfreie" staatkunde. Het immoreele ligt dan ook niet in het resultaat, maar in de middelen, waardoor het verkregen is en deze kunnen niet anders dan ongunstig op de ontwikkeling van den staat werken. De terzijde stelling der zedewet in het staatkundige leven doet ook het gezag dier wet in het particuliere leven verminderen, de nieterkenning van bestaande rechten door den staat ondermijnt ook het rechtsbeginsel in het verkeer der individuen onderling en daarmede ook de vaste grondslagen waarop het staatsgebouw rust. Zoo verliest de staat aan innerlijke hechtheid, wat hij aan uiterlijke macht wint.

Op de internationale verhoudingen oefent de „moralfreie" staatkunde een niet minder verderfelijken invloed. Een staat, die zijn woord gebroken heeft, verdragen geschonden en het recht met voeten getreden, verliest het vertrouwen en raakt een aanzienlijk deel van zijn moreelen en staatkundigen invloed kwijt. De schending van het Belgische grondgebied in

[1]) Deutschland und der nächste Krieg. Kap. 5. Weltmacht oder Niedergang

1914 heeft daarom zooveel schade aan Duitschland's gezag gedaan, wijl de rijkskanselier in den Rijksdag zich niet ontzien heeft, deze gewelddaad openlijk goed te keuren, terwijl er Duitsche schrijvers gevonden worden, die zoowel het een als het ander volkomen juist achten en met instemming vermelden. Zoo verklaart de Duitsche hoogleeraar Erich Franz[1]) onomwonden: „Steht nun für ein Volk seine Existenz auf dem Spiel, wie es für uns zu Beginn des Weltkrieges der Fall war, als wir plötzlich einem Vernichtungswillen und einer Verschwörung ohne Gleichen gegenüberstanden, — in solchem Falle soll ein Volk sich gutwillig erdrosseln lassen, um das Formelle der positiven Verträge nicht zu verletzen und einen „Fetzen Papier" heilig zu halten?", terwijl het gedrag van den rijkskanselier geen blaam, maar lof verdient: „Wir dürfen hier auch wohl (er is sprake van den grooten invloed, dien een zedelijk hoogstaand staatsman oefent), wenngleich die Dinge der Gegenwart noch viel umstritten sind, auf das Beispiel des Reichskanzlers von Bethmann-Hollweg verweisen, dessen sittlicher Gesamtcharakter in dieser Zeit auf alle Fälle ein politischer Faktor von hoher Bedeutung gewesen ist." Erich Franz stelt hierbij, ter verdediging van zijne zaak, den toestand verkeerd voor. Niemand in Duitschland, die ook slechts eenigszins bekend was met de politieke toestanden vóór 1914, verkeerde in de meening, dat Duitschland niet door vijanden omringd was, die van een „Vernichtungswille" vervuld waren, zoodat de uitzonderingstoestand, dien hij door het woord „plötzlich" wil aangeven, niet bestond, terwijl bovendien de schending van Luxemburg en België heel wat verder ging dan het formeele gedeelte van het neutraliteitsverdrag aan te tasten. Hij bedient zich dan ook van eene onjuiste praemisse om zijne onware conclusie te kunnen trekken. Zoolang de Duitsche politiek op zulk eene wijze wordt verdedigd, zal zij nimmer haar gezag terugkrijgen en blijft Duitschland verstoken van de „Staatenwürde", die Jerusalem ook voor dit rijk opeischt. Wanneer een staat zich aan dergelijke vergrijpen heeft schuldig gemaakt, dan kan hij, indien gemeenschappelijke belangen aanwezig zijn, nog wel bondgenooten vinden, maar deze zullen steeds bijzonder op hunne hoede zijn, dat hun

[1]) Politik und Moral. Ueber die Grundlagen politischer Ethik. Göttingen 1917. pag. 50 en 46.

niet eene dergelijke behandeling wedervaart.[1]) Daarbij komt dan de haat der overweldigden, der overwonnenen, of onderdrukten en hun verlangen naar wraak en terugverkrijging van het verlorene. Dit heeft Bismarck begrepen, toen hij in 1866 aan Oostenrijk, na de overwinning, geene eischen van eenige beteekenis wilde stellen, ja zelfs den intocht der Pruisische troepen in Weenen verbood, wijl hij voorzag, binnen enkele jaren de hulp, althans de onzijdigheid van Oostenrijk noodig te zullen hebben en daarom geene gevoelens van haat wilde opwekken. Dit juiste inzicht heeft hem in 1871 ontbroken, toen hij heeft toegestaan, dat Elzas-Lotharingen van Frankrijk geeischt werd en daardoor de revanche-gedachte wakker riep, die mede eene der oorzaken van den oorlog in 1914 is geworden, terwijl het toen met geweld verkregene, thans weer door geweld gedwongen, zal worden teruggegeven. Gepleegd onrecht kan op deze wijze voor langen tijd een doorn in het vleesch van den staat worden. En waartoe zou men komen, wanneer eens alle zedelijke overwegingen wegvielen en de leer van Machiavelli zonder beperking in toepassing werd gebracht? Koppelmann geeft hierop het antwoord in zijn reeds boven besproken geschrift:[2]) „Es ist ein furchtbares Zukunftsbild, wenn man sich ausmalt, dass der „heilige Egoismus" zum alleinbestimmenden Faktor der europäischen Politik werden könnte..... Dann würde jeder Friede nur ein Waffenstillstand sein, geschlossen in der Absicht, ihn bei nächster günstiger Gelegenheit zu brechen. Dann würden weder die Besiegten vor der Willkür der Sieger, noch diese vor den Ränken der Besiegten auch nur einen Augenblick sicher sein. Und wäre die Uebermacht der Sieger so gross, dass die Furcht offene Angriffe verhinderte, dann würde der Hass den Verkehr der Völker vergiften und gegebenenfalls durch heimtücki-

[1]) Hetgeen boven omtrent Duitschland is gezegd, beteekent niet, dat dit land het eenige is, dat zich aan schending der goede trouw in den jongsten oorlog heeft schuldig gemaakt. Het gedrag van Italië, dat om eigen voordeel de wapenen tegen zijne eigen bondgenooten heeft opgevat, is noch schandelijker, niettegenstaande de redeneeringen, waarmede zijne ministers en volksleiders als d'Annunzio, dit hebben trachten goed te praten. In de toekomst zal Italië de straf voor zijne ongerechtigheid ook niet ontgaan . . . θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Roemenië heeft de waarheid van dit woord reeds ondervonden.

[2]) Heiliger Egoismus und christliche Ethik. Christliche Welt. Jahrgang 1916. Nr. 10. pag. 185.

sche Attentate und dergleichen zu erreichen suchen, was mit Gewalt nicht zu haben ist."

De tegenwoordige tijd is een sprekend bewijs voor deze beweringen. Er zijn wel is waar zedelijke krachten in de staatkunde werkzaam, maar zij zijn niet voldoende krachtig om het staatsegoisme duurzaam te overwinnen. Na 1870 heeft eerst, als gevolg van dien toestand, een wedstrijd plaats gehad in militaire toerustingen, die voor sommige landen, zooals Frankrijk en Duitschland, bijna ondragelijk was geworden, daarna het uitbreken van den wereldoorlog en ten slotte de vredesconferentie, waarbij ieder, soms onder het uiten van dreigementen, voor zichzelf zoo veel mogelijk tracht te verkrijgen zonder rekening te houden met recht en billijkheid of de belangen van anderen. Het feit alleen, dat de overwonnen staten, omdat zij ten slotte de zwaksten zijn gebleken, niet op voet van gelijkheid met de andere worden behandeld, levert het bewijs, dat de beginselen der zedewet nog niet worden aanvaard.

Beschouwen wij nu de kwestie van een niet-utilistisch, maar principieel ethisch standpunt, dan moet daarbij het volgende op den voorgrond gesteld worden.

Wie wil betoogen, dat de staatsman in de buitenlandsche politiek geen enkele daad mag verrichten, die hij niet voor zijn geweten als in overeenstemming met de eischen van recht en zedelijkheid kan verdedigen, — kan zich daarbij niet wenden tot iemand, die niet in de menschheid gelooft, die niet de menschelijke geschiedenis als eene zaak van den hoogsten ernst beschouwt, die in het heele samenleven van menschen op aarde niets anders ziet dan eene wezenlooze vertooning of eene dolle komedie, en dientengevolge cynisch een „sich ausleben" der individuen en individu-groepen en een brutaal genieten als het eenig denkbare richtsnoer voor het handelen wil laten gelden, m. a. w. hij kan zich niet richten tot iemand, die recht en zedelijkheid niet erkent. Maar ook diegenen, die deze begrippen wel als geldig erkennen, hebben vaak niet duidelijk gemaakt wat daaraan ten grondslag ligt. Wie over recht en zedelijkheid redeneert, heeft het over een menschelijk *willen*. Voor alle vruchtbare discussie is het derhalve noodig, op den voorgrond te stellen, dat men de diepste problemen van dit willen niet stellen en behandelen kan met

natuur-begrippen, n. l. begrippen, die vaststellen de causale relaties in het feitelijk-bestaande, in het door „ervaring" (waarneming van het gegevene) bekende. Als wij hier spreken van „natuur" bedoelen wij niet in de eerste plaats de stoffelijke natuur, maar vooral de menschelijke natuur. Uit die kennis van 's menschen wezen, die wij verkrijgen door uiterlijke en innerlijke waarneming en causale verklaring (al het physiologische, en verder het vermogen om doeleinden te stellen, voor die doeleinden door het denken middelen te ontdekken, het empirisch begeeren en streven naar oogenblikkelijke lust of duurzame bevrediging en geluk, enz) zijn de strenge begrippen recht en zedelijkheid niet af te leiden. Empirisch constateeren wij niets dan eene woest dooreen golvende massa van doel-stellingen in individuen, families, corporaties, klassen, standen en staten. Hoe zou uit dit „feitelijk voorhandene" een criterium ter beoordeeling van dit voorhandene kunnen gewonnen worden?

Het is van het hoogste gewicht, in te zien, wat in het begrip „menschelijk willen" ligt, en dat dit willen een eigen wetmatigheid heeft, eene andere dan die der „natuur", — eene wetmatigheid, die afzonderlijk moet overwogen en vastgesteld worden.

Willen in strengen zin is niet = streven naar zelfhandhaving en begeeren van lust, bevrediging, geluk, maar = zedelijk streven, d. i. streven, dat in zich heeft: eenheid en samenhang, onveranderlijkheid van richting, consequentie, volle bewustzijns-continuiteit. Wie de eischen van deze zedelijkheid van willen ten volle doordacht heeft, moet het even onzinnig vinden, dat eene of andere menschelijke persoonlijkheid (laat staan: een staatsman) eene handeling zou kunnen verrichten, waarvan hij weet, dat zij niet ligt in de richting der zedelijke eenheid, dat zij, voor zoover het van haar afhangt, de hoogste eenheid van doel-stellingen (de volkomen gemeenschap van zelfstandige personen) vernietigt, — als hij het onzinnig zou vinden, dat eene gewezen wiskundige stelling of natuurwet uitzonderingen zou toelaten.

Hoe is het dan te verklaren dat het vraagstuk van de verhouding van staatkunde en moraal ook aan degenen, die de geldigheid van de strenge begrippen „recht" en „zedelijkheid" in het algemeen erkennen, nog zoo groote moeilijkheden

oplevert? Naar onze meening komt dit daardoor, dat men 1° niet in het oog houdt wat (bij allen diepsten samenhang) recht en zedelijkheid van elkaar onderscheidt en 2° onder den indruk is van de bijna bovenmenschelijke eischen, die aan den staatsman in de buitenlandsche staatkunde worden gesteld, van zijne buitengewone verantwoordelijkheid en de uiterst gecompliceerde omstandigheden, ten aanzien waarvan hij beslissingen heeft te nemen.

Wat het eerste punt betreft, hier hebben naar onze overtuiging voor het bereiken van een zuiver inzicht Plato en Kant, en na hen, vooral Natorp, Herrmann en Stammler, ons den rechten weg gewezen. Wij kunnen van hunne gedachten hier slechts de hoofdlijnen aangeven.

Stammler vangt zijne beschouwing over „het willen" aan met het maken van een streng onderscheid tusschen het gebied der waarnemingen en dat der doelen, het verschil, dat boven op pag 111 is aangegeven. „Neben dem Reiche der Wahrnehmungen besteht das Reich der Zwecke. Ein jedes von ihnen bedeutet ein in sich abgeschlossenes Gebiet unserer Gedankenwelt, dessen Abschliessung nach einer unbedingt einheitlichen Art sich vollzieht, in der wir den Inhalt unserer Gedanken ordnen." [1])

Hoe ontwikkelt zich nu in den individueelen mensch het willen? Het antwoord op deze vraag zullen wij geven aan de hand van Herrmann's Ethik.[2]) Het voorwerp, dat het willende bewustzijn zich voorstelt, is niet werkelijk, maar moet werkelijk worden door de kracht van het bewustzijn. Zulk een voorwerp noemt men doel. Wanneer men nu echter zich een doel voor zijn willen stelt, worden gevoelseischen, die naar andere mogelijkheden van het willen heenwijzen, teruggedrongen. Wanneer wij weten, wat wij willen, laten wij ons niet door nieuwe motieven in eene andere richting dringen. Deze heerschappij van ons op een doel gericht bewustzijn over ons gevoel, noemen wij zelfbeheersching. Het spreekt van zelf, dat de overwonnen motieven niet verdwenen zijn, maar invloed blijven oefenen, ja zelfs in bepaalde gevallen de bovenhand kunnen krijgen. In dat geval worden zij een nieuw

---

[1]) Theorie der Rechtswissenschaft. Halle 1911. A. Das Wollen. 4. Der Begriff des Wollens. pag. 49.

[2]) Ethik: Tübingen. 1913. 5e Auflage. Erster Teil §§ 5, 6. pag. 19 sqq.

doel voor het willen. De zelfbeheersching is daarom zóó moeilijk, wijl steeds zulke neigingen, die uit onzen oogenblikkelijken toestand ontstaan, moeten overwonnen worden, wanneer zij machtiger dreigen te worden dan alles anders.

Toch geeft deze inspanning een geluk, dat door niets anders kan overtroffen worden. Naarmate toch de zelfbeheersching ons meer duidelijk maakt wat wij niet willen nalaten, des te meer worden wij ons zelf bewust en ontstaat een innerlijk leven. „Der Mensch findet sich selbst, indem er in der Hingabe an einen Zweck bestimmte Gefühle und Triebe von der Willensbestimmung ausschliesst."

Wanneer nu echter iemand toont op verschillende tijdstippen geheel verschillende doelen te hebben, zal niemand zeggen, dat zulk een mensch een zelfstandig innerlijk leven heeft. Daartoe is noodig, dat zijne doelen niet alleen maar op ieder gewild oogenblik gericht zijn op zijne zelfinstandhouding, maar zij moeten kunnen begrepen worden als de uiting van eene constante levensrichting. „Unser Wollen muss nicht nur in einem Moment, sondern in der Reihenfolge der Lebensmomente einheitlich sein, wenn wir darin uns selbst behaupten sollen." „Wir müssen uns einer Richtung unseres Wollens bewusst sein können, die von allem Wechsel unserer Umgebung unberührt bleibt. Unsere innere Selbständigkeit haben wir ohne Zweifel darin allein, dass wir uns das vergegenwärtigen, wovon wir uns sagen können, dass es in jedem Willensakt uns als das eigentliche Ziel unseres Wollens gegenwärtig ist, und dass wir es immer wollen werden. Alle Auffassungen des Sittlichen treffen daher schliesslich in dem Gedanken zusammen, dass sittlich oder gut die innere Sammlung in einer Gesinnung ist, die wir als die unveränderliche Art unseres Wollens denken können und denken müssen. Die sittliche Aufgabe des Menschen ist also auf jeden Fall die, dass er sich ein wirklich einheitliches Wollen erwirbt."

Deze eenheid van willen kan slechts bereikt worden, doordat wij in ons de gedachte vormen van iets, dat „unbedingt" (onvoorwaardelijk) gewild wordt. Dit laatste kan niet iets zijn, dat in de empirische werkelijkheid zou kunnen g e g e v e n zijn, en niet iets, dat alleen voor het individu beteekenis heeft.

Bekend nu is Kant's leer, dat alleen dan een Ik volkomen, echt, zedelijk wil, wanneer uitsluitend een zuiver boven-empirisch begrip, de vorm van het willen (n. l. eenheid, doorgaande continuiteit, overeenstemming met zichzelf, consequentie [1]) het handelen bepaalt.

„Das sittliche Gesetz hat..... zunächst den Sinn, dass unser Wollen trotz seiner individuellen Art eine Form gewinnen soll, von der wir einsehen können, dass sie von dieser individuellen Art gänzlich unabhängig ist, und dass wir darin mit jedem Wesen, das einen vernünftigen Willen hat, einig sein können. Die Form unseres Wollens müssen wir also als eine alle vernünftigen Wesen umfassende Ordnung oder als allgemeingültig denken können. Eine Art des Wollens, die sich nicht als zu einer ewigen Ordnung ausgebreitet denken lässt, ist nicht sittlich. Wenn wir uns also eingestehen müssen, dass wir die Art unseres Handelns nur als eine Ausnahme von der Regel wollen, so wird uns auch klar, dass wir der sittlichen Forderung ausweichen. Deshalb hat Kant das sittliche Gesetz in seinem kategorischen Imperativ so formuliert: „Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne." Der Handelnde soll immer wollen können, dass die Regel, die er im Moment befolgt, als eine die ganze Menschheit umfassende Ordnung sich durchsetze." [2])

Nu is het ook bekend, hoe deze stelling van Kant van't begin af tot op den huidigen dag bestreden is en wordt. Men vindt haar leeg en formalistisch, [3]) en oordeelt, dat zij, in de luchtledige ruimte der „bloote" Idee zich bewegend, onvruchtbaar is voor het „gestalten" der empirische werkelijkheid, dat zij het rijke individueele leven verarmt, de rechten der zinnelijkheid en der natuurlijke neigingen miskent. In 't bijzonder voelen zich die moderne denkers door haar afgestooten, die Nietzsche's individueele machtsmoraal bewonderen. Men zoekt

---

[1]) Gelijk de Stoici de overeenstemming van het verstand met zich zelf — *ὁμολογουμένως ζῆν* — hooger schatten dan het — *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*.

[2]) Herrmann. L. c. § 11. pag. 45.

[3]) . . . . der Inhalt der höchsten Aufgabe des sittlichen Menschen und damit das, was dem Wollen eine unveränderliche Richtung gebe, sei in dieser Formulierung des sittlichen Gesetzes noch gar nicht ausgesprochen.
Ibidem. pag. 45.

verder in deze formule veel meer dan Kant daarin bedoelde uit te drukken. Bij dieper doordenken blijken deze bezwaren te verdwijnen, en uit misverstand voort te komen. Zoo zegt Herrmann: „Das sittliche Gesetz bedeutet nicht eine Satzung, die sich erledigen lässt, sondern eine Methode des Handelns, die auf immer neue Aufgaben führt." [1])

Natorp heeft in zijne „Sozialpädagogik" bewezen, hoe Kant's veelgesmaad formeel principe op de concrete werkelijkheid met vrucht kan worden aangewend en ook hoe de zinnelijkheid (het Triebleben) daardoor tot haar volle recht komt.

„Der Trieb ist daher ob seiner Sinnlichkeit nicht zu schelten; er ist vielmehr, wie es oft gesagt worden ist, an sich weder löblich noch verwerflich, weder sittlich noch widersittlich. Er kann unsittlich werden, bildet aber ebensogut den Untergrund auch des höchsten sittlichen Tuns. Die Frische der sinnlichen Energie nimmt mit gesunder Entwicklung der gesamten Aktivität keineswegs ab, sondern muss sich stets auf ihrer verhältnismässigen, normalen Höhe halten. Sittliche Stärke und sinnliche Kraft des Empfindens und Handelns stehen keineswegs in umgekehrtem, sondern in geradem Verhältnis: der sittlich Schlaffe geht, so ausschliesslich er mit seinem sinnlichsten Triebleben beschäftigt sein mag, dennoch gerade der gesundesten Energie der Sinnlichkeit verlustig. Wie die Pflanze sich in kraftvollem Wuchs über dem Erdboden nur dann erhebt, wenn sie zugleich ihre Wurzeln mächtig in ihn hinein ausbreitet, so geht natürliches und sittliches Wachstum normal Hand in Hand. Darum kann es niemals sittliche Aufgabe sein, das Triebleben zu entwurzeln, sondern nur, es zu reinigen oder zu heiligen, dabei aber, ja eben dadurch — soweit nicht notgedrungen, um anderer, höherer Zwecke willen, darauf zu verzichten ist — es in seiner gesunden Kraft zu erhalten." [2])

Door de erkenning van de onvoorwaardelijke eenheid van willen als leidend beginsel wordt de mensch in staat gesteld zijn ware, echte, diepste Zelf (niet het schijn — Zelf der natuurdriften en zinnelijke begeerten) te handhaven.

Dat is eene zelfhandhaving, die niet alleen niet gaat ten koste van het Zelf der medemenschen, maar integendeel juist

---

[1]) L. c. pag. 47.

[2]) Paul Natorp: Sozialpädagogik. 8e Auflage. Stuttgart 1909. pag. 66. sq.

alleen door de erkenning en bevordering hunner zelfstandigheid bereikbaar is. Natorp spreekt dit nadrukkelijk uit. „Der Mensch wird zum Menschen allein durch menschliche Gemeinschaft", en: „Der einzelne Mensch ist eigentlich nur eine Abstraktion, gleich dem Atom des Physikers. Der Mensch, hinsichtlich alles dessen, was ihn zum Menschen macht, ist nicht erst als Einzelner da, um dann auch mit Andern in Gemeinschaft zu treten, sondern er ist ohne diese Gemeinschaft gar nicht Mensch." en verder: „Ist aber das menschliche Bewusstsein schon in seiner sinnlichsten Gestalt durch die Gemeinschaft bedingt, so gilt das Gleiche nun in erhöhtem Masse vom menschlichen Selbstbewusstsein. Es gibt kein Selbstbewusstsein und kann keines geben ohne Entgegensetzung und zugleich positive Beziehung zu anderem Bewusstsein; keine Selbstverständigung ohne die Grundlage der Verständigung mit Andern; kein sich selber gegenübertreten, kein Selbsturteil ohne die vielfällige Erfahrung, wie Bewusstsein und Bewusstsein sich gegenübertreten, wie der Eine den Andern beurteilt; nicht Frage noch Antwort, nicht Rätsel noch Auflösung, als Auftritte im Selbstbewusstsein des Einzelnen, wenn nicht das alles zuerst vorgekommen wäre im Wechselverhältnis der Individuen in der Gemeinschaft. Wie könnte ich mir selbst zum Du werden, wenn nicht erst ein Du mir gegenüberstände, in dem ich ein anderes Ich erkenne." [1])

Herrmann [2]) kent aan de heerschappij der zedelijke wet een tweevoudig resultaat voor den mensch toe. Ten eerste ontstaat aldus waarlijk geestelijke gemeenschap tusschen de menschen en ten tweede verkrijgt het individu daardoor eene innerlijke vastheid. Hij weet, dat hij door zijn eigen, van alles andere onafhankelijke willen, nooit uitsluitend middel voor iets anders worden kan, daar hij zich van eene onaantastbare zelfstandigheid bewust is. En hij weet ook, dat alle van buiten komend geweld, dat zijn bestaan dreigt te vernietigen, de gerechtigdheid van dit bestaan niet kan opheffen. De zedelijke wet stelt ons steeds twee eischen: wij moeten onvoorwaardelijk werkelijke geestelijke gemeenschap met anderen willen en wij moeten daardoor zelf innerlijk zelfstandig zijn. „Geistige Gemeinschaft unter den Menschen und geistige Selbständigkeit

[1]) Ibidem. pag. 84. 90.
[2]) Ethik. [5] pag. 51 sq.

der einzelnen, das ist das, was wir als von dem sittlichen Gesetze vorgeschrieben, unabhängig von den besonderen Erfahrungen des Moments erkennen können." „Wir sollen in jedem Moment zur Norm unseres Verhaltens dieses machen: Du sollst deine ganze Existenz daran setzen, damit du eine möglichst tief- und weitgehende Gemeinschaft mit anderen Menschen erreichst; und zugleich das andere: Du sollst innerlich selbständig und damit wahrhaft lebendig sein. Beides gehört zusammen."

Na deze inleiding kan de functie bepaald worden, die recht en staat in het geestelijk leven der menschheid vervullen. Het Ideaal van een zoo innig mogelijke levensgemeenschap van de zelfstandige deelen der menschheid kan slechts benaderd worden door samenwerking en den wil tot samenwerking.

Zoowel in recht als in zedelijkheid hebben wij te doen met een willen.

„Die Satzungen des Rechts sind Willensäusserungen, welche unserem Handeln zur Richtschnur dienen wollen, auch dort, wo sie unser Denken nicht beherrschen: „Stat pro ratione voluntas."

„In ihnen äussert sich ein Wille, der in einer Gemeinschaft sich als Macht bewährt, und der den Gliedern der Gemeinschaft Beweggründe zu einem seinen Weisungen entsprechenden Verhalten auch in dem Falle gibt, wo der Inhalt dieser Weisungen ihren individuellen Interessen nicht entspricht." [1])

Toch heeft het recht (tegenover de zedelijkheid) een eigen wezen, in zoover het is een verbindend willen, waarbij wilsinhouden van verschillende individuen en individugroepen tot doel en middel voor elkaar gemaakt worden. [2])

Het recht is eene te verwezenlijken regeling van het samenwerken der menschen in het sociale leven. Hier hebben wij een objectief willen, dat in zekeren zin staat tegenover en boven het willen der individuen en subjecten, dat regels stelt, waaraan de handelnde subjecten „gebonden"

---

[1]) Adolf Merkel. Juristische Enzyklopädie. [5] Berlin 1913 §§ 42, 43, pag. 37.

[2]) Verg. Stammler. Theorie der Rechtswissenschaft. pag. 75 en Mr. Schepper. Nieuw-Kantiaansche Rechtsbeschouwing. Haarlem 1917. dissertatie pag. 73, 74.

zijn. Een algemeene wil spreekt hier tot een gij. Handelt een individu naar de voorschriften van een rechtsregel, dan is aan de eischen van het recht voldaan. Het is echter eene andere vraag of de handeling niet alleen juridisch, maar ook ethisch in den haak is. De ethische eisch is gericht op zuiverheid van gezindheid en stelt het gebod der liefde. Een Ik spreekt hier tot een Ik. [1])

Stammler neemt bij de zedelijke gezindheid terecht twee Grundsätze aan, die der waarachtigheid en der volkomenheid. „Der Grundsatz der Wahrhaftigkeit lautet: Es darf kein Gegensatz zwischen Sein und Schein bestehen..... Dazu tritt als Grundsatz der Vollkommenheit die Anweisung: Es darf keine Einzelheit im Mittelpunkte des Wollens stehen." [2])

Nu dringt zich ten aanzien van den inhoud eener rechtsbepaling onafwijsbaar de vraag op, of hij „richtig" is. Bij het doordenken van het probleem, hoe, naar welk richtsnoer, de inhoud van eene rechtsbepaling „gericht" kan worden, blijkt samenhang van recht en moraal. „Der kausale Zusammenhang aber zwischen Zweckmässigkeit und Gerechtigkeit im Bereiche des Rechts bestimmt sich so, dass der im Rechte sich äusserende Wille seine Zwecke im allgemeinen nur unter der Voraussetzung erreicht, dass seine Bestimmungen der Natur der geordneten Verhältnisse entsprechen und den darin stehenden Menschen als gerecht erscheinen. Dieser Wille bringt das Recht hervor als ein Mittel zum Zweck, weil von ihm die Befriedigung der Interessen, deren Organ er ist, abhängt. Aber dies Mittel ist ein zum Zwecke taugliches nur, weil und sofern an ihm die Merkmale der Gerechtigkeit hervortreten." [3])

Dat richtsnoer kan wederom slechts zijn: de onvoorwaardelijke wils-eenheid, de consequentie en samenhang in het willen samenwerken van zedelijke wezens, van zelfstandige persoonlijkheden. [4]) De leer van het „richtige" recht en de zedeleer hebben elkaar noodig. „Das richtige Recht bedarf

---

[1]) Vergelijk Merkel. L. c § 72—78. pag. 51 sqq

[2]) L. c. pag. 455 en eveneens in zijne „Lehre von dem richtigen Rechte." pag. 53 en 73 in fine.

[3]) Merkel. L. c. § 35. pag. 30 sq.

[4]) Verg. Mr. Schepper. L. c. pag. 97, 99, 103. Stammler. Die Lehre von dem richtigen Rechte. pag. 196—198. Stammler. Theorie der Rechtswissenschaft. pag. 458, 471.

zu seiner vollkommenen Erfüllung der sittlichen Lehre." „Die sittliche Lehre bedarf zu ihrer Verwirklichung des richtigen Rechtes." zegt Stammler.[1]) Terecht wijst Merkel[2]) de stelling van het „ethische Minimum" af, dat het recht zou zijn „der Inbegriff derjenigen Normen, deren Befolgung die fortdauernde Existenz eines bestimmten Gesellschaftszustandes möglich mache" en hij wijst er op, dat ook andere ethische machten hierbij van beteekenis zijn.

Nu heeft het recht in de eerste plaats zijn empirisch houvast aan den Staat. „Recht kann sich in jeder Gemeinschaft bilden, welche die Macht und die Organe besitzt, ihre Verhältnisse den ihrer Existenz zugrunde liegenden Interessen gemäss in selbständiger Weise zu ordnen. Die eigentliche Heimat des Rechts aber ist der Staat.

Die vornehmste Aufgabe, deren Lösung dem Staat obliegt, ist diese: innerhalb seiner Machtsphäre für die Existenz einer rechtlichen Ordnung und eines obersten Richteramtes zu sorgen." [3])

Wie recht en zedelijkheid wil, wil den staat. Ook wie zedelijkheid wil. Want de staat dient het zedelijk einddoel, daar hij ons de uiterlijke en innerlijke middelen schept voor een persoonlijk verkeer, waarin de eene mensch den anderen kan helpen en dienen.

„Die Erzeugung und Befolgung des Rechts ist nicht die höchste Aufgabe, wohl aber die Pflicht, die vor jeder andern erfüllt werden muss, wenn der Wille in der Richtung auf eine Gemeinsamkeit des Wollens, in der alles Selbstische schwindet, wahrhaftig sein soll. In der Aufgabe, den Staat aufzurichten, die Verwirklichung des sittlichen Willens selbst zu sehen, ist nicht möglich.

Erstens greift der sittliche Wille beständig über das in der Rechtsordnung des Staates befestigte hinaus. Nicht bloss deshalb, weil das gewordene Recht ewig bereit sein muss, einem besseren Recht zu weichen, sondern auch deshalb, weil der sittliche Wille in der Forderung der Liebe eine Norm er-

---

[1]) Die Lehre von dem richtigen Rechte. pag. 87, 90. vergelijk ook pag. 88 en 91.

[2]) L. c. pag. 55 in fine.

[3]) Merkel. L. c. § 60, 61. pag. 47. sq.

zeugt, die niemals Recht werden kann. Zweitens kann die Art, wie sich der Staatswille in der Durchsetzung des Rechts betätigt, nicht aus dem sittlichen Wollen allein abgeleitet werden, sondern nur aus der bestimmten Aufgabe, die Natur im Menschen so zu bezwingen, dass nicht durch die ungehemmte Kraft der tierischen Selbstbehauptung die Klarheit und Freiheit des Denkens zerstört werde, in der der Wille sich allein das sittliche Ziel setzen kann. Gegen die Gewalt der Natur bedarf es schliesslich der Gewalt. An welche Bedingungen auch das Entstehen eines lebenskräftigen Staates geknüpft sein mag, auf jeden Fall ist er selbst erst in dem Moment vorhanden, wo ein machtvoller Wille eine Gruppe der Kulturgesellschaft seiner Leitung unterwirft und seine Zwecke in ihr mit Gewalt durchsetzt. Auf einer Obrigkeit, die Gewalt hat und viele einzelne zu Mitteln für ihre Zwecke macht, beruht die Existenz des Staates. Seine Tätigkeit ist Herrschaft durch Zwang." [1])

Om met goed geweten den dwang en het geweld, dat de staat uitoefent (ook ten opzichte van andere staten) te kunnen willen, moeten wij twee dingen inzien: „Wir müssen erstens einsehen, dass der Staat ein notwendiges Gebilde der menschlichen Natur in ihrer geschichtlichen Entwicklung ist und dass er deshalb in der Art seines Wirkens nicht der direkte Ausdruck sittlicher Gesinnung sein kann. Ein seiner eigentümlichen Kultur sich bewusst werdendes Volk behauptet sich selbst in diesem Besitz und gegenüber andern Völkern, indem es den Staat erzeugt und walten lässt." [2]) „Derselbe Trieb der Selbstbehauptung bestimmt endlich das politische Verhalten des Kulturvolkes im internationalen Verkehr. Es ist sinnlos, von einem Staat zu verlangen, dass er sich im Dienste anderer Staaten selbst verleugne. Seine Aufgabe ist, ein bestimmtes Volk mit seiner Kultur innerhalb der Menschheit zu bewahren. Er ist eine Naturerscheinung, an der man arbeiten kann, um sie sittlichen Zwecken dienstbar zu machen, an deren Natur aber niemand etwas ändern kann." [3])

Dit staat vast, dat .... „der Staat ein Gebilde der Natur ist und deshalb nicht Liebe sein kann, sondern Selbstbehaup-

---

[1]) Herrmann. Ethik,[5] pag. 214 sq.
[2]) Ibidem. pag. 215.
[3]) Ibidem. pag. 216.

tung, Zwang und Recht..... Der Staat ist nicht ein Erzeugnis der sittlichen Gesinnung, aber er kann und soll von Menschen, denen er gegeben ist, dem sittlichen Endzweck als sein mächtigstes irdisches Werkzeug dienstbar gemacht werden. Wie der Staat als der Erzeuger und Hüter des Rechts dem sittlichen Endzweck dienen kann, folgt schon daraus, dass er in dieser seiner natürlichen Tätigkeit das Chaos aufhält. In der Unordnung rechtloser Zustände fehlt das Mass von irdischem Frieden, dessen der sittliche Verkehr im ganzen bedarf. Auf der andern Seite ist zu dieser Recht schaffenden Tätigkeit des Staates immer die Anmerkung zu machen, dass er damit nichts für die Ewigkeit Dauerndes herstellt. Das, was auf einer bestimmten Kulturstufe eines Volkes als Recht erkannt war, wird notwendig umgebildet, wenn das Leben des Volkes vielgestaltiger und seine sittliche Erkenntnis reiner geworden ist."[1])

Nu heeft de rechtsorde in een bepaalden staat naast zich de rechtsorde in andere staten. Zal ook hier onze Idee der menschen-gemeenschap, der eenheid en samenhang van alle wils-inhouden geldig zijn, dan blijkt de noodwendigheid van het begrip „wereldrecht". (jus cosmopoliticum.)[2]) Dit begrip „Weltrecht" is ontwikkeld door Stammler in zijne „Theorie der Rechtswissenschaft."[3])

Slechts de zuivere vormen van het denken met betrekking tot het recht zijn onveranderlijk. Zij eischen, dat men bij de wetenschappelijke rechtsbeschouwing niet staan blijft bij afzonderlijke rechtsregelen, doch dat de formeele eenheid der rechtsorde wordt ingezien. Het begrip van het „Wereldrecht" beteekent de gedachte van de onvoorwaardelijke mogelijkheid om het geheele recht en alle afzonderlijke rechtsordeningen samen te vatten.

In den jongeren tijd is de beteekenis van de afpaling der afzonderlijke rechtsordening voornamelijk met het oog op de handhaving der gebiedssouvereiniteit op den voorgrond getreden. Zoo is de vraag gesteld, of de grens tusschen de afzonderlijke rechtsgebieden eene onvoorwaardelijke moet zijn,

---

[1]) Herrmann. Ethik [5]. pag. 217.
[2]) Zie Kant. Zum ewigen Frieden. 2e Abschnitt. Noot.
[3]) pag. 435, 431—433, 433—435.

zoodat bijv. een misdadiger op vreemd gebied niet zou mogen worden vervolgd, wanneer daar niet in rechte tegen hem wordt opgetreden. Deze vraag heeft alleen dan beteekenis, wanneer men denkt aan een hooger recht, staande boven de verschillende rechtsgebieden. De afzonderlijke rechtsorde kan, op zich zelf en geïsoleerd beschouwd, niets buiten hare grenzen toestaan of verbieden. Daartoe is noodig het begrip van het „Weltrecht", dat door Stammler wordt gedefinieerd als het recht „das von dem Gedanken des einheitlichen Zusammenhanges alles besonderen Rechtes getragen ist." Dit „Weltrecht" behoeft niet eerst te worden geëischt of zelfs te worden uitgevonden, het bestaat reeds en moet slechts ontdekt worden in de bestaande uitingen van het willen met betrekking tot het recht. Het omvat de rechtsregelen, die noodig zijn om het geheel van dit willen, gescheiden door de verschillende rechtsordeningen, te begrijpen. Het heeft zijn eigen inhoud, die, evenals alle rechtelijk willen, aan verandering en wisseling onderhevig is.

Men mag niet alle recht van den staat afleiden en afhankelijk maken, integendeel, de beperkte staatsorde moet worden afgeleid van een hooger staand verbindend rechtelijk willen. Deze beschouwing is sterk tot uitdrukking gekomen in het volkenrecht, zooals wij dat in den nieuweren tijd kennen, al is dit recht niet geheel identiek met het begrip van het „Weltrecht", zooals dit boven is ontwikkeld. Het volkenrecht toch vertoont eene neiging om juist den nadruk te leggen op den geïsoleerden toestand van den afzonderlijken staat en zijne geldendheid te beperken tot eene bepaalde statengemeenschap, waardoor rechtsgemeenschappen, die niet voldoen aan de kenmerken van den modernen staat, buiten de sfeer van het volkenrecht blijven, terwijl de individuen daarin niet als rechtssubjecten worden erkend, wanneer hunne rechtspositie slechts berust op de regelen van het „Weltrecht".

Wie de hierboven ontwikkelde gedachten aangaande het eigen wezen van recht en moraliteit in principe als juist erkent, zal in de verhouding van staatkundige en individueele moraal geen moeilijk of zelfs onoplosbaar probleem kunnen zien. „Sie (d. w. z. de vraag naar de verhouding tusschen staatkunde en zedelijkheid) wird sich nun, auf der Grundlage dieser Erörterungen, gesichert entscheiden lassen: Die politischen Fragen sind an sich solche des richtigen Rechtes und

gehören nicht unmittelbar zu der sittlichen Lehre", zegt Stammler.[1])

Wij komen nu tot de bespreking van het tweede punt, hierboven op pag. (112) genoemd: de buitengewoon moeilijke positie van den staatsman, die in de uiterst gecompliceerde toestanden der buitenlandsche staatkunde in een bepaald geval moet handelen en eene beslissing nemen. In de eerste plaats moet men zich goed rekenschap geven van de bijna bovenmenschelijk-zware eischen, die aan een goed staatsman moeten gesteld worden.

„Een goed politicus moet 1° een man zijn, die goed is en dus het goede wil, en daarbij van hooge geestelijke kultuur; iemand met een ver-reikenden blik, een diep besef van de taak der menschelijke kultuur en de richting, waarin hij de menschen moet leiden. 2° moet hij eene in bijzonderheden gaande kennis hebben van menschen en toestanden, om te weten, hoe hij het goede, dat hem voorzweeft, op de beste wijze in de gegeven omstandigheden kan realiseeren. En 3° moet hij de gave des woords bezitten, om de menigte òf tot zijne inzichten te kunnen opheffen, òf althans zulk een vertrouwen in zijn geestelijke meerderheid te kunnen bijbrengen, dat zij hem steunen en gehoorzamen, ook al zien zij zelf de noodwendigheid zijner bestuurshandelingen niet in.

De laatste eigenschap, de gave van voor het volk te spreken, heeft hij dus alleen noodig, omdat de demokratie nu eenmaal een onvolmaakte regeeringsvorm is en de bestuurder zijn macht aan den wil des volks (d. i. dus van meer of minder onwetenden) ontleent. Het is duidelijk, dat de bestuurder slechts een zeer klein deel van de door hem bestuurden in zijn hoogste inzichten zal kunnen doen deelen."[2])

Men zou de vraag kunnen stellen of een zedelijk hoogstaand persoon in bepaalde omstandigheden zich wel überhaupt met goed geweten als leider in de buitenlandsche politiek zou kunnen aanbieden. In de **eerste plaats** is hier van ge-

---

[1] Die Lehre von dem richtigen Rechte. pag. 74

[2]) Prof. Dr. B. J. H. Ovink. Wijsgeerige en taalkundige verklaring van Plato's Gorgias. Leiden 1909. pag. 103, sq.

Men leze ook op pag. 165—168. de beschouwing ontrent de macht van het uiterlijke.

wicht, wat Merkel opmerkt,[1]) dat alle recht noodwendig met eene zekere mate van ongerechtigheid behept is en 't karakter draagt van een compromis. „Der bezeichnete Sachverhalt bringt es mit sich, dass der Inhalt des Rechts überall in zahlreichen Bestandteilen die Natur eines Kompromisses zwischen kollidierenden Interessen und Ueberzeugungen an sich trägt, und zwar eines Kompromisses, der gegenüber den im gesellschaftlichen Zustande sich beständig vollziehenden Aenderungen immer aufs neue Modifikationen und Revisionen fordert."[2])

Iemand kan alleen dan met goed geweten als leider der buitenlandsche politiek van een bepaalden staat optreden, wanneer hij overtuigd is, dat zijn volk door zijne beteekenis voor de kultuur der menschheid in de reeks der staten eene zelfstandige plaats behoort in te nemen en het recht heeft, zijn gemeenschapsleven op eene zelfstandige, bij eigen mentaliteit en geestesgesteldheid passende, wijze te regelen. Eerst dan kan hij de bestaande macht van zijn land tegenover andere staten handhaven en in geval van nood, wanneer dat land in zijne rechten wordt aangetast, geweld gebruiken. Is het nu zeker, dat zonder onderscheid elke staat, die in den loop der historie geworden is, van uit de Idee der menschheid beschouwd, op zulk een zelfstandig bestaan aanspraak mag maken? En dan is het een feit, dat verreweg de meeste staten niet door louter rechtvaardige middelen, maar door brutaal geweld hun nu bestaand machtsgebied verkregen hebben. Kan zulk een bezit, waaraan onrecht kleeft, in alle gevallen met goed geweten gehandhaafd worden?

Deze overwegingen moeten in bepaalde gevallen aan een hoogstaand staatsman een gevoel van onzekerheid geven.

In de tweede plaats moet zoo iemand zich van zijn eigen geestelijke (intellectueele en ethische) beperktheid en tekortkomingen bewust zijn; hij moet beseffen, dat hij aan de ontzaglijke eischen, die den leidenden staatsman gesteld worden, slechts tot op zekere hoogte voldoen kan en dus gekweld worden door de onzekerheid, of juist hij de aangewezen persoon is om in bepaalde moeilijke omstandigheden als leider op te treden. Immers de staatsman heeft vooral voor de buitenlandsche politiek niet alleen eene zeer bijzondere kennis noodig,

[1]) L. c. § 37. pag. 32.
[2]) Ibidem. § 40. pag. 34.

maar ook eene eigenaardige intuitie, daar hij in zijne beslissingen voor een groot deel te doen heeft met het absoluut onberekenbare, en deze beslissingen niet alleen voor een kleinen kring van gewicht zijn, maar voor zijn heele volk en in meerdere of mindere mate voor de menschheid tot in verre geslachten van geweldigen invloed kunnen zijn.

Verder is te bedenken, dat in onzen tijd van demokratie en parlementarisme een staatsman aan het roer komt door de worsteling der partijen, en hij zoo gebonden is aan den wil van diegenen, aan wie hij zijne machtige positie heeft te danken. In dien wil kan allerlei liggen, wat hij afkeurt, bijv. het verlangen om tot elken prijs een verloren gebied terug te krijgen. Dien wil zou hij moeten leiden en er soms tegen in gaan. Zal hij nu niet licht er toe verleid worden om zich door middelen, waarmee hij zelf niet volkomen vrede heeft, te handhaven, opdat hij tenminste remmend kan werken en slechtere personen, die de volkshartstochten vleien, van het bestuur verre kan houden en ze beletten, groot onheil aan te richten?

Ook is niet uit het oog te verliezen, dat de leidende staatsman niet alleen staat, maar 1^0 in den eigen staat personen naast en onder zich heeft, die de naar zijne meening dringend noodige maatregelen in hunne bekrompenheid en verblinding uit alle macht en vaak met de leelijkste middelen (laster, etc.) kunnen tegenwerken of die als zijne helpers, door hunne geestelijke tekortkomingen, niet geheel te vertrouwen en slechts ten deele bruikbaar zijn, en 2^0 buiten den eigen staat te doen heeft met personen, die vaak in het geheel niet door recht en zedelijk besef geleid worden en met wie hij niet altijd zoo kan verkeeren, als hij dat zou willen en goed achten, zoodat hij als van zelf gedwongen wordt zijne gedachten en plannen voor hen te verbergen.

Wie dit alles bedenkt, zal erkennen, dat de staatsman in de buitenlandsche politiek moet handelen in geheel andere, oneindig gecompliceerdere omstandigheden dan de individueele mensch in het gewone leven, met veel grootere moeilijkheden te kampen heeft, en bloot staat aan geheel andere verleidingen om van het rechte af te wijken. Hij zal kunnen verklaren, dat eene oppervlakkige beschouwing ten aanzien van de stelling, dat ook de staatsman in de buitenlandsche politiek onvoorwaardelijk zich moet laten leiden

door de Idee van Recht en Zedelijkheid, tot eene conclusie komt, die door Kant zoo is geformuleerd (en afgewezen) „das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis."

Een groot deel der leidende politici schijnt de bovengenoemde geweldige bezwaren slechts in zwakke mate te voelen.

Nationale trots en vooringenomenheid voor het eigen volk maken blind voor diens fouten en gebreken; doen er toe neigen het vroeger gepleegde onrecht goed te praten en zich zeer mildelijk op het verjaringsprincipe ten aanzien van het door brutaal geweld verkregene te beroepen, zoodat het tot elken prijs handhaven en vergrooten van het bestaande machtsgebied als de hoogste plicht van den staatsman beschouwd wordt. Zelf eenzijdig en gebrekkig ontwikkeld en vaak geen begrip hebbend van de ontzaglijke eischen der menschheids Idee, beseft men niet op welk eene geestelijke hoogte de ware staatsman staan moet, wat hij niet alleen aan historische, juridische, economische wetenschap en aan practische kennis van menschen en toestanden, maar ook aan ervaring van het diepste geestelijk leven bezitten moet. Men vindt dan, bovendien nog strevend naar de bevrediging van ijdelheid, eerzucht en machtsbegeerte, die de positie van een leidend staatsman aanlokkelijk maakt, maar al te licht, na het verkrijgen van de onontbeerlijke routine en handigheid, zichzelf volkomen bevoegd om zulk eene positie in te nemen. Bijzonder laagstaande personen kunnen er dan toe komen, de heele buitenlandsche politiek te beschouwen als een soort machts-spel. Men pleegt dan te spreken van „het doen van een zet op het politieke schaakbord," waarbij de gedachte ten grondslag ligt, dat alleen de nuchtere berekeningen van machtsvoordeelen gelden en het vanzelf spreekt, dat alle motieven van rechtvaardigheid en liefde volkomen worden uitgeschakeld.

Reeds Plato heeft deze geestesgesteldheid meesterlijk geschilderd. En de jammerlijke toestand der internationale politiek, waaronder wij nu zuchten, bewijst voldoende, dat onze leidende staatslieden grootendeels nog behept zijn met dezelfde eigenschappen als die der oude Grieken.

Uit het bovenstaande volgen nog enkele consequenties. Eene groote moeilijkheid doet zich voor met betrekking tot

het gebod der liefde, waarop door Troeltsch de aandacht is gevestigd.[1])

Het in verschillenden vorm telkens weer herhaalde gebod: *ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*, kan in de staatkunde moeilijk volledig toegepast worden. En wat betreft het voorschrift: *τῷ τύπτοντί σε ἀπὶ τὴν σιαγόνα πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον καὶ τοὺ χιτῶνα μὴ κωλύσῃς*, dit kan door den staat zoo weinig worden opgevolgd, dat hij zich eerder moet voorbereiden, om reeds een dreigende slag door een krachtige tegenslag te voorkomen. Een nevenstaat kan in de grootste moeilijkheden geraken, zonder dat een andere hem hulp verleent, terwijl niemand er aan denken zal den leidenden staatsman hier een verwijt van te maken. Ware zulks wel het geval, dan zou Nederland niet vrij uit gaan, toen het in 1914 België niet daadwerkelijk te hulp kwam, noch in 1919, toen het niet is opgekomen tegen de ongehoorde vernedering van Duitschland. Maar de eisch van liefde en opoffering kan ook in de individueele moraal niet steeds worden doorgevoerd. Er zijn rechten, die het individu niet kan prijsgeven, zonder aan zijne geoorloofde waardigheid te kort te doen; tegenover de „Staatenwürde" kan eene „Personenwürde" worden gesteld, die niet vernederd mag worden. En ook de staat is niet louter zelfzuchtig; ook hier zijn voorbeelden, dat eigen belang niet de eenige drijfveer van het handelen is geweest.

Moeilijke problemen blijven steeds bestaan. Zoo is boven [2]) het recht van interventie besproken en erkend, dat een staat te allen tijde de bevoegdheid heeft hulp te verleenen aan deelen der natie, die zich onder vreemde heerschappij bevinden en die begeeren weder vereenigd te worden met het volk, waartoe zij oorspronkelijk behoorden. Hier wordt dus uit overwegingen van openbaar belang het recht van verjaring niet erkend, dat in het particuliere leven algemeen wordt aanvaard. Dit verjaringsrecht kan, gezien den drang naar het recht van zelfbeschikking der volken, niet door de staten in hun onderling verkeer worden overgenomen, wijl anders een bevredigende toestand van rust niet te verkrijgen is. Indien de

---

[1]) Zie boven. pag. 73.

[2]) pag. 44.

verhouding tusschen overwinnaar en overwonnene steeds gespannen is gebleven en de wensch naar herstel van den ouden toestand is blijven bestaan, dan wordt aangenomen, dat ook de oude rechten niet zijn te niet gegaan. De vredesvoorwaarden na den jongsten oorlog zullen voor de toekomst het hier besproken geval voor verschillende, tegen den wil der bevolking toegewezen landstreken, doen ontstaan.

Ten slotte doet zich nog eene moeilijkheid voor met betrekking tot verplichtingen, die een staat op zich heeft genomen, en die in een verdrag zijn vastgelegd.

Ook dan, wanneer groote nadeelen verbonden zijn aan de nakoming der verdragsbepalingen, zal de staat, evenals het individu, gehouden zijn om de eenmaal aanvaarde verplichtingen gestand te doen. Ja, zelfs de waarschijnlijkheid, dat het eigen bestaan hier op het spel staat, mag geen verontschuldiging zijn van woordbreuk. Het gegeven woord verplicht niet minder in het verkeer der staten dan in het individueele en de verplichting om dit woord te houden is in beide gevallen gelijk. Wanneer men hiertegen aanvoert, dat de eerste plicht van den staat is, voor het welzijn der eigen onderdanen zorg te dragen en men dus het eigen volk niet mag opofferen aan de verplichtingen tegenover een vreemden staat, dan ziet men voorbij, dat het volk zelf hoogere belangen heeft dan staatkundige zelfstandigheid en materieele welvaart. Niet hierom is het te doen, of de staatsman meer zorg heeft te besteden aan het welzijn van het eigen, of van een ander volk, maar of een volk verplicht is, alles te offeren voor hetgeen inderdaad zijn hoogste goed is.

Hiermede wordt niet geeischt, dat ieder verdrag zulke zware verplichtingen oplegt. Dit is ook in het gewone individueele verkeer niet het geval. Door verandering der omstandigheden kan het mogelijk worden, dat, hetgeen aanvankelijk eene kleinigheid was, thans slechts onder de zwaarste opofferingen gestand kan worden gedaan. Ook hier hangt het af van het gewicht der zaak en van den aard van het verdrag, in hoever de uitvoering nog kan worden geeischt. Daar staatkundige verdragen evenwel gewoonlijk niet voor kleinigheden, maar voor gewichtige belangen worden gesloten, zal, hetgeen in het dagelijksche leven een vaak voorkomend geval is, in de staatkunde hooge uitzondering zijn. Zoo moeten de verdragen, waarbij

twee of meer staten elkander wederkeerig hulp hebben toegezegd in geval van oorlog, onvoorwaardelijk worden gehouden, welke ook de gevolgen voor den eigen staat mogen wezen. Hadden Oostenrijk of Turkije Duitschland in 1914 in den steek gelaten, omdat de vijandige macht grooter bleek, dan men ten tijde van het sluiten der bondsverdragen verwachten kon, hun gedrag ware niet te verontschuldigen geweest. Evenzeer waren zij verplicht, Duitschlands lot tot het einde toe te deelen, ook nadat, door het intreden van Amerika in den oorlog, alle kans op eene Duitsche overwinning verdwenen was.

De staat komt wegens zijne verdragsplichten daarom in een van het individu afwijkenden toestand, doordat hem een bijzonder recht toekomt, dat voor de afzonderlijke personen niet bestaat, n. l. het recht om oorlog te voeren. Dit recht is een gevolg van het feit, dat boven de staten geene hoogere, regelende macht bestaat. Hoewel het recht om oorlog te voeren een uitzonderingsrecht van den staat is, bestaat toch ook hier eene overeenkomst tusschen staatkundige en individueele moraal. In het geval van noodweer, wanneer dreigend zwaar onrecht niet anders dan door onwettige middelen is af te weren, verliezen deze middelen hunne gewone onwettigheid en wordt de toepassing van geweld voor het individu recht. Zoo kan voor den staat de oorlog geoorloofd zijn als uiterste verdedigingsmiddel. Niet in strijd met de voorschriften der moraal is de verdedigingsoorlog in de ruimste beteekenis van het woord, d. w. z. een oorlog, die gevoerd wordt ter bescherming en instandhouding van de hoogste rechten van den staat, zij het dat deze verdediging niet anders kan geschieden dan door eene aanvallende oorlogsvoering overeenkomstig den strategischen regel, dat de beste verdediging vaak de aanval is, en onder voorwaarde, dat alle vreedzame middelen zijn uitgeput.

Wat betreft de wijze van oorlogvoeren, ook daarbij vinden de beginselen der algemeene moraal toepassing, zoodat in den oorlog volstrekt niet alles geoorloofd is, wat succes belooft. Reeds door het natuurrecht wordt alles uitgesloten, wat zedelijk verwerpelijk is, zooals bedrog, laster, trouweloosheid, onnoodige wreedheid. En daarnaast komen nog de beperkingen van het positieve volkenrecht, zooals deze in verschillende verdragen zijn vastgelegd en die als zoodanig staan onder de

boven uiteengezette beginselen nopens het houden van gesloten verdragen.

Wat betreft de oorlogsdoeleinden, hierin wordt den overwinnaar ook beperking opgelegd. Het feit, dat hij overwinnaar is, geeft hem nog niet het recht, den overwonnene te behandelen zooals zijn belang op dat oogenblik, of zijne wraakzucht, hem voorschrijven. De overwinning geeft slechts het recht, de gewettigde aanspraken te verwezenlijken, waarom de oorlog is begonnen, waarnaast het recht op schadeloosstelling staat benevens dat op waarborgen tegen herhaling in de naaste toekomst. Het doel, dat met den oorlog wordt beoogd, kan tevens als waardemeter worden beschouwd met betrekking tot de gerechtigdheid tot den oorlog. „Nach der äusseren Seite kommt die rechte Absicht nun gerade in der Aufstellung der Kriegsziele zur Erscheinung, in diesen kristallisiert sie sich zu Bestimmtem und Greifbarem. Daraus folgt, dass die Ziele auf der Wage der Gerechtigkeit gewogen werden wollen, um ihre Vollwichtigkeit in sittlicher Beziehung zu erweisen. Nun ist es aber klar, dass die Gerechtigkeit der Ziele in innerem Zusammenhange steht mit der Gerechtigkeit des Kriegsgrundes, weil eben Grund und Ziel ihrem Begriffe nach in einem einander entsprechenden Verhältnisse stehen. Aus dem Kriegsgrunde geht das Kriegsziel genetisch hervor." [1])

De vragen, aan den aanvang van dit hoofdstuk gesteld, zijn thans beantwoord. De verhouding tusschen staatkundige en individueele moraal is onderzocht en gebleken is, dat tusschen beide geen wezenlijk verschil bestaat, maar dat zij in beginsel en wezen dezelfde zijn. Daarnaast is aan het licht gekomen, dat door een groot aantal schrijvers nog steeds de meening wordt verdedigd, als zoude voor den staat eene bijzondere moraal gelden, wel veel gelijkende op de individueele, maar in den grond berustende op andere stellingen. Dat deze meening nog zoo gereedelijk ingang kan vinden, komt voornamelijk hierdoor, dat in de toepassing de staatslieden handelen volgens regelen, die weinig of geene overeenkomst vertoonen met hetgeen in den omgang van mensch en mensch als geoorloofd wordt beschouwd. De vraag rijst dan ook, of in

---

[1]) Schrörs. L. c. pag. 31.

dezen toestand moet worden berust, dan wel naar middelen moet worden omgezien, die in dezen toestand verbetering brengen en die de staatkundige moraal, zooals deze thans in de toepassing is, opheffen tot die hoogte, dat zij gelijk wordt aan de individueele moraal. In het volgende hoofdstuk zal hiertoe eene poging worden gedaan.

Sed omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt.

Spinoza. Ethica.

HOOFDSTUK IV.

MIDDELEN TOT VERBETERING VAN DEN BESTAANDEN TOESTAND.

Wanneer men zoekt naar middelen om verandering te brengen in dezen toestand, dienen eerst de oorzaken, waaruit hij is ontstaan en waardoor hij wordt in stand gehouden, te worden nagegaan. In hoofdzaak zijn deze de vier navolgende:

1° de staatslieden beschikken over een middel, dat den individueelen mensch niet ten dienste staat en dat het hun mogelijk maakt door geweld te verkrijgen, wat langs den weg van het recht onmogelijk zou zijn, n. l. het dreigen met — en in het uiterste geval — het voeren van een oorlog. De oorlog is, in onzen tijd, niets anders dan een staatkundig middel[1]) ter bereiking van een voorgesteld doel. Zoo kon Bismarck, nadat bij hem het plan was gerijpt om de Duitsche eenheid te vestigen, verklaren, dat, ter volvoering hiervan, drie oorlogen noodig waren, n. l. met Denemarken, met Oostenrijk en met Frankrijk en de geschiedenis heeft geleerd, dat deze middelen inderdaad de juiste zijn geweest. Het kan moeilijk anders of de staatslieden, die zulk een machtsmiddel te hunner beschikking hebben, waardoor het mogelijk is de eerste beginselen van recht en billijkheid buiten beschouwing te laten, zullen tot eene eigen, van de gewone zedewet afwijkende, moraal komen. Indien er een middel kan worden bedacht, waardoor het voeren van oorlogen voor de toekomst onmogelijk zou worden, dan is het buiten twijfel, dat hierdoor de gewichtigste schrede zou gedaan zijn om te komen tot de gelijkstelling tusschen staatkundige en individueele moraal.

---

[1]) Der Krieg einer Gemeinschaft — ganzer Völker, und namentlich gebildeter Völker — geht immer von einem politischen Zustande aus und wird nur durch ein politisches Motiv hervorgerufen. Er ist also ein politischer Akt. von Clausewitz. Vom Kriege. I. I. 23.

So sehen wir also, dass der Krieg nicht bloss ein politischer Akt, sondern ein wahres politisches Instrument ist, eine Fortsetzung des politischen Verkehrs, ein Durchführen desselben mit anderen Mitteln. Ibidem I. I. 24.

Diese Einheit nun ist der Begriff, dass der Krieg nur ein Teil des politischen Verkehrs sei, also durchaus nichts selbständiges. Ibidem VIII. VI. B.

De oorlog heeft, volgens prof. Dr. S. Steinmetz, een ander doel, n. l. de verheffing van het menschdom. Men zie daaromtrent zijn werk: Die Philosophie des Krieges, waarin hij de onmisbaarheid van den oorlog betoogt, benevens de onvoldoendheid der middelen, om het oorlogvoeren te voorkomen.

2° De staatslieden maken gebruik van een voorrecht, dat te allen tijde als onverbrekelijk met de diplomatie verbonden, heeft bestaan, n. l. dat aan henzelven wordt overgelaten, wat zij aan de openbaarheid willen onttrekken. Daardoor wordt het hun mogelijk gemaakt, plannen te beramen en ten uitvoer te brengen met middelen, die, waren zij volledig bekend, hen aan de algemeene verachting zouden prijs geven, terwijl een goed deel hunner voornemens alleen daardoor kans van slagen heeft, doordat de tegenpartij geen het minste vermoeden heeft van de minderwaardige middelen, die tegen haar in het werk worden gesteld. De geheime diplomatie, ontstaan in een tijd, dat de algemeene moraal op een laag peil stond, is tot op den jongsten tijd eene verhindering geweest om de staatkundige moraal op hooger trap te brengen.

3° De staatslieden hebben te allen tijde een grooten voorsprong gehad, doordat zij — zeer enkele uitzonderingen daargelaten — voor hun buitenlandsch beleid geene verantwoording schuldig waren in dien zin, dat de wetten van het gemeene recht niet op hen van toepassing waren, gelijk ook artikel 355 van het Nederlandsche wetboek van strafrecht alleen straf bedreigt tegen die hoofden van ministerieele departementen, die in hun binnenlandsch beleid te kort schieten. Het behoeft geen getoog, dat aldus den staatslieden eene geheel eenige uitzonderingspositie wordt verleend en, als gevolg daarvan, het veld der te hunner beschikking staande middelen ongemeen wordt uitgebreid.

4° Ten slotte hebben de staatslieden steeds een aantal verdedigers gevonden in die schrijvers, welke met nadruk het standpunt verdedigden, dat de staatsman niet aan de zedewet is gebonden, en die aldus, vooral in den kring der meer ontwikkelden, de meening hebben doen postvatten, dat staatkundige en individueele moraal twee geheel onvergelijkbare grootheden zijn. Een aantal dezer schrijvers is in Hoofdstuk I besproken en de invloed aangeduid, dien zij in den loop der tijden hebben geoefend. Eerst na de overschatting van het souvereiniteitsbegrip in de staatsleer zijn met meer nadruk stemmen opgegaan, die in eene andere richting wijzen, zooals bij de Groot en zijne natuurrechtelijke navolgelingen. Het is van groot belang, dat de verdedigers der „moralfreie" politiek verdwijnen, opdat daardoor aan de staatslieden de steun ont-

valle, dien zij van die zijde hebben genoten en dat steeds meer stemmen opgaan, die pleiten voor algeheele en onvoorwaardelijke gelijkstelling van staatkundige en individueele moraal.

De vier bovenstaande oorzaken zijn reeds langen tijd gekend als nadeelig voor het geluk der menschheid en talrijk zijn de middelen, die zijn uitgedacht en met nadruk aanbevolen, om in dezen tot betere toestanden te geraken. Hetgeen in dezen is gedaan, zal aan een beknopt onderzoek worden onderworpen, ten einde na te gaan of hiermede resultaten zijn bereikt of althans voor de toekomst te hopen zijn, en zoo niet, wat hiervoor in de plaats zou kunnen treden.

Wat betreft de afschaffing van den oorlog, daaromtrent heeft het niet ontbroken aan voorstellen, die waren of werden zij verwezenlijkt, den zoozeer gewenschten eeuwigen vrede ten gevolge zouden hebben.[1])

Deze plannen hebben alle ongeveer dezelfde strekking en bepleiten de instelling van het instituut, dat ook thans weder tot hetzelfde doel aan de orde wordt gesteld, n. l. een Volkerenbond. De drie voornaamste ontwerpen mogen hier met een enkel woord worden aangeduid.

Uit de mémoires van den hertog van Sully is ons een plan bekend geworden van den Franschen Koning Hendrik IV,[2]) dat ten doel had, een einde te maken aan de oorlogen in Europa. Daartoe zou eene nieuwe indeeling van dit werelddeel gemaakt moeten worden in vijftien staten, onder welke Pruissen[3]) — en dit is merkwaardig met betrekking tot hetgeen men thans ziet gebeuren — niet wordt genoemd. Deze staten moesten in oppervlakte en rijkdom ongeveer aan elkander gelijk zijn, waarbij eveneens rekening werd gehouden met de drie voornaamste godsdiensten (Katholieken, Calvinisten en Lutherschen). Het hoogste bewind zou berusten bij een

---

[1]) Een overzicht van den inhoud der werken van een aantal schrijvers, die voorstellen hebben gedaan om tot den „eeuwigen vrede" te geraken, vindt men bij Dr. J. ter Meulen: Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung 1300—1800. 'sGravenhage 1917. pag. 100—339.

Men vergelijke ook het werk van Ernest Nijs: Les origines du droit international. chap. XVII. Les irénistes.

[2]) Gedurende ruim twee eeuwen heeft men geloofd, dat het „grand-projet" door Hendrik IV alleen was uitgedacht. Thans wordt vrijwel algemeen aangenomen, dat het plan door Sully alleen in zijne laatste levensjaren is uitgewerkt (± 1635), althans na den dood van Hendrik IV is geschreven. Dr. J. ter Meulen. L. c. pag. 160. sqq.

[3]) d. w. z. het toenmalige hertogdom Brandenburg.

conseil général, die elk jaar van standplaats verwisselde en welker leden, ten getale van zeventig telkens voor drie jaren benoemd werden door den Paus en de hoofden der tot het verbond behoorende staten. De taak van dezen Raad was in hoofdzaak de beslechting van mogelijk ontstaande geschillen en daardoor het voorkomen van oorlogen. Op welke wijze zijne besluiten, bij verzet daartegen, moesten worden uitgevoerd, wordt niet beschreven, zoodat dit plan alleen theoretische en historische beteekenis heeft, gelijk ook nooit eenige poging is aangewend om het in toepassing te brengen. —

Een te zijner tijd veel besproken ontwerp — en dat ook nog door Rousseau is besproken — is vervat in het werk van den Abbé de Saint-Pierre: „Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europe." Ook hij ziet tot dit doel geen ander middel, dan eene geheel nieuwe organisatie van Europa. Zooals de toestand toen was, kon het niet anders, of elk geschil moest aanleiding tot een oorlog geven. Eerst dan, wanneer een internationaal verbond zou zijn ingesteld, waarin de staten dezelfde positie zouden bekleeden als thans de burgers in den staat, zou het mogelijk zijn, de geschillen op dezelfde vreedzame wijze te beslechten, n. l. door de uitspraken van een rechtsprekend college. Dat zijn plan zeer wel voor verwezenlijking vatbaar is, tracht hij aan te toonen door te wijzen op de bestaande statenbonden, zooals het Duitsche rijk, Nederland en Zwitserland. De verschillende bepalingen van dezen Europeeschen statenbond zijn neergelegd in een verdrag van acht en twintig artikelen. In afwijking van het boven besproken plan is hier het geval voorzien, dat een der leden zich niet wil schikken naar een door het hoogste gerechtshof genomen besluit. „Le souverain qui prendra les armes avant la déclaration de guerre de l'Union, ou qui refusera d'exécuter un règlement de la Société ou un Jugement du Sénat, sera déclaré ennemi de la Société et elle lui fera la guerre, jusqu' à ce qu'il soit désarmé et jusqu' à l'exécution du jugement et des règlements; il payera même les frais de la guerre et le pays, qui sera conquis sur lui lors de la suspension d'armes, demeurera pour toujours séparé de son état." (Art. VIII.) Als merkwaardigheid moge vermeld worden, dat de zetel van den Senaat in eene Hollandsche stad, n. l. Utrecht zal worden gevestigd, wijl dit land het meeste belang bij den vrede heeft.

„Une ville de Hollande me paraît préférable en ce que les Hollandais sont de tous les peuples de la terre ceux qui font le commerce le plus fréquent et le plus étendu et après tout la Ville de Paix peut-elle jamais être mieux placée qu'au milieu du peuple le plus paisible de tous les peuples et le plus intéressé de tous à la conservation de la paix?" [1]) Dat in 1713, na het eindigen van den Spaanschen succesieoorlog, waarin Holland meer dan 100.000 man geleverd had, dit land „le plus paisible de tous les peuples" genoemd wordt, is paradox! De schrijver doet den Hollanders nog meer eer aan, door aan te bevelen, dat alle beambten van den Bond zooveel mogelijk van Hollandsche nationaliteit moeten zijn, wijl daardoor de onafhankelijkheid van alle individueele heerschers het best verzekerd wordt. Reeds toen heeft men Holland de eereplaats toegedacht bij het bewaren van den vrede en de vestiging van het Vredespaleis en het houden der Vredesconferenties te 'sGravenhage is alzoo eene voortzetting van eene reeds bestaande traditie. Thans schijnt Zwitserland deze rol te zullen overnemen.

Hoewel veel beter uitgewerkt dan de plannen van Hendrik IV heeft ook het ontwerp van den Abbé de Saint-Pierre nimmer practische beteekenis verkregen.

Terwijl de vorige schrijvers het plan tot de vorming van een' Volkerenbond geheel op zich zelfstaande hebben opgevat, is deze laatste voor Kant het noodzakelijke einde der ontwikkeling, welke de volken doorleven en waartoe de in de menschheid aanwezige krachten haar drijven. Volgens hem bevinden de staten zich thans in denzelfden toestand, waarin de individuen zich bevonden vóór dat de staat werd geboren. Zij bevonden zich in eenen toestand van voortdurenden onderlingen strijd, totdat eindelijk het onhoudbare hiervan hen er toe gebracht heeft, rust en zekerheid te zoeken in eene het recht beschermende en handhavende gemeenschap. En op dezelfde wijze zal eenmaal het tijdstip aanbreken, waarop de volken, het oorlogvoeren moede, eene de staten omvattende gemeenschap zullen vormen, die, zóóals thans de staat voor het individu, voor de natie den vrede zal brengen. Hij ontwikkelt deze gedachte in een geschrift van het jaar 1784: „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerliche Ab-

[1]) L. c. pag. 359.

sicht," waarin hij tracht aan te toonen, dat juist door den oorlog de eeuwige vrede automatisch zal komen. „Alle Kriege sind demnach so viele Versuche (zwar nicht in der Absicht der Menschen, aber doch in der Absicht der Natur), neue Verhältnisse der Staaten zu Stande zu bringen und durch Zerstörung, wenigstens Zerstückelung alter neue Körper zu bilden, die sich aber wieder entweder in sich selbst oder neben einander nicht erhalten können und daher neue, ähnliche Revolutionen erleiden müssen; bis endlich einmal theils durch die bestmögliche Anordnung der bürgerlichen Verfassung innerlich, theils durch eine gemeinschaftliche Verabredung und Gesetzgebung äusserlich ein Zustand errichtet wird, der, einem bürgerlichen gemeinen Wesen ähnlich, so wie ein Automat sich selbst erhalten kann." [1]) Deze zelfde meening heeft Kant nog in verschillende andere zijner werken uitgesproken, steeds er op wijzende, dat de oorlogen, door de daaraan klevende nadeelen, eindelijk zich zelve zullen opheffen. [2]) Op dezen grondslag heeft hij in zijn geschrift van 1795 „Zum ewigen Frieden" de regelen voor dezen volkerenbond uiteengezet in den vorm van een verdrag.

De voorschriften der eerste zes „Präliminar"artikelen zijn negatief. Geen vredesverdrag mag gesloten worden met het voorbehoud van de stof tot een' volgenden oorlog, geen staat mag door privaatrechtelijke handelingen in de macht van een anderen staat gebracht worden, de staande legers moeten langzamerhand verdwijnen (waarbij hij niet denkt aan de nieuwerwetsche militielegers, die hij veeleer toestaat), voor oorlogsdoeleinden mogen geen leeningen worden aangegaan, geen staat mag zich gewelddadig mengen in de aangelegenheden van andere staten, oneerlijke middelen, zooals het gebruik van sluipmoordenaars, vergift, verdragsbreuk en verraad, mogen in den oorlog niet worden aangewend. Naast deze negatieve voorschriften geeft hij twee positieve: iedere staat moet democratisch — d. w. z. niet-absolutistisch — bestuurd worden en alle staten te samen moeten een Volkerenbond vormen. Kant maakt hierbij een scherp onderscheid

[1]) L. c. Siebenter Satz.

[2]) Vgl. Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte. Schlußanmerkung Kritik der Urteilskraft. § 393.

Ueber den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. III.

tusschen een uit verschillende volken samengestelden staat (civitas gentium), dien hij tot het bewaren van den vrede wel een afdoend middel acht, maar waar de volken niet aan willen, zoodat hij zich tevreden stelt met het mindere, n. l. een volkerenbond, die desnoods ook aan het doel kan beantwoorden.

Wijl Kant het ontstaan van den Volkerenbond een noodwendig gevolg acht van den zichzelf onmogelijk makenden oorlog, zijn er geene bijzondere garanties noodig om den bond, wanneer hij eenmaal zal zijn ontstaan, in stand te houden. Voldoende is het, dat alle handelingen der leidende staatslieden openbaar zijn, waardoor het onmogelijk is, dat zij in strijd zijn met de gerechtigheid. Zulk een, in den letterlijken zin des woords genomen, publiek recht, heeft den eeuwigen vrede noodwendig ten gevolge. „Wenn es Pflicht, wenn zugleich gegründete Hoffnung da ist, den Zustand eines öffentlichen Rechts, obgleich nur in einer ins Unendliche fortschreitenden Annäherung wirklich zu machen, so ist der ewige Friede, der auf die bisher fälschlich so genannte Friedensschlüsse (eigentlich Waffenstillstände) folgt, keine leere Idee, sondern eine Aufgabe, die, nach und nach aufgelöst, ihrem Ziele (weil die Zeiten, in denen gleiche Fortschritte geschehen, hoffentlich immer kürzer werden) beständig näher kommt."[1])

De theoretische beschouwingen der wijsgeeren zijn thans op het punt gekomen, dat zij in de practijk zullen worden omgezet.[2]) Opnieuw is een grondwet ontworpen voor een Volkerenbond, thans niet als zuiver theoretisch ontwerp, maar met het doel, inderdaad het lot van Europa te regelen. Het hoofddoel is ook ditmaal het bewaren van den vrede, gelijk de Inleiding tot het ontworpen verdrag verklaart. „Om de samenwerking der natiën tegemoet te komen en dezen onderling vrede en veiligheid te waarborgen door de verplichting om niet tot den oorlog toevlucht te nemen....." enz., aldus luidt de aanhef en artikel 8 legt nog eens den nadruk op dit beginsel: „De leden erkennen het beginsel, dat de instandhouding van den vrede eene vermindering noodzakelijk

---

[1]) Zum ewigen Frieden. Slot.

[2]) In dit verband moge herinnerd worden aan het bekende geschrift van prof. Mr. C. van Vollenhoven, vóór den jongsten oorlog verschenen, dat terecht zooveel opzien heeft gewekt: „De Eendracht van het land."

zal maken van de nationale bewapeningen tot het laagste peil, dat is overeen te brengen met de nationale veiligheid en met het doorzetten, door gemeenschappelijke actie, van de internationale verplichtingen." Het hoofddoel van den Bond — de in artikel 23 aangegeven verplichtingen zijn voor ons in dit verband van geen belang — is dus duidelijk omschreven. De vraag is nu, zal dit doel indien de Bond inderdaad tot stand komt, ook bereikt worden met de middelen in de andere artikelen van het verdrag aangegeven? Ik vermeen, dat een op deze wijze tot stand gekomen Volkerenbond, beschikkende over geene andere middelen, voor de instandhouding van den wereldvrede, van zeer geringe, zooal van eenige, beteekenis is. Kant heeft in deze het juiste standpunt aangewezen: eerst dan, wanneer in den loop der historische ontwikkeling de oorlog zichzelf zal hebben te niet gedaan, zal de Volkerenbond ontstaan, maar niet om den eeuwigen vrede te brengen, maar als gevolg van dezen. Gelijk het beginsel der democratie in het staatsbestuur meer algemeen geldend is geworden doordat het absolutisme zich zelf heeft te niet gedaan en mitsdien niet als menschenwerk, met een bepaald doel verricht, thans bestaat en heerscht, zoo zal ook eerst de vrede moeten komen, waarna er geene bezwaren meer zullen zijn, dat de volken zich tot een' algemeenen Bond vereenigen. De thans ontworpen Volkerenbond draagt de kiem zijner ontbinding reeds in zich door de verdragsbepalingen, die aangeven,wie lid kan worden en welke de bevoegdheden van den besturenden Raad zijn. Leden worden alleen zij, die den jongsten oorlog hebben medegemaakt, en dus de verschrikking daarvan aan den lijve hebben ondervonden; de anderen worden slechts uitgenoodigd en het is de vraag, hoevelen hieraan zullen gevolg geven, terwijl het land, waartegen de geheele beschaafde en onbeschaafde wereld bijna, is moeten te wapen worden geroepen om de overwinning mogelijk te maken, niet aan de oprichtingsberaadslagingen heeft mogen deelnemen en mogelijk later, kennelijk als minderwaardig lid, opneming zal mogen verzoeken. Een zoo gekunsteld samenstel mag allerminst de naam van „Volkerenbond" voeren: de meer bescheiden naam „Verbond van volken, die Duitschland hebben overwonnen, aangevuld met eenige neutralen" ware eene juistere aanduiding. Ook het woord „Bond", dat eene gelijkheid der

deelnemers aanduidt, is hier niet op zijne plaats. Artikel 4 van het verdrag, waarin de samenstelling van den Raad wordt geregeld, geeft het bestuur aan vijf groote mogendheden — met uitsluiting van Duitschland — waarbij dan nog een viertal niet genoemde staten een vertegenwoordiger kunnen voegen. Het gekunstelde van het geheele plan wordt door dit artikel reeds aangetoond. Mocht de Bond inderdaad tot stand komen, zoo staat de vreezen, dat de verschillende bepalingen van onderlinge contrôle, die zijn voorgeschreven, eerder aanleiding tot het voeren van oorlogen zullen geven, dan dat zij deze voorkomen. „De proef om Rijken — of Volkerenbonden te stichten op grond van ongelijkheid en overheersching en verdrukking van de kleinere groepen, heeft gefaald", zegt Generaal Smuts [1]) terecht en het is verwonderlijk, dat hij toch nog voorstellen doet, die practisch niets anders beoogen. Van een Volkerenbond in het tegenwoordig stadium der wereldgeschiedenis is alleen dan heil te verwachten, wanneer eene boven de leden staande macht haar wil kan doorzetten; de handhaving van het recht door hen, die zelven belanghebbenden zijn, is eene onmogelijkheid. De geschiedenis van het Volkenrecht in den jongsten oorlog is in deze het duidelijkste bewijs.

Ferdinand Tönnies zegt m. i. volkomen terecht: „Solange aber nicht ein Reich vorhanden ist (ein „Ueberstaat"), zu dem mehrere Staaten als Untertanen sich verhalten, solange behauptet nur ein unvollkommener Gesammtwille das Völkerrecht." [2]) en verder: „Der tatsächliche („positive") unvollkommene Gesammtwille eines Staatensystems, der also für dies Staatensystem geltendes Völkerrecht bewirkt und behauptet, zeigt und bewährt seine Unvollkommenheit als Gesammtwille eben dadurch, dass er den Frieden — die wesentliche Forderung alles Rechtes — nicht zu erhalten vermag, sondern den Krieg zulassen muss." [3])

Gelijk de reeds vroeger voorgestelde middelen tot opheffing van den oorlog geene de minste uitwerking hebben gehad, zoo zal ook de thans op te richten Volkerenbond, mocht hij inderdaad tot stand komen, den voortdurenden vrede niet brengen. De oorlog is een verschijnsel, in diepere oorzaken

---

[1]) De Volkerenbond. Een practisch voorstel.
[2]) Weltkrieg und Völkerrecht pag. 52.
[3]) Ibidem. pag. 53.

zijn oorsprong hebbende, dan in het bloote feit, dat de wereld bestaat uit verschillende natiën, zoodat eene kunstmatige opheffing van het nationale verschil op het al — dan niet voortbestaan van den oorlog geen invloed heeft. Voorloopig moet von Bernhardi gelijk gegeven worden, waar hij de weinig bemoedigende uitspraken doet: „So führt die Erkenntnis, dass der Krieg durch biologische Notwendigkeiten bedingt wird, von vornherein zu dem Schluss, dass jeder Versuch, ihn aus dem Völker erkehr auszuschalten, sich als völlig undurchführbar erweisen müsste." [1]) en verder: „Zugleich erweisen sich die praktischen Mittel, die zur Verhütung des Krieges von den Anhängern der Friedensidee vorgeschlagen werden, als völlig unzureichend." [2])

Als tweede oorzaak, waardoor de verheffing der staatkundige moraal wordt tegengehouden, is genoemd de geheime diplomatie. Ook hiertegen is door Kant gewaarschuwd en hij stelt den volgenden regel op als „transcendentale Formel des öffentlichen Rechts": „Alle auf das Recht anderer Menschen bezogenen Handlungen, deren Maxime sich nicht mit der Publicität verträgt, sind Unrecht" en hij beschouwt dit niet alleen als een ethisch beginsel, maar evenzeer als een juridisch, d. w. z. behoorende tot het recht der menschen. Hij motiveert zijne uitspraak op eene wijze, die het immoreele der geheime diplomatie in het duidelijkste licht stelt. „Denn eine Maxime, die ich nicht darf lautwerden lassen, ohne dadurch meine eigene Absicht zugleich zu vereiteln, die durchaus verheimlicht werden muss, wenn sie gelingen soll, und zu der ich mich nicht öffentlich bekennen kann, ohne dass dadurch unausbleiblich der Widerstand Aller gegen meinen Vorsatz gereizt werde, kann diese notwendige und allgemeine, mithin a priori einzusehende Gegenbearbeitung Aller gegen mich nirgend wovon anders, als von der Ungerechtigkeit her haben, womit sie jedermann bedroht. — Es ist ferner bloss negativ, d. i. es dient nur, um vermittelst desselben, was gegen Andere nicht recht ist, zu erkennen." [3])

---

[1]) Deutschland und der nächste Krieg. pag. 19.

[2]) Ibidem. pag. 26.
Zie ook het oordeel van Hegel: Philosophie des Rechts §§ 259 en 333.

[3]) Zum ewigen Frieden. Anhang II.

Doch ook in dit opzicht is men niet verder gekomen en de aansporing van Kant is zonder gevolg gebleven. Niettegenstaande de mogendheid, die de overwinning in den jongsten oorlog heeft mogelijk gemaakt, op de openbaarheid der vredesverhandelingen heeft aangedrongen, is alles weder gegaan op de oude, klassieke wijze en Wilson heeft in dit opzicht een beslist échec geleden. Ook het verdrag van den Volkerenbond bespreekt dit punt niet, vermoedelijk wijl de ontwerpers de onmogelijkheid hebben ingezien om deze bepaling, ware zij aangenomen, ooit doorgevoerd te krijgen. Zulks is m. i. juist gezien: wanneer door de reeds nu werkende krachten in den loop der eeuwen de Volkerenbond noodwendig ontstaan zal, dan is ook het einde daar voor de geheime diplomatie. Thans is het tijdstip daarvoor nog niet gekomen.

Ook omtrent de derde der aangegeven oorzaken — de straffeloosheid der staatslieden met betrekking tot hun buitenlandsch beleid — is men geen stap verder gekomen. Het verdrag voor den Volkerenbond gaat ook dit punt stilzwijgend voorbij, hetgeen te meer te verwonderen is, wijl in het vredesverdrag de uitlevering van den Duitschen keizer wordt geeischt met het kennelijke doel, hem voor eene rechtbank rekenschap te doen afleggen. Deze eisch raakt echter, wijl hij geheel eenzijdig wordt gesteld en de verantwoordelijke personen in de andere oorlogvoerende landen buiten bespreking worden gelaten, het door ons aangegeven beginsel niet en is uitsluitend te beschouwen als eene uiting van wraakzucht, gepaard aan den wensch, de openbare meening in sommige landen voldoening te geven. Waar wij ons nog bevinden in het tijdperk der geheime diplomatie met al hetgeen daaraan verbonden is strijdig met de voorschriften der individueele moraal, is eene strafrechtelijke verantwoordelijkheid der staatslieden een niet te vervullen eisch. Bovendien, al ware zij opgenomen in het Verdrag van den Volkerenbond, dan nog zou zulks een onvoldoend middel blijken om de staatkundige moraal op hooger peil te brengen, evenmin als de strafrechtelijke bepalingen veel bijdragen ter verhooging der individueele moraal.

De vierde oorzaak is slechts van ondergeschikte beteekenis en is meer te beschouwen als de uiting van de met betrekking tot ons onderwerp levende gedachten. Nu hierin in den laatsten tijd eene verandering begint te komen, vindt deze

eene uiting in de literatuur. In zoover is deze kentering een verblijdend verschijnsel, al moet daarbij in aanmerking worden genomen, dat het meerendeel dezer geschriften onder den invloed van den jongsten oorlog zijn ontstaan. — Aangezien nu de kunstmatige opheffing der genoemde oorzaken van de minderwaardigheid der staatkundige moraal niet is te verwachten en verbetering in deze slechts langs den weg eener langzame en geleidelijke evolutie verkregen kan worden, daar rijst de vraag: of men zich aldus moet bepalen tot een lijdelijk afwachten dan wel: of er middelen zijn, die den gang der ontwikkeling kunnen verhaasten en op de verwezenlijking van ons doel binnen een afzienbare toekomst een uitzicht openen. Ten einde deze middelen te kunnen opsporen, is het allereerst noodig den diepsten grond van de minderwaardigheid der staatkundige moraal aan te geven. Deze is — evenals alle verschijnselen op het gebied der zedewet — gelegen in het wezen van den mensch. Alle menschelijke instellingen, ook de staat, bevinden zich op dien trap van ontwikkeling, die op ieder gegeven oogenblik overeenstemt met het bereikte geestelijke peil. Gelijk het eene dwaasheid is, de maatschappij te willen invoeren, die geene verschillen kent van fortuin of stand, wijl de menschen verschillend zijn en dus elke met geweld ingevoerde gelijkheid terstond weder wordt opgelost in verscheidenheid, zoo is het ook onmogelijk de eischen eener hooge zedewet van buiten te willen opleggen, zoolang niet het innerlijke wezen van den mensch ermede in overeenstemming is. Is eenmaal dit beginsel aanvaard, dan volgt daaruit vanzelf, dat al hetgeen medewerkt aan de verheffing van het zedelijke peil der menschheid tevens dienstig is aan de verheffing van de staatkundige moraal. Niet door voorschriften, uitgedacht door wijsgeeren of staatslieden, maar door den stillen arbeid van elken dag kan het menschdom hopen voorwaarts te komen op den weg naar hoogere zedelijkheid. Op dit standpunt stelt zich ook Baumgarten, daarbij tevens erkennende het nauwe verband, dat er bestaat tusschen het beschavingspeil der menschen en de staatkundige moraal. „Wir haben eine besondere politische Moral neben die persönliche oder private gestellt, beide begrenzt auf die Gebiete des Lebens, für die sie gelten. Wir haben aber auch gezeigt, wie sich beide steigend beeinflussen, so dass die Entwicklung der persönlichen

Kultur auch die der politischen Moral nach sich zieht."

De vraag doet zich nu voor, of de menschheid zich inderdaad voorwaarts beweegt op den weg van ontwikkeling, dan wel stilstaat of zelfs teruggaat. Wanneer men let op de gebeurtenissen rondom ons, zou men geneigd zijn deze vraag in laatstgenoemden zin te beantwoorden en zulks is ook door verschillende schrijvers onomwonden verklaard. Zoo zegt Nietzsche: „Die Menschheit stellt nicht eine Entwicklung zum Besseren oder Stärkeren oder Höheren dar, in der Weise, wie dies heute geglaubt wird. Der „Fortschritt" ist bloss eine moderne Idee, das heisst eine falsche Idee. Der Europäer von Heute bleibt in seinem Werthe tief unter dem Europäer der Renaissance; Fortentwicklung ist schlechterdings nicht mit irgend welcher Notwendigkeit Erhöhung, Steigerung, Verstärkung." [1]) en von Treitschke, wiens levensbeschouwing eene geheel andere is dan die van Nietzsche, valt hem in dit opzicht geheel bij: „Sieht man genauer hin, so liegt es ebenfalls in der menschlichen Natur selber begründet, dass die ungeheure Mehrheit der Kräfte unseres Geschlechts aufgehen muss in der Befriedigung der gröbsten Lebensbedürfnisse. Das blosse Dasein zu fristen ist für den Barbaren der Hauptinhalt des Daseins. Und so gebrechlich und bedürftig ist von Natur unser Geschlecht, dass auch auf höheren Kulturstufen die ungeheuere Mehrheit der Menschen immer und überall der Sorge um das Leben, der materiellen Arbeit ihr Dasein widmen muss, oder um es trivial auszudrücken: die Masse wird immer die Masse bleiben..... Das klingt hart, aber es ist wahr und wird in alle Zukunft wahr bleiben." [2])

Het komt mij voor, dat deze schrijvers hunne pessimistische beschouwingswijze ontleenen aan een te beperkt overzicht van het wereldgebeuren. Hunne uitspraken kunnen geen stand houden, wanneer men een genoegzaam ruim tijdperk overziet; in zedelijk opzicht heeft de menschheid sedert de Middeleeuwen eene groote schrede voorwaarts gedaan. Heerschte toen voornamelijk de macht en was de handhaving van het recht goeddeels afhandelijk van den invloed van hem,

---

[1]) Der Antichrist. § 4.

[2]) Politik I. pag. 50. sq.

van het recht goeddeels afhankelijk van den invloed van hen, die het handhaafde, thans behoeft het recht in het meerendeel der gevallen, die bescherming niet meer en terecht wijst Paul Janet er op, dat een kind, alleen beschermd door het recht, geene verdere bewaking van noode heeft. „Quoi qu 'il en soit, il est très juste de dire que le droit est un pouvoir, car tout ce qui est capable d'opposer quelque résistance ou d'empêcher quelque action est à juste titre appelé un pouvoir. Or c'est là un des caractères du droit. Un enfant n'est pas plus difficile à briser qu' une branche d'arbre. Cependant cette frêle nature tient en échec une force bien supérieure par cette mystérieuse défense que l'on appelle le droit. Nul doute qu 'il n'y ait dans la nature de l'enfant un pouvoir qui s'oppose aux mauvais traitements et à la violence; mais c'est un pouvoir d'une nature particulière; car il s'associe à la faiblesse même. C'est ainsi que nous avons un pouvoir sur celui qui nous a donné sa parole, même lorsque nous n'avons aucune force pour le contraindre à l'exécuter. Quelquefois ce pouvoir moral est accompagné du pouvoir physique, comme dans le droit paternel. Mais la conscience distingue très bien ces deux pouvoirs, et comprend que l' un ne dérive pas de l'autre." [1])

Wil men medewerken aan dezen zedelijken vooruitgang, dan moet men aanvangen met te streven naar eene zedelijke verheffing van het individu. De individuen zijn de elementen, uit welker daden de gemeenschap wordt opgebouwd. De bewuste daad van iederen afzonderlijken mensch is — om eene vergelijking aan de physiologie ontleend, te gebruiken — de cel, waaruit het zedelijk organisme is gevormd. Wanneer Seneca een antwoord zoekt op de vraag, hoe het menschdom op hooger zedelijk peil kan gebracht worden, dan wijst hij er op, dat elke daad beteekenis moet hebben voor de menschheid: „Quando omnia quae praestanda sunt ac vitanda, dicam, quum possim breviter hanc formulam humani officii tradere? Omne hoc quod vides, quo divina atque humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni. Natura nos cognatos edidit, quum ex iisdem et in eadem gigneret. Haec nobis amorem indidit mutuum, et sociabiles fecit: illa aequum justum-

[1]) Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morae Paris. 1913. II. pag. 597. sq.

Van beteekenis is ook wat Kant zegt in zijn opstel „Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis", in het derde deel, gericht tegen Mendelssohn.

que composuit: ex illius constitutione miserius est nocere, quam laedi; et illius imperio paratae sunt ad juvandum manus. Iste versus et in pectore, et in ore sit:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto." [1])

Wanneer dit besef — nog verhoogd door de inkleeding van zijne gedachten in het Christendom — van de wederzijdsche verplichtingen der individuen ingang heeft gevonden, dan kan het niet anders of het volk moet daarvan den verheffenden invloed ondervinden, die zich uiten zal in de daden, die het van zijne staatslieden eischt. Dan zal het niet langer uitsluitend acht geven op de bereikte resultaten, maar ook belang stellen in de wegen, waarlangs deze bereikt worden en rekenschap vorderen van iedere staatkundige handeling. Fichte heeft het Duitsche volk dezen weg van verheffing gewezen en hetgeen door hem in tijden van diepe vernedering is gesproken, kan ook thans, en eveneens in de toekomst, de wegwijzer zijn. Zijne omschrijving van hetgeen een volk in zijne hoogste beteekenis is, blijft het ideaal waarnaar bestuurders en opvoeders hebben te streven. „Dies ist nun in höherer, vom Standpunkte der Ansicht einer geistigen Welt überhaupt genommener Bedeutung des Worts ein Volk: das Ganze der in Gesellschaft miteinander fortlebenden und sich aus sich selbst immerfort natürlich und geistig erzeugenden Menschen, das insgesammt unter einem gewissen besondern Gesetze der Entwicklung des Göttlichen aus ihm steht. Die Gemeinsamkeit dieses besondern Gesetzes ist es, was in der ewigen Welt, und eben darum auch in der zeitlichen, diese Menge zu einem natürlichen und von sich selbst durchdrungenen Ganzen verbindet." [2])

In zijne „Staatsbürgerliche Erziehung" heeft Prof. F. W. Foerster eene aanwijzing gegeven, hoe van overheidswege in samenwerking met de in de maatschappij levende krachten dit ideaal van een volk ware te bereiken. En al moet men ook telkens weer erkennen, dat het doel nog steeds niet is bereikt, zoo mag men zich hierdoor niet laten ontmoedigen. Ware het bestaan van moeilijkheden een grond om afstand te doen van den eisch, de zedelijkheid steeds hooger op te voeren, dan zou dit beteekenen, dat moraliteit in het algemeen onmogelijk is.

---

[1]) Ad Lucilium, Ep. 95 C. 52, 53.

[2]) Reden an die Deutsche Nation. Achte Rede. Werke VII. pag 381.

Het feit, dat zedelijke vooruitgang op staatkundig gebied bijzonder moeilijk is en langzaam gaat, in verhouding tot de algemeene zedelijke verheffing, is geen reden om aan dezen vooruitgang te wanhopen, waar vaststaat, dat een onverbreekbare band beide verbindt, zoodat het laatste het eerste tot stellig gevolg heeft.

De onmiddellijke werking eener op hooger peil gekomen individueele moraal met betrekking tot het staatkundige leven wordt belemmerd door het feit, dat de staten vaak gebonden zijn aan overeenkomsten uit vroegere tijden, toen een minder hoog begrip der zedewet gemeen goed was. Op deze omstandigheid legt Lotze [1]) den nadruk en hij ziet in deze omstandigheid eene verontschuldiging voor de volken, die een niet — opzegbaar verdrag verbreken, ten einde een einde te maken aan hetgeen hij met den naam „politisches Leiden" bestempelt. Deze meening kan door mij niet worden gedeeld: ook in dezen moet het nageslacht de zonden van het voorgeslacht dragen. Alleen volgt hieruit, dat, waar thans de oogen zijn opengegaan voor dezen toestand, het plicht is der staatslieden, niet alleen te rekenen met de thans heerschende begrippen van moraliteit, maar ook in het oog te houden, dat deze begrippen eene voortdurende verandering ten goede ondergaan, opdat niet de komende geslachten hen beschuldigen kunnen van bekrompenheid in het beoordeelen der nimmer stilstaande gedachtenontwikkeling. Na de boven gegeven algemeene uiteenzetting blijft ten slotte de vraag te bespreken over, welke positieve middelen moeten aangewend tot verheffing van het algemeene zedelijke peil en welke instellingen of personen geroepen zijn, hieraan een werkzaam aandeel te nemen.

Het is duidelijk, dat hierbij eene belangrijke plaats toekomt aan den staat, die in steeds meerdere mate het individueele leven in zich opneemt. Men kan dit toestemmen zonder zoover te gaan als sommige Duitsche schrijvers, die ook in deze alleen heil verwachten van den staat. Zoo verklaart Jerusalem: „In der durch Gewalt gegründeten und durch Macht zusammengehaltenen staatlichen Gemeinschaft haben sich ja erst die Menschen zu selbständigem Denken, zu eigenartigem Fühlen und zu eigenkräftigem Wollen hinaufentwickelt und als erstarkte Persönlichkeiten dem neuen Staate seine höheren

[1]) Mikrokosmus III. 8tes Buch. Kap. V in fine.

Ziele gesteckt. Aber auch diese können nur erreicht werden, wenn eine machtvolle Organisation die von genialen Einzelpersönlichkeiten oft glücklich erdachten Massnahmen in geeigneter Weise durchzuführen vermag. Nur ein machtvoller Staat kann hygienische Massnahmen in der Weise durchführen, dass dadurch eine wirkliche und merkliche Hebung der Volksgesundheit bewirkt wird. Eine geordnete Rechtspflege ist undenkbar, wenn der Staat nicht die Kraft hat, den Rechtssprüchen die Geltung zu sichern. Ohne staatlichen Schulzwang ist noch nirgends das allgemeine Bildungsniveau wesentlich erhöht worden. Man muss es sich also einmal recht klar und deutlich machen, dass die Machtorganisation des Staates die erste und zugleich die bleibende Bedingung für alle Kulturentwicklung ist."[1])

Deze voorstelling van de macht van den staat is overdreven en, werd zij inderdaad uitgeoefend, zoo zou eene reactie niet uitblijven. De geschiedenis van het Duitsche rijk is in dezen een leerrijk voorbeeld. Daarnaast staat vast, dat de wijze van staatsbestuur eene groote beteekenis heeft voor de moraliteit der onderdanen. De inrichting van het onderwijs ligt tegenwoordig bijna geheel in de handen der overheid en zij heeft de macht, in deze nuttig werkzaam te zijn.

Ook de vorm van het staatsbestuur is van veel beteekenis. Door sommige schrijvers wordt als eenig heilmiddel in dezen het democratisme beschouwd. Troeltsch ziet in de doorvoering van dezen regeeringsvorm het afdoende middel om den mensch zedelijk te verheffen en, als gevolg daarvan, ook de politiek, ja, hij stelt het democratische beginsel op één lijn met den godsdienst: „Schliesslich bedeutet dies demokratische Prinzip zugleich eine Weltanschauung, eine Metaphysik und Religion. Sie bedeutet eine durch und durch teleologische Weltanschauung, einen überzeugten Glauben an den Sieg der sittlichen Vernunft. Aus allen Interessenkämpfen und aus allen dumpfen Massenzuständen muss die Individualisierung des Menschen zu persönlich selbständigen Einzelwerthen erwachsen, und diese Individualisierung muss auch dem Gemeinschaftsleben schliesslich seinen Stempel geben."[2])

---

[1]) Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre. pag. 65. sq.

[2]) Politische Ethik und Christentum. pag. 16.

Deze meening komt mij voor overdreven te zijn, al kan ik ook niet het verwerpend oordeel van Erich Franz onderschrijven, die het democratisch beginsel in deze zonder beteekenis acht. „Dass die möglichst weitgehend und schematisch durchgeführte Demokratie im westeuropäischen oder amerikanischen Sinne das Allheilmittel für die äussere und innere Politik darstelle, wie unsere Feinde die Welt glauben machen wollen, ist ein längst als glänzende Illusion erkanntes Vorurteil." [1]) De waarheid komt mij voor in deze in het midden te liggen.

Nauw verwant aan het democratisch beginsel, gedeeltelijk een uitvloeisel daarvan, is de vrijheid van gedachtenuiting, waardoor de openbare meening zich kan bekend maken. Ook dit is een middel voor ons doel van groote beteekenis, hetwelk door Treitschke wordt erkend. „Das Völkerrecht hat sich im Laufe der Jahrhunderte zu einer Stärke des Rechtsbewusstseins ausgebildet, die wenigstens seinen formalen Teil als völlig gesichert erscheinen lässt. Viel trägt heute dazu die Oeffentlichkeit des politischen Lebens bei..... Aber der ganze Charakter des Staatenlebens ist heute dermassen öffentlich geworden, dass eine grobe Verletzung des Völkerrechts sofort bei allen zivilisierten Nationen grosse Entrüstung erregt." [2]) Het verdrag van den Volkerenbond bevat in artikel 12 een voorschrift, dat ten doel heeft, de macht der openbare meening te mobiliseeren om een dreigenden oorlog te voorkomen. Indien er een geschil is ontstaan, dat door de gewone middelen der diplomatie niet kan worden opgelost, mogen belanghebbenden in geen geval tot een oorlog overgaan, zonder van te voren de geschilpunten aan den Raad (genoemd in artikel 2) te hebben voorgelegd tot het vellen van eene scheidsrechterlijke uitspraak. Nadat deze uitspraak is gevallen, mogen zij gedurende een termijn van minstens drie maanden niet tot den oorlog overgaan. De bedoeling van dezen wachttijd (moratorium) is, om de openbare meening den tijd te geven, de geschilpunten en de gevallen beslissing van den Raad, volledig te beschouwen, opdat aldus door haar invloed alsnog de oorlog kan worden ver-

---

[1]) Politik und Moral. pag. 62.
[2]) Politik II. pag. 556.

meden. Zeer te betreuren is het, dat het Verdrag niet nog eene verder gaande bepaling bevat, waardoor de openbare meening eene veel grootere macht zou verkrijgen en inderdaad een middel van beteekenis worden ter verheffing van de staatkundige moraal, n. l. het voorschrift van de openbaarheid van het geheele diplomatieke verkeer. Bij de opsomming der gebreken van den Volkerenbond, waardoor zijne waarde gering is geworden, werd hierop reeds gewezen.[1])

Een krachtig middel ter verhooging der politieke moraal bestaat in de door Prof. F. W. Foerster uitgewerkte staatkundige opvoeding dergenen, die in eenig opzicht met de leiding der politieke aangelegenheden worden belast. „Aus der Betrachtung dieser ganzen Lage und der sich aus ihr ergebenden Probleme folgt, dass wir eine ganz neue Berufsausrüstung für die Träger der staatlichen Regierung und Verwaltung brauchen, damit dieselben die Kulturmission des Staates unter den neuen Lebensverhältnissen und gegenüber dem modernen Menschenmaterial erhalten und vertiefen können: die Ethik und Kunst des Regierens und Leitens muss zum Gegenstand gründlichsten Nachdenkens und sorgfältigster Erziehung und Selbsterziehung gemacht werden" zegt hij in zijn werk „Staatsbürgerliche Erziehung."[2]) en hij geeft in het vervolg aanwijzingen, waarin deze opvoeding moet bestaan, al geeft hij toe, dat minder het aangeleerde in deze van beteekenis is, dan de vorming van karakters. „— vielmehr wird sich die staatliche Führerschaft wieder sozial, politisch und moralisch konsolidieren, als ein Beruf für Berufene, als ein Amt, das eine ganz besondere Erziehung, Schulung und Bildung voraussetzt."[3]) „Die Bildung von Charakteren, die dem ungeheuren Magnetismus der Massen und dem Cäsarentum der Majoritäten gegenüber standhaft bleiben und den Mut zur Isolierung haben, muss in der Tat ein ebenso wichtiges Ziel der staatsbürgerlichen Erziehung werden, wie die Erzeugung „kooperativer" Eigenschaften — denn für den Staat selber, für die Wahrung seiner tiefsten Fundamente, ist es von grösster Bedeutung, dass feste Mittelpunkte der Besinnung

---

[1]) pag. 139. supra.
[2]) pag. 23.
[3]) L. c. pag. 74.

da seien, die gegenüber den kollektiven Erregungen und Leidenschaften, gegenüber den Wallungen der nationalen Leidenschaft und den Beschränktheiten des Interessentums die ewigen Güter der Kultur und der Seele verteidigen." [1])

Door Foerster wordt ook de aandacht gevestigd — zonder dat zulks door hem wordt uitgewerkt — op het laatste middel ter verheffing der politieke moraal, dat door mij zal worden besproken en dat ik het meest belangrijke van allen acht n. l. de beteekenis van den godsdienst. Foerster erkent ten volle het gewicht hiervan. „Die ungeheure Schwerkraft der Selbstsucht, die überwältigende Realität greifbarer Vorteile kann nur von dem Reiche aus überwunden werden, das nicht von dieser Welt ist. Die antisoziale und antistaatliche Eigenliebe, die Starrheit des Eigenwillens, die dämonische Macht des Goldes, das Toben der entfesselten Leidenschaften — all dem ist nur die geistige Gewalt des Christentums gewachsen. Und eine staatsbürgerliche Erziehung ohne die Weihe und das Fundament einer religiösen Kultur steht in der Luft, ist ein Sport für unbeschäftigte Köpfe, eine Illusion und ein Traum ohne gestaltende politische Kraft" [2]) en elders nog schrijft hij: „Wir werden im sozialen Geist erst wahrhaft Fortschritte machen, wenn die soziale Idee auch in das Völkerleben eingedrungen ist, wenn die Völkerkonflikte nicht mehr egozentrisch, sondern sozial behandelt werden, und auch für die Religion wird die grosse Stunde erst schlagen, wenn das Heidentum aus der Politik verschwindet, wenn der Bankrott des ganzen Machtwesens erkannt wird, und wenn die Völker begreifen, dass das Licht des Lebens nicht nur gegeben ist, um den Sonntag zu erleuchten, sondern auch den Alltag zu durchstrahlen, alles Zeitliche mit dem Ewigen zu verbinden und von den ewigen Wahrheiten aus auch dem staatlichen Leben Kraft zu geben." [3])

De beteekenis van de christelijke moraal voor de staatkundige is een veel bestreden punt, dat nadere toelichting behoeft. De zuiverste en verhevenste uitdrukking der christelijke

---

[1]) Ibidem. pag. 94.
[2]) Ibidem. pag. 197.
[3]) Stimmen der Zeit. 1915.

zedeleer wordt gevonden in de z. g. Bergrede, waarin Jezus nagenoeg zijne geheele leer in het kort samengevat, uitspreekt.[1])

Daarin wordt eene moraal gepredikt, geheel indruischende tegen het natuurlijke gevoel van den mensch, en die daarom vaak verzet en critiek heeft gewekt. Vooral de uitspraken betreffende het lijden van onrecht en het liefhebben der vijanden worden telkens weder als onvervulbaar van de hand gewezen. De voorschriften: *ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίζει εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα σου, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύ σει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.* en: *Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὁμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς.* worden geacht voor deze wereld onmogelijk na te komen eischen te stellen, ja, men gaat zoover, te beweren, dat het noodlottig zou zijn voor de maatschappij, daar wanneer naar deze eischen geleefd werd de rechtvaardigen zonder middelen van verdediging zouden gelaten worden tegenover de onrechtvaardigen.

De Berlijnsche hoogleeraar August Döring, die de ethica onafhankelijk van metaphysica en godsdienst wil maken, neemt

---

[1]) Opgemerkt moge worden, dat in den laatsten tijd stemmen zijn opgegaan, die de Bergrede niet aan Jezus toeschrijven.

Een der eerste radicalen hier te lande, die de Bergrede geheel wil losmaken uit het Evangelie, is Dr. A. Pierson. De Bergrede en andere synoptische fragmenten. Amsterdam. 1870.

Deze kwestie wordt in den breede onderzocht en besproken in het academisch proefschrift van Dr. K. F. Proost: De Bergrede. Hare herkomst en strekking Amsterdam 1914.

Dr. Proost komt tot de volgende conclusie: „De ethiek van de Bergrede, die een staal wil zijn van de ethische bekeeringsprediking van Jezus, is eschatologisch, is interimsethiek, geldend tot de komst van het Koninkrijk, en bevat de voorwaarden voor de intrede in het Kon nkrijk Gods." pag 79. en verder: „De mogelijkheid, dat de Bergrede door een Joodsch schrijver is vervaardigd of van Joodsche herkomst is en later op naam van Jezus in het Evangelie is gezet, acht ik volstrekt niet buitengesloten. Het geheel verbandlooze met de omgeving, de onmogelijkheid zulk eene rede naar mondelinge overlevering te reconstrueeren, het feit, dat deze ethiek leefde in het Jodendom, wettigen dit vermoeden" pag. 114.

Indien de Bergrede inderdaad niet tot het Evangelie mocht blijken te behooren, vervalt natuurlijk ook de moeilijkheid met betrekking tot ons onderwerp. Voorhands schijnt deze stelling evenwel nog niet bewezen.

dit standpunt in: „In der Bergpredigt wird eine Anzahl von Vorschriften gegeben, die in ihrer extremen Uebertreibung gegen die willkürlichsten und extremsten Forderungen anderer das natürliche sittliche Gefühl mit Recht irremachen müssen. Mit Recht, denn die Befolgung würde in kürzester Frist einen jeder ferneren Möglichkeit sittlichen Wirkens berauben, ihn zum Spielball der frevelhaftesten Verletzung seiner Person und seines Eigentums machen."[1]) E. Haeckel maakt deze voorschriften zelfs tot een voorwerp van spot: „Zu denjenigen christlichen Geboten, welche uns in frühester Jugend als wichtigste eingeprägt und welche in Millionen von Predigten verherrlicht werden, gehört der Satz: ‚Liebet eure Feinde, segnet die euch fluchen, tut wohl denen, die euch hassen, bittet für die, so euch beleidigen und verfolgen'. Dieses Gebot ist sehr ideal, aber praktisch von sehr bedenklichem Werthe. Ebenso verhält es sich mit der Anweisung: ‚Wenn dir jemand den Rock nimmt, dem gib auch den Mantel'; d. h. in das moderne Leben übersetzt: ‚Wenn dich ein gewissenloser Schuft um die Hälfte deines Vermögens betrügt, dann schenke ihm auch noch die andere Hälfte' — oder in die politische Praxis übertragen: ‚Wenn euch einfältigen Deutschen die frommen Engländer in Afrika eine eurer neuen wertvollen Kolonieën nach der anderen wegnehmen, dann schenkt ihnen auch noch die übrigen Kolonieën — oder am besten: gebt ihnen Deutschland noch dazu!" [2])

Daarnaast zijn er schrijvers, die de Bergrede wel als grondslag willen aanvaarden voor het persoonlijke leven, maar haar beslist afwijzen als grondslag der staatkundige moraal. Ernst Troeltsch — die, gelijk wij reeds gezien hebben — een principieel verschil aanneemt tusschen individueele en staatkundige moraal, kent aan de leer van Jesus alleen in zooverre invloed toe op de handelingen der staatslieden, als deze, naast hun ambt ook in het dagelijksche leven eene zedewet erkennen en, wijl de mensch geen dualistisch wezen is, zijne persoonlijke overtuigingen ook in zijn officieele leven tot uiting moeten komen.

„Die Trennung von Staat und Kirche erscheint vielen als die logisch notwendige Folgerung aus dieser Sachlage,

---

[1]) Handbuch der menschlich-natürlichen Sittenlehre. 1898. pag. 14.
[2]) Die Welträtsel. Volksausgabe. pag. 141.

wobei dann der reingeistige Einfluss auf das Gewissen der Beamten, der Regierenden, des Volkes und der etwaige Einfluss der Kirchen auf die politischen Parteien alles darstellt, was an christlichem Einfluss auf Staat und Gesellschaft möglich ist."[1]) Ook aldus opgevat, moet der christelijke zedewet een machtige invloed ten goede worden toegekend. Een staatsman met een waarlijk godsdienstig geloofsleven zal elke overtreding der christelijke moraal smartelijk ondervinden. Een treffend voorbeeld vinden wij in Bismarck, wiens innerlijke strijd door Otto Baumgarten in de „Christliche Welt", jaargang 1915[2]) in eene reeks van artikelen is geschilderd.

Bij den aanvang van zijne staatkundige loopbaan acht hij den staat en hetgeen daarmede samenhangt, als zijnde van slechts tijdelijke waarde en beteekenis, verre beneden een ongerept zedelijk leven. „Nach 30 Jahren, vielleicht viel früher, wird es uns eine geringe Sorge sein, wie es um Oesterreich und Preussen steht, wenn nur Gottes Erbarmen und Christi Verdienst unserer Seele bleibt..... Wie Gott will, es ist ja alles nur eine Zeitfrage, Völker und Menschen, Torheit und Weisheit, Krieg und Frieden, sie kommen und gehen wie Wasserwogen, und das Meer bleibt. Was sind unsere Staaten und ihre Macht und Ehre vor Gott anders als Ameisenhaufen und Bienenstöcke, die der Huf eines Ochsen zertritt oder das Geschick in Gestalt eines Honigbauern ereilt..... Den spezifischen Patriotismus wird man allerdings mit dieser Betrachtung los; aber es wäre auch jetzt zum Verzweifeln, wenn wir auf den mit unserer Seligkeit angewiesen wären."

Zoo kon Bismarck nog oordeelen, vóórdat hij de verantwoordelijke leider van het Duitsche volk geworden was. Later is dit geheel anders geworden. „Als er erst drei Jahre darin gestanden, sprach er seine Sehnsucht aus, der Wüste des politischen Lebens zu entrinnen und immer wieder bricht diese Sehnsucht, dieser Zug nach innen durch. Er litt schwer unter diesem Amtsleben, darin er vor lauter Müssen nicht mehr zum Wollen kam; er litt unter dem ewigen Intriguieren, Parlamentieren und Diplomatisieren, darin er doch eine Meisterschaft zu üben verpflichtet war. ‚Ich hoffe, dass ich

---

[1]) Christliche Welt. Jahrgang 1917. Nr. 8. pag. 148.

[2]) pag. 263, 303, 321, 340, 519, 548. Men zie ook zijn werk: Bismarcks Glaube. Tübingen 1912.

besser werde, wenn ich nicht mehr Minister bin; darauf muss ich alle vertrösten, die an mir zu tragen haben.'"

Hoezeer zijn geloof geleden heeft onder zijne staatkundige werkzaamheden en hoe diep hij zich hiervan bewust was, blijkt uit het schrijven aan den vriend zijner jeugd, graaf Keyserling: „Leider sei er während der Kämpfe der letzten Jahrzehnte dem Herrn ferner gerückt; gerade jetzt, in der schweren Zeit, die er durchlebe, empfinde er diese Ferne schmerzlichst. Er habe Gott gebeten, ihm nicht von der Erde zu nehmen, ohne ihm die innige Stellung zu Christo wiedergegeben zu haben; er hoffe in der Zurückgezogenheit den alten kostbaren Besitz im Zusammenleben mit seiner Johanna zu erlangen."

Wanneer men dezen strijd tusschen zijn leven als staatsman en de christelijke beginselen van liefde en rechtvaardigheid, die hij als volgeling van Jezus, wiens woord: *τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμου ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ;* hij volkomen beaamde, overdenkt, dan begrijpt men, dat Bismarck ten volle van zich zelven kon getuigen: Patriae inserviendo consumor.

Dit is zeker: zoodra de staatslieden der zoogenaamde christelijke volkeren in waarheid christen-staatslieden zullen zijn geworden, zal ook het verschil tusschen staatkundige en individueele moraal verdwenen zijn. De staatslieden staan niet buiten het verband van hun volk, maar komen daaruit voort: het werk van inwendige zending moet daarom ook aan de naderbrenging van ons doel bevorderlijk zijn.

Ook Baumgarten geeft zulks in den grond toe en erkent de groote waarde van het christendom voor de verheffing der staatkundige moraal. Nadat hij eerst verklaard heeft, dat de leer van Jezus alleen door de, aan het aardsche onttrokken, ziel kan worden begrepen en nagevolgd, en er niet aan kan gedacht worden de voorschriften der Bergrede in de staatkunde toe te passen, moet hij toch verklaren, dat de evangelische voorschriften van de hoogste beteekenis zijn voor de staatkunde. „Und doch verdankt unsere Politik diesem so gegensätzlichen Ethos des Evangeliums ihre besten Antriebe. Denn es bringt erst jene Spannung hervor zwischen den unerbittlichen Notwendigkeiten der staatlichen Selbst- und Rechts- und Ehrbehauptung und den ebenso unerbittlichen

Forderungen des persönlichen Gewissens, aus welcher Spannung alle tiefere Kultur und aller Fortschritt des politischen Lebens erwächst." en verder: „So übergibt er dem christlichen Volk Massstäbe für die Politik, die ewig unerfüllbar bleiben, aber gerade dadurch zu einem nie rastenden Prozess der Versittlichung und Reinigung des politischen Wesens von den Schlacken eines brutalen Machtstrebens führen." [1])

In dit verband moge met een enkel woord gewezen worden op het verschil, dat er bestaat tusschen hen, die zich in dezen wèl en hen, die zich niet op een christelijk standpunt plaatsen.

Voor de laatste categorie is de zedewet krachtens haren oorsprong eene wet van de menschelijke vermogens en bestaat zij in de toepassing der hoogste ideeën van die vermogens op de verhoudingen en omstandigheden van het leven.

Eene buitenchristelijke moraal neemt aan het gezag van moreele plichten, afgezien van een geloof aan God; de christelijke moraal meent van het gezag der moreele plichten alleen in verband met een theistisch Godsgeloof zich rekenschap te kunnen geven.

Beschouwd van het christelijke standpunt, heeft de zedewet een veel diepere beteekenis. Zij maakt, volgens deze opvatting, deel uit van de eeuwige wet Gods, die men met Augustinus aldus kan omschrijven: Lex aeterna est ratio divina vel voluntas Dei ordinem naturalem conservari jubens et perturbari vetans. [2]) Deze eeuwige wet" moet wèl onderscheiden worden van de „voorzienigheid" Gods, die zich eveneens bezig houdt met de leiding der redelijke schepselen. Gene stelt de algemeene regelen vast, volgens welke gehandeld moet worden; de voorzienigheid leidt de uitwerking dezer regelen in bijzonderheden. De eeuwige wet levert aan de voorzienigheid de algemeene beginselen, waaruit deze de afzonderlijke gevolgtrekkingen maakt. De redelijke wezens nu hebben deel aan de eeuwige wet Gods, die God hun door middel van het verstand leert kennen en deze deelname is de zedewet. „Lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura." [3]) Men kan derhalve de zedewet omschrijven als:

---

[1]) Politik und Moral. pag. 35.
[2]) Cont. Faust L. 22. c. 27.
[3]) Thomas Aq. Summa theol. 1, 2, 9, 91, A. 2. Zie voor deze geheele kwestie: Cathrein I. pag. 371 sqq.

de ons gegeven verstandelijke kennis, waardoor wij inzien, wat wij moeten doen en nalaten, of wel: de ons van den Scheppei door de natuur geschonken kennis, hoe wij handelen moeten. Deze definities kunnen gelden zoowel voor Protestanten als Katholieken, al zal tusschen beide categorieen verschil bestaan omtrent de wijze, waarop God zijne bevelen aan de menschen doet kennen. Doch dit is een punt van ondergeschikte beteekenis in dit verband.

De beschouwing der zedewet als eene Goddelijke wet geeft haar eene diepe beteekenis. God is zoowel schepper als doel van het heelal: ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. [1]) Daarom mag en moet Hij eischen, dat het geheele leven van den mensch zich richt naar Zijne wet en Zijn dienst wordt toegewijd. Er is geen terrein van het leven, dat aan Zijne heerschappij onttrokken mag worden. Op dezen grondslag opgetrokken, krijgen de voorschriften der zedewet eene beslissende beteekenis tegenover alle andere eischen, die door het leven kunnen worden gesteld. Als wet, gegeven door den allerhoogsten zedelijken wetgever heeft zij voorrang boven elke andere wet en haar inhoud bedoelt de verwezenlijking van de hoogste goederen der menschheid, waar tegenover geene enkele aardsche overweging beteekenis mag hebben, gelijk Fichte een' man antwoordde, die in twijfel verkeerde, of hij zijne levensgevaarlijk zieke vrouw met haar toestand in kennis zou stellen: „wenn deine Frau an der Wahrheit stirbt, so lass sie sterben." Zoo wordt het ook duidelijk, waarom de zedewet zelfs ter wille van het groote geheel, dat men „staat" noemt, niet mag worden terzijde gesteld. Ware de moraal eene zuiver persoonlijke zaak, dan ware het denkbaar dat zij minder in waarde zou kunnen zijn dan de belangen van zoovelen te samen. Maar de zedewet is geene menschelijke aangelegenheid, doch eene zaak van God. Niet eene individueele menschelijke wet, maar eene Goddelijke wet staat tegenover de rechten en belangen van den staat. Voor den christen is de hoogste wet vervat in deze woorden: πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. [2])

Keeren wij thans terug tot de Bergrede. Indien deze de verdediging van het recht geheel verbood, zoo zou hij inderdad

---

[1]) Ep. ad. Rom 11. 36.

[2]) Act. ap. 5: 29.

niet alleen voor het staatkundige, maar ook voor het particuliere leven als richtsnoer geheel onbruikbaar zijn. Als verbod om het recht te verdedigen wordt de Bergrede opgevat door Tolstoï, die alle menschen tot christenen en broeders wil maken, maar de staatsmacht in elken vorm afwijst, zelfs ter handhaving van het recht. Het is duidelijk dat zulk een opvatting het bestaan eener maatschappij onmogelijk zou maken. De woorden van Jezus eischen echter in geenen deele zulk eene uitlegging.[1]) Om de Bergrede te verstaan, moet men rekening houden met de wijze, waarop Jezus gewoon was zich uit te drukken. Wanneer Hij eene diepgewortelde, verkeerde meening wil bestrijden, dan stelt hij zijn ideaal daartegenover in eene sterk sprekende gelijkenis, die letterlijk opgevat een' overdreven indruk maakt. Men denke aan de bekende woorden, waarmede de discipelen vermaand worden, geene zorg voor de toekomst te hebben, maar te vertrouwen op den hemelschen Vader: *μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον, ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει ἑαυτῆς· ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.* Hieruit heeft men wel eene aanbeveling tot zorgeloosheid en traagheid willen afleiden, hetgeen toch zeer zeker niet de beteekenis is. Deze vermaning is slechts gericht tegen de overdreven bezorgdheid. En op dezelfde wijze moet ook het overige deel der Bergrede worden verklaard. Jezus bestrijdt daarin niet de handhaving van het recht, maar het oefenen van wraak. De beteekenis zijner vermaning is: Indien u onrecht wordt aangedaan, vergeld dan niet kwaad met kwaad, heb geen verlangen naar wraak, maar lijd liever nogmaals hetzelfde onrecht. Want er staat geschreven: *ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. ἀλλὰ ἐὰν πεινᾷ ὁ ἐλθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρακας πυρὸς*

---

[1]) Eene verklaring der Bergrede eenigszins afwijkende van die, welke in den tekst wordt gegeven, vindt men bij Herrmann: Ethik,[5] § 24 pag. 153 sqq. Hij stelt drie mogelijkheden: de woorden der Bergrede kunnen zijn: 1° overdrijvingen, geuit in een oogenblik van overspanning; 2° bepalingen van buitengewone scherpte, toegevoegd aan de voorschriften, die de vrije beweging der menschen beperken; 3° eene uitspraak, dat de rechtvaardige wil uit zich zelf zich op een bepaald oogenblik zulke voorschriften ten plicht stelt, die in geen voorschrift als voor alle gevallen geldend kunnen worden opgesteld. Herrmann meent, dat het derde geval de juiste toedracht der zaak weergeeft. „Darauf zielen die Worte Jesu, indem sie etwas fordern, was sich als allgemeine wirklich sittliche Vorschrift schlechterdings nicht denken lässt." (pag. 160.)

De practische waarde der Bergrede vervalt op deze wijze bijna geheel.

σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν. Vat men de woorden van Jezus letterlijk op, dan heeft Hij zelf daartegen gehandeld, want hij heeft den dienaar, die hem sloeg, niet de andere wang toegekeerd, maar zich tegen het onrecht verdedigd. εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις; En ook Paulus heeft zijn recht verdedigd door zich op den keizer te beroepen. ἐι δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσίν μου, οὐ δείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

In het algemeen is het juist, dat de woorden van Jezus in de eerste plaats gelden voor het particuliere leven en niet zonder meer mogen worden toegepast op de staatkunde. De Bergrede bevat in hoofdzaak eene individueele moraal. Maar zoo min als individueele moraal en staatkundige moraal met elkander in strijd zijn, evenmin verzet zich de zedewet van Jezus tegen de eischen der laatstgenoemde moraal. Ook de Bergrede verbiedt niet, gelijk wij zagen, het afweren van onrecht, dat tot de eerste plichten van den staat behoort en zij bevat ook niet de geheele zedewet van Christus, maar wordt aangevuld door andere uitspraken, die duidelijk rekening houden met het bestaan van den staat. Van groote beteekenis zijn in dit opzicht de voorschriften: ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ en: Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ θεοῦ, αἱ δὲ οὖσαι ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.
In zijne gelijkenissen gebruikt Jezus meermalen voorbeelden uit het krijgsleven en het Oude Testament, dat bijna op elke bladzijde van oorlogen spreekt, wordt door Hem uitdrukkelijk bevestigd.

Waar evenwel het Evangelie in de eerste plaats eene individueele moraal predikt, daar kan daaruit niet zonder meer eene uitgewerkte staatkundige moraal worden afgeleid. Maar wel bevat het de algemeene richtlijnen, die ook voor den staatsman van bindende beteekenis zijn. Met de noodige beperking is ook de staat onderworpen aan de voorschriften der liefde, zooals de Bergrede die aangeeft, die hij in het bijzonder in den zin van handhaving der gerechtigheid moet toepassen. De staat moet zijne rechten verdedigen, maar haat en wraakzucht mogen nimmer de daden van den staatsman besturen.

Bovendien eischt de geest van het christendom, dat ook in de staatkunde niet het strenge recht onbeperkt heerschappij voert, maar dat plaats gegeven wordt aan de eischen der billijkheid en wederzijdsche welwillendheid, hetgeen ook het meeste overeenkomt met het ware belang van den staat. En ten slotte: de voorschriften der Bergrede zijn niet alleen voor den staatsman moeilijk op te volgen; zelfs voor den christen gaat het begrijpen dier verheven leer vaak boven de krachten van zijn verstand en moet hij zich vergenoegen met de woorden van Tertullianus: Prorsus credibile est quia ineptum est; certum est quia impossibile est.

g5939

Stellingen.

I.

Terecht zegt Stammler (Die Lehre von dem richtigen Rechte. pag 104): „Es darf die Frage nach der Geltung des Naturrechtes nicht in genetischer Erwägung aufgenommen werden, so dass beide Arten von Rechten die gleiche Geltung beanspruchten und nur auf verschiedene Quellen derselben Geltungsweise zurückgingen. Es ist vielmehr systematisch eine Geltung von verschiedenem Charakter einzusetzen.

Was als natürliches Recht gelehrt werden kann, hat eine Geltung anderer Art, als das bloss gesetzte Recht: Jenes als Massstab, dieses als unmittelbare Zwangsnorm."

II.

De door prof. Heymans (Einführung in die Ethik § 27) verdedigde Objektivitätstheorie wijkt in de hoofdzaak niet af van de door hem verworpen plichts-theorie van Kant.

III.

Schopenhauer's pessimistische leer berust op een verkeerd gevoels-begrip.

IV.

De Platonische ἔρως is voor het zedelijk leven van niet geringer beteekenis dan de christelijke ἀγάπη.

V.

De deterministische argumenten raken niet het vrijheidsbegrip der religieuse ervaring.

VI.

Ten onrechte kent Schelling den wijsgeer een intuitief verstand toe.

VII.

Onjuist is de opmerking van Bergson (l'Evolution Créatrice. 223) over Kant's Kritik der reinen Vernunft, „elle se donne l'espace comme une forme toute faite de notre faculté de percevoir."